

Diecezja Żmudzka w 1830 roku w świetle schematyzmu na 1831 rok (2). Dekanaty, parafie, kościóły i klasztory

Marek Hałaburda

UNIWERSYTET IGNATIANUM W KRAKOWIE

ORCID: 0000-0002-3801-9378

ABSTRACT

Samogitian diocese in the light of the schematism for 1831 (2). Decanates, parishes, churches and monasteries
This article presents the administrative structure of the Samogitian diocese at the end of 1830. It constitutes the second part of a text presenting the state of the diocese in the light of the schematism published for 1831. The description of the Samogitian diocese and the previously published edition of the schematism is part of a project to show the state of the Catholic Church on the eve of tsarist repression, which began after the fall of the November Uprising. To date, schematisms of the Luck and Zhytomyr dioceses and the Kamenets diocese have been published as part of the project.

KEYWORDS: Mogilev metropolis, Samogitian diocese, diocesan clergy in Russia, Vilnius governorate, Vorna, Vilnius, Samogitia

SŁOWA KLUCZOWE: metropolia mohylewska, diecezja żmudzka, duchowieństwo diecezjalne w Rosji, gubernia wileńska, Wornie, Wilno, Żmudź

Prezentowany artykuł dotyczący diecezji żmudzkiej jest kolejnym z serii tekstów – krytycznych wydań schematyzmów wszystkich diecezji metropolii mohylowskiej. Stanowi element projektu mającego na celu ukazanie stanu Kościoła katolickiego w przededniu represji carskich, rozpoczętych po upadku powstania listopadowego. W pierwszej części opisano zasady wydania i opracowania schematyzmu oraz zaprezentowano, zgodnie z przyjętymi zasadami, schematyzm diecezji żmudzkiej na rok 1831. Obecnie oddajemy do rąk czytelników drugą część, która omawia organizację diecezji żmudzkiej na podstawie katalogu przygotowanego do druku jesienią 1830 r. Bardzo ważnym elementem niniejszego opracowania jest wykaz kościołów i klasztorów. Wnosi ono nowe informacje o dziejach kościołów i kaplic istniejących wówczas w diecezji żmudzkiej, ustalone na podstawie protokołów wizytacyjnych i najnowszej literatury.

Granice diecezji

Diecezja żmudzka powstała w 1417 r. na mocy postanowień soboru w Konstancji. Najpierw Wielki Książę Litewski Witold uposażył diecezję wraz z kościołem św. św. Apostołów Piotra i Pawła i św. Aleksandra w Miednikach oraz mianował pierwszego jej biskupa – Macieja, prepozyta kapituły wileńskiej (23 października). Dzień później (24 października) legaci soboru erygowali diecezję

1 *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lithuaniae*, t. 1, wyd. P. Rabikauskas, Romae 1971, s. 223; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 19 (1969), s. 512–513 [106–107];

2 G. Błaszcyk, *Diecezja żmudzka od XV do początku XVII wieku. Ustrój*, Poznań 1993, s. 13–14.

3 *Ibidem*, s. 28.

4 *Relationes status dioecesium...*, s. 296; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji...*, t. 19 (1969), s. 313–314 [107–108]; S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Lublin 2006, s. 117.

i kapitułę katedralną żmudzką, zgodnie z wytycznymi ojców soborowych. Wszystkie decyzje zatwierdził papież Marcin V, bullą *Mirabilis Deus in donis* z 11 września 1421 r.¹ Powstanie diecezji poprzedziły trwające prawie 200 lat próby chrystianizacji i podbicia tych ziem podejmowane przez Krzyżaków. Ostatecznie na skutek oporu Żmudzinów okazały się one nietrwałe i nieskuteczne².

W zasadniczym zrębie granice diecezji ustalone po jej powstaniu ulegały na przestrzeni wieków jedynie niewielkim zmianom i korektom. U schyłku I Rzeczypospolitej do diecezji żmudzkiej należało terytorium Księstwa Żmudzkiego (w całości) i zachodnia część powiatu upickiego w województwie trockim. Obszar ten zajmował powierzchnię 25 684 km²⁻³. Północno-zachodnia granica zaczynała się przy ujściu do Bałtyku rzeki Aa i szła w kierunku północno-wschodnim wzdłuż politycznej granicy z Kurlandią, aż do rzeki Windawy. Od Windawy do rzeki Muszy granice zmierzały na wschód i pokrywały się z granicą polityczną Semigalii. Wschodnia granica opierała się na biegach rzek Muszy, Ławeny i Niewiaży, aż do ujścia z ostatnich wymienionych rzek do Niemna. Na odcinku południowym granica przekraczała Niemen i biegła w kierunku południowo-wschodnim pozostawiając w obrębie diecezji parafie Władysławów i Wierzbołów. Stąd linia graniczna biegła w kierunku północnym wzdłuż granicy politycznej z Prusami. Przekraczając Niemen na wysokości Jurborka posuwała się w kierunku północno-zachodnim z powrotem w stronę Morza Bałtyckiego na linii filii Pojurze, Sartyniki, Degucie, Gordoma i dalej parafii Szweksznie, Gorzdy, Kretynga i Połoga⁴.

Zmiany terytorialne jakie dotknęły większość przedrozbiorowych diecezji związane z upadkiem państwa polsko-litewskiego po pierwszym i drugim rozbiore ominęły diecezję żmudzką. Dopiero w wyniku trzeciego rozbioru diecezja została podzielona pomiędzy Rosję i Prusy. Większa część diecezji ze stolicą w Worniach znalazła się w granicach Imperium Romanowów.

Niewielki wycinek obejmujący 15 parafii położonych na lewym brzegu Niemna, na północny zachód od Kowna, zagarnęły Prusy. W początkowych planach rządu pruskiego parafie te miały zostać przyłączone do diecezji warmińskiej. Już w 1796 r. odstąpiono od tych planów. Jurysdykcję nad częścią diecezji żmudzkiej należącej do państwa pruskiego 8 stycznia 1797 r. powierzono biskupowi płockiemu Krzysztofowi Hilaremu Szembekowi. Ten z kolei 21 lutego 1797 r. zamianował jej administratorem ks. Michała Franciszka Kasprowicza, archidiacona smoleńskiego. Po utworzeniu w 1799 r. diecezji wigierskiej, decyzją papieża Piusa VI (bulla *Saepe factum est* z 16 marca 1799 r.) zostały one włączone do nowoutworzonego biskupstwa⁵.

Zmiany terytorialne, które nastąpiły w administracji kościoła łacińskiego w Rosji przeprowadzone przez legata papieskiego Wawrzyńca Littę, nie dotyczyły bezpośrednio diecezji żmudzkiej. Zachowała ona stan posiadania sprzed rozbiorów, z wyjątkiem wspomnianej utraty parafii na rzecz diecezji wigierskiej, wynoszące ok. 10% terytorium. Zmianie uległa natomiast przynależność metropolitalna. Decyzją legata papieskiego podjętą w 1798 r. została ona wyłączona, wraz z diecezją wileńską, z gnieźnieńskiej prowincji kościelnej i przyłączona do powstałej w tym roku metropolii kościelnej ze stolicą w Mohylewie. Metropolia mohylewska obejmowała siedem jednostek administracji kościelnej w Rosji. Były to (1) archidiecezja mohylewska, (2) diecezja wileńska, (3) diecezja żmudzka, (4-5) diecezja łucka i żytomierska (połączone unią personalną), (6) diecezja kamieniecka, (7) diecezja mińska⁶.

Po rozbiorach diecezja żmudzka pod względem administracji państwowej obejmowała część guberni wileńskiej i niewielki skrawek guberni kurlandzkiej. W granicach guberni kurlandzkiej znajdowała się jedynie parafia Połoga należąca do dekanatu Szkudy⁷. W ten sposób ukształtowane granice diecezji przetrwały niespełna 50 lat. Zmienił je konkordat Stolicy Apostolskiej z Rosją

5 B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 20 (1970), s. 303 [197].

6 M. Valančius, *Namų užrašai*, sud. A Prašmantaitė, Vilnius 2003, s. 212; J. Skarbek, *Kościół rzymskokatolicki na Białorusi i Litwie w XIX i początkach XX stulecia*, „Sympozjum”, 3 (1999), nr 1 (4), s. 15-16.

7 A Prašmantaitė, *Żmudzki biskup Józef Arnulf Giedroyc (1757-1838) i jego diecezja*, Poznań 2001, s. 9-10.

8 B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980, s. 197–199.

9 G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka...*, s. 234.

10 M. Wołonczewski, *Biskupstwo Żmudzkie*, Kraków 1898, s. 74.

11 T. Wasilewski, *Kiszka Staniwław*, PSB, t. 12, s. 517–518.

12 *Collectanea Constitutionum Synodaliūm Dioecesis Samogitiensis*, Vilnae 1690, s. 143–146.

cara Mikołaja I z 3 sierpnia 1847 r. i wydana w związku z nim bulla papieża Piusa IX *Universalis Ecclesiae cura* z 3 lipca 1848 r. Egzekutorem bulli został Ignacy Hołowiński, nowomianowany koadiutor mohylewski. Zmiany dotyczył wszystkich diecezji Kościoła łacińskiego na ziemiach zabranych. Od tej chwili na mocy wymienionych dokumentów diecezja żmudzka rozciągała się na obszarze guberni kurlandzkiej i kowieńskiej zyskując z diecezji wileńskiej 94 parafie⁸.

Dekanaty

Posiadająca średniowieczny rodowód diecezja żmudzka podzielona została na dekanaty w 1587 r. Dokonano tego za sprawą biskupa Melchiora Giedroycia. Powstały wówczas 3 dekanaty: wierzbołowski (zwany zaniemeńskim), widukielski i łuknicki. Dekanat Wierzbołów położony na południowych kresach diecezji sięgał do rzeki Niemen. Został utworzony dla parafii najbardziej oddalonych od stolicy diecezji. Dekanat istniał w okresie późniejszym, chociaż jego siedzibę w XVIII w. przeniesiono do Wielony. Dekanat Widukle obejmował swym zasięgiem parafie Żmudzi południowej, a dekanat Łukniki parafie Żmudzi północnej. Stolicy wszystkich trzech dekanatów znajdowały się na obszarze dóbr biskupich⁹.

Powiększenie sieci dekanalnej nastąpiło w XVII w. Najpierw powstał czwarty dekanat w diecezji z siedzibą w Krożach¹⁰. Utworzył go biskup Stanisław Kiszka, który zasiadał na tronie biskupim w Worniach w latach 1618–1626¹¹. Nieco później dokonano podziału diecezji na sześć dekanatów w odpowiedzi na zarządzenie synodu diecezjalnego odbytego w 1636 r. i zwołanego przez biskupa Jerzego Tyszkiewicza. Mocą podjętych wówczas ustaleń synodalnych, diecezja została podzielona w następujący sposób: Janiszki, Kroże, Retów, Szadów, Szkudy i Wierzbołów¹². Raport wysłany do Rzymu w 1748 r. przez biskupa Antoniego Dominika Tyszkiewicza potwierdza taki właśnie podział dekanalny. We wspomnianym

raporcie wymieniono następujące dekanaty: (1) Kroże, parafie: Kroże, Niemokszty, Ejragoła, Butkiszki, Czekiżki, Widukłe, Poszułtuń, Rosienie, Girtakoł, Betygoła, Szydłów, Lidowiany, Lale, Użwenty, Powondeń, Kielmy, (2) Retów, parafie: Retów, Gorzdy, Szweksznie, Chwejdany, Wojnuta, Żwingi, Pojurze, Botoki, Kołtyniany, Szytele, Ławków, Twery, Żorany, Płungiany, Gawry, Taurogi, (3) Janiszki, parafie: Janiszki, Żagory (I), Żagory (II), Zamusze, Szawle, Wieksznie, Tryszki, Popielany, Kurtowiany, Szawkiany, Kurszany, Rawdziany, Linków, Okmiany, Poszwytyń, Sałaty, Łajżew, (4) Szkudy, parafie: Szkudy, Żydyki, Połonga, Dorbiany, Płotele, Olsiady, Kalwaria, Siady, Kretynga, Korciany, Sałanty, Ławkożemy, Masiady, Tyrkszle, Łukniki, Telsze, Kontowcie, (5) Szadów, parafie: Szadów, Kławany, Pokroje, Radziwiliszki, Ligumy, Grynkiżki, Poszuszwie, Szawlany, Bejsagoła, Jaswojnie, Datnów, Surwiliszki, Kraminów, Kroki, Puszołaty, Smilgie, Cytowiany, (6) Wierzbołów, parafie: Wierzbołów, Jurbork, Skirstymoń, Giełgudyszki, Władysławowo, Wielona, Średnik (Średniki), Wilkija, Sapieżyszki, Błogosławieństwo¹³. Rozwój organizacji dekanalnej spowodowany był szybkim w tym czasie wzrostem liczby kościołów. Przekładało się to na potrzebę usprawnienia administracji kościelnej oraz dostosowania jej terytorium pod względem geograficznym¹⁴.

Cztery lata po wysłaniu raportu ten sam biskup w 1752 r. podzielił diecezję na dziesięć dekanatów: wornieński (w efekcie przeprowadzonej reformy siedziba diecezja z Kroż została przeniesiona do Worni, a dekanat przemianowano z kroskiego na wornieński), janiski, krokowski, olsiadzki, retowski, szadowski, szydłowski, szkudzki, wieloński i wiekszniański¹⁵. Były to ostatnie zmiany struktury dekanalnej diecezji przed upadkiem państwa Obojga Narodów. Stan taki potwierdziły badania przeprowadzone przez prof. Stanisława Litaka. W 1772 r. diecezja składał się z 10 dekanatów, a ich siedziby znajdowały się dokładnie w tym samych miejscowościach¹⁶.

Stabilnego pod tym względem stanu biskupstwa ze stolicą w Worniach nie zmieniłaby planowana reforma

¹³ *Relationes status dioecesium...*, s. 316–337.

¹⁴ *Acta visitationum diecesis samogitiae (A.D. 1611–1651)*, L. Jovaiša (ed.), Vilnae 2011, s. XVI.

¹⁵ *Synodus Diaecesana Mednicensis, seu Samogitiae, sub auspiciis Illustrissimi, Excellentissimi, ac Reverend: Domini, Domini Antonii Dominici Comitis in Lohoyk et Bardyczow Tyszkiewicz Dei et Apostolicae Sedis Gratia Episcopi Samogitiae, Equitis Albae Aquilae in Regno Poloniae etc. etc. etc. in Ecclesia sua Cathedrali Vornensi Anno Dni MDCCCLII. (1752) diebus 4. 5. et 6. 7bris celebrata, Vilnae 1752.*

¹⁶ S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Lublin 2006, s. 92, 322–327.

17 B. Kumor, *Projektowanie reorganizacji Kościoła w Rzeczypospolitej Obojga Narodów z 1790 roku* [w:] *Ecclesia Posnaniensis. Opuscula Mariano Banaszak peptuagenario dedicata*, F. Lenort, K. Lutyński (red.), Poznań 1998, s. 110–111.

18 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 261–651.

19 M. Hałaburda, *Szpitalce diecezji żmudzkiej na początku XIX stulecia*, „Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Medyczną”, 24 (2028), z. 2, s. 107; A. Prašmantaitė, *Žemaičių Vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*, Vilnius 2000, s. 103–105.

administracji kościelnej przygotowana pod koniec XVIII stulecia. Obradująca w 1790 r. w Warszawie pod przewodnictwem prymasa metropolity Michała Jerzego Poniatowskiego konferencja episkopatu łacińskiego opracowała projekt nowego rozgraniczenia diecezji Kościoła rzymskokatolickiego w I Rzeczypospolitej. Dokument nosił nazwę: „Podział diecezji obrządku łacińskiego”. Zawierał siedem punktów – postulatów dotyczących planów korekt granic poszczególnych diecezji. Został zredagowany w języku polskim i łacińskim. Sprawę diecezji żmudzkiej omawiał ostatni punkt. Podkreślono w nim krótko, że granice diecezji nie zostaną naruszone, a biskup żmudzki pozostanie nadal przy dotychczasowym stanie posiadania¹⁷.

Podobnie, zmiany w administracji Kościoła łacińskiego w Rosji wprowadzone za panowania Katarzyny II i Pawła I po 1795 r. nie miały wpływu na granice diecezji i nie wywierały potrzeby korekty sieci dekanalnej. Nadeszły one dopiero w 1801 r., kiedy na tronie biskupim w Worniach zasiadł biskup Józef Arnolf Giedroyć. Już na początku jego rządów odnotowujemy niewielką korektę w organizacji wewnątrzdiecezjalnej. Został zorganizowany wówczas jedenasty dekanat z siedzibą w Botokach (ok 1802 r.). Jego terytorium wydzielono z trzech dekanatów: Wornie (9 parafii i 3 filie), Retów (1 filia) i Szydłów (1 filia)¹⁸. Do czasu wybuchu powstania listopadowego liczba dekanatów nie uległa zmianie. Diecezja w 1830 r. nadal pozostawała podzielona na jedenaście dekanatów. Były to dekanaty: (1) Botoki, (2) Janiszki, (3) Kroki, (4) Olsiady, (5) Retów, (6) Szadów, (7) Szkudy, (8) Szydłów, (9) Wielona, (10) Wieksznie, (11) Wornie¹⁹.

Parafie i kościoły

Jak już wspomniano we wstępie do edycji źródłowej opublikowanej w poprzednim numerze pisma „Textus et Studia”, schematyzm diecezji żmudzkiej przygotowany

na 1831 r., nie posiadał pełnego katalogu kościołów i duchowieństwa. Jego zasadniczą część, obok standardowo zamieszczanych informacji (skład Rzymskokatolickiego Kolegium Duchownego w Petersburgu, skład wornieńskiej kapituły katedralnej, obsada urzędów konsystorskich, egzaminatorzy do święceń kapłańskich, personel seminarium duchownego w Worniach, spis dziekanów foralnych, spisy delegatów duchownych do różnego szczebla sądów i komisji, wykaz księży zmarłych) stanowił spis duchowieństwa diecezjalnego ułożony w porządku alfabetycznym. Zawierał on imię i nazwisko, stopień naukowy, wiek, liczbę lat posługi kapłańskiej, pełnioną funkcję wraz ze wskazaniem nazwy placówki oraz liczbą lat jej sprawowania²⁰. W takim układzie odtworzenie sieci parafialnej w interesującym na roku, możliwe było tylko w oparciu o zestawienie pełnionych funkcji. Dane tego rodzaju zawarte w schematyzmie uzupełniono o informacje odnalezione w protokołach wizytacyjnych z lat 1830 i 1831.

Biorąc pod uwagę dane zamieszczone w schematyzmie i informacje pozyskane z protokołów wizytacyjnych, pod koniec 1830 r. w diecezji żmudzkiej było 110 parafii. Przydział parafii do poszczególnych dekanatów przedstawiał się w następujący sposób:

I. DEKANAT WORNIE

1. Wornie, kościół parafialny pw. św. Aleksandra BM;
2. Janopol, kościół parafialny pw. św. Michała A.;
3. Ławków, kościół parafialny pw. Znalezienia Krzyża Św.;
4. Łukniki, kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych;
5. Powondeń, kościół parafialny pw. św. Anny;
6. Twery, kościół parafialny pw. Nawiedzenia NMP;
7. Użwenty, kościół parafialny pw. św. Marii Magdaleny;
8. Żorany, kościół parafialny pw. św. Stanisława BM.

²⁰ *Directorium horarum canonicarum et missarum juxta computum veteris calendarii pro dioecesi Samogitiensi in Annum D[omi]ni MDCCCXXXI...*, Vilane [1831], (nlb.).

II. DEKANAT BOTOKI

1. Botoki, kościół parafialny pw. św. Anny;
2. Gawry (Gaura), kościół parafialny pw. św. Michała A.;
3. Girdyszki, kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela;
4. Kołtyniany, kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela;
5. Niemokszty, kościół parafialny pw. Trójcy Św.;
6. Odachów, kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela;
7. Pogromońcie, kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP
8. Poszyle, kościół parafialny pw. św. Jerzego M.
9. Skawdwiły (Skaudwile), kościół parafialny pw. Krzyża Św.;
10. Stulgie, kościół parafialny pw. św. Mateusza Ap. i Ew.;
11. Szyłe, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP;
12. Taurogi, kościół parafialny pw. Trójcy Św.

III. DEKANAT JANISZKI

1. Janiszki, kościół parafialny pw. Trójcy Św. i Wniebowzięcia NMP;
2. Konstantynów, kościół parafialny pw. św. Józefa Ob.;
3. Kruki, kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca M.;
4. Krupie, kościół parafialny pw. św. Anny;
5. Linków, kościół parafialny i zakonny karmelitów pw. Nawiedzenia NMP;
6. Poszwityń, kościół parafialny pw. Trójcy Św. i św. Michała A.;
7. Sałaty, kościół parafialny św. Józefa Oblubieńca i Najświętszej Maryi Panny;
8. Szawle, kościół parafialny pw. św. św. Piotra i Pawła AAP.

9. Szakinów, kościół parafialny pw. św. Michała A.;
10. Zamusze, kościół parafialny pw. św. Alojzego Gonzagi;
11. Żagory Nowe, kościół parafialny pw. św. św. Piotra i Pawła AAp.;
12. Żagory Stare, kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP i św. św. Piotra i Pawła AAp.

IV. DEKANAT KROKI

1. Kroki, kościół parafialny pw. św. Mateusza Ap.;
2. Bejsagoła, kościół parafialny pw. Trójcy Św. i św. Zygmunta;
3. Datnów, kościół parafialny i zakonny bernardynów pw. Matki Bożej Anielskiej;
4. Hrynkiszki, kościół parafialny pw. Nawiedzenia NMP;
5. Jaswojnie, kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych;
6. Kiejdany, kościół parafialny i zakonny karmelitów pw. św. Józefa;
7. Krakinów, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP;
8. Poszuszwie, kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych;
9. Surwiliszki, kościół parafialny pw. Znalezienia Krzyża Św.

V. DEKANAT OLSIADY

1. Olsiady, kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP;
2. Gadonów, kościół parafialny pw. św. Joachima;
3. Gintyliszki, kościół parafialny pw. św. Mateusza Ap.;
4. Kalwaria (Żmudzka), kościół parafialny i zakonny dominikanów pw. Nawiedzenia NMP;
5. Kontowcie, kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca;
6. Piķiele, kościół parafialny pw. Trójcy Św.;

7. Płotele, kościół parafialny pw. św. św. Piotra i Pawła AAp.
8. Siady, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP;
9. Telsze, kościół parafialny pw. Ducha Św.;
10. Tyrksze, kościół parafialny pw. Trójcy Św.;
11. Żemelany, kościół parafialny pw. Zwiastowania NMP.

VI. DEKANAT RETÓW

1. Retów, kościół parafialny pw. św. Michała A. i św. Jerzego M.;
2. Andrzejów, kościół parafialny pw. św. Andrzeja Ap.;
3. Gorzdy, kościół parafialny pw. św. Michała A.;
4. Chwejdany, kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP;
5. Kule, kościół parafialny pw. św. Stanisława BM.;
6. Nowe Miasto, kościół parafialny pw. św. Michała A.;
7. Pługiany, kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela;
8. Tenenie, kościół parafialny pw. św. Barbary PM.;
9. Szweksznie, kościół parafialny pw. św. Jakuba Ap.;
10. Wewirzany, kościół parafialny pw. św. Mateusza Ap.;
11. Wojnuta, kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela;
12. Żwingie, kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św.

VII. DEKANAT SZADÓW

1. Szadów, kościół parafialny pw. Znalezienia Krzyża Św.;
2. Johaniszkiele, kościół parafialny pw. Trójcy Św.;
3. Kławany, kościół parafialny pw. Trójcy Św.;
4. Ligumy, kościół parafialny pw. Trójcy Św.;
5. Pokroje, kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela;
6. Puszołaty, kościół parafialny pw. św. św. Piotra i Pawła AAp.;
7. Radziwiliszki, kościół parafialny pw. Najświętszej Marii Panny;

8. Rozalin, kościół parafialny pw. Imienia Maryi;
9. Smilgie, kościół parafialny pw. św. Jerzego M.;
10. Szawłany, kościół parafialny pw. św. Anny.

VIII. DEKANAT SZKUDY

1. Szkudy, kościół parafialny pw. Trójcy Św.;
2. Dorbiany, kościół parafialny pw. św. św. Piotra i Pawła AAp.;
3. Korciany, kościół parafialny pw. Zwiastowania NMP.;
4. Kretynga, kościół parafialny i zakonny bernardynów pw. Zwiastowania NMP i św. Franciszka z Asyżu;
5. Ławkożemy (Łaukożemy), kościół parafialny pw. św. Andrzeja Ap.;
6. Masiady, kościół parafialny pw. św. Michała A.;
7. Połąga, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP.;
8. Sałanty, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP.

IX. DEKANAT SZYDŁÓW

1. Szydłów, kościół parafialny pw. Narodzenia NMP.;
2. Cytowiany, kościół parafialny i zakonny bernardynów pw. Matki Boskiej Anielskiej.;
3. Kielmy, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP.;
4. Kroże, kościół parafialny pw. św. Michała A.;
5. Lale, kościół parafialny pw. św. św. Szymona i Judy Tadeusza AAp.;
6. Lidowiany, kościół parafialny pw. św. św. Piotra i Pawła AAp.;
7. Wajgów, kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela.;
8. Widukle, kościół parafialny pw. Znalezienia Krzyża Św.

X. DEKANAT WIEKSZNIE

1. Wieksznie, kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela;
2. Krutowiany, kościół parafialny św. Jakuba Ap.;
3. Kurszany, kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela;
4. Łążew, kościół parafialny pw. Trójcy Św.;
5. Okmiany, kościół parafialny pw. św. Anny;
6. Popielany, kościół parafialny pw. Zesłania Ducha Św.;
7. Rawdziany, kościół parafialny pw. św. Bartłomieja Ap.;
8. Szawkiany, kościół parafialny pw. Trójcy Św.;
9. Tryszki, kościół parafialny pw. Trójcy Św.

XI. DEKANAT WIELONA

1. Wielona, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP;
2. Betygoła, kościół parafialny pw. św. Mikołaja Bp.;
3. Butkiszki, kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela;
4. Czekiszki, kościół parafialny pw. św. Jerzego M.;
5. Ejragoła, kościół parafialny pw. św. Michała A.;
6. Girtakoł, kościół parafialny pw. św. Jerzego M.;
7. Jurbork, kościół parafialny pw. Trójcy Św.;
8. Rosienie, kościół parafialny i zakonny dominikanów pw. Wniebowzięcia NMP;
9. Skirstymoń, kościół parafialny pw. św. Jerzego M.;
10. Szrednik (Średniki), kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela;
11. Wilkia, kościół parafialny pw. św. Jerzego M.

Ciekawie przedstawia się próba określenia relacji między rozwojem sieci dekanalnej i parafialnej. Zagadnienie to obrazuje poniższa tabela, ukazująca liczbę parafii w diecezji żmudzkiej w 1805 i 1830 r. z podziałem na dekanaty. Dodatkowo wyróżniono w niej podział parafii w poszczególnych dekanatach zarządzanych przez duchowieństwo diecezjalne i zakonne.

Tab. 1. Liczba parafii w dekanatach diecezji żmudzkiej w 1830 r.

Dekanat	Liczba parafii w roku					
	1805			1830		
	diecez.	zakon.	Razem	diecez.	zakon.	razem
Wornie	8		8	8		8
Botoki	12		12	12		12
Janiszki	11	1	12	11	1	12
Kroki	7	2	9	7	2	9
Olsiady	9	1	10	10	1	11
Retów	12		12	12		12
Szadów	10		10	10		10
Szkudy	6	1	7	7	1	8
Szydłów	7	1	8	7	1	8
Większe	9		9	9		9
Wielona	10	1	11	10	1	11
Razem	101	7	108	103	7	110

Źródło: RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 1-498v; RGIA, f. 882, op. 12, dz. 3679, k. 1-419; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 1-539; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 1-227; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 239, k. 1-492; LVIA, f. 669-ap. 2, b. 242, k. 1-225; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 243, k. 1-438; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 247, k. 1-503v; *Directorium Horarum Canoniarum et Missarum Juxta Computum Veteris Kalendarii Pro Dioecesis Samogitiensis in Annum Domini MDCCCXXXI...*, Vilnae [1831], (nlb.).

Zestawienie pokazuje, że sieć kościołów parafialnych ukształtowana po reformie administracyjnej przeprowadzonej na początku rządów przez biskupa J. A. Giedroycia (lata 1801-1804) przetrwała bez większych zmian do lat 30. XIX wieku. Wpływ na taki stan rzeczy miała trwała i niezmienna struktura dekanalna diecezji. Jak już ustaliliśmy, nie ulegała ona większym przeobrażeniom. Do dziesięciu dekanatów z czasów diecezji przedrozbiorowej doszedł ok. 1802 r. jedenasty dekanat w Botokach. W 1805 oraz w 1830 r. w diecezji była prawie taka sama liczba parafii w 1805 r. – 108, w 1830 r. – 110. W badanych latach duchowieństwo diecezjalne zarządzało odpowiednio w 1805 r. 101 parafiami, duchowieństwo zakonne – 7. W 1830 r. pod opieką duchowieństwa

21 J. Bulak, *Rozwój sieci parafialnej w diecezji żmudzkiej (1772–1845)* [w:] 51. *Międzynarodowe Seminarium Kół Naukowych w Olsztynie. „Seminarium innowacyjnych rozwiązań w dobie pandemii”*, t. 2, *Aktualne problemy nauki badawczej: nauki społeczne i humanistyczne*, D. Ossowska-Salamonowicz, M. Giżyńska (red.), Poznań 2022, s. 130.

diecezjalnego pozostawały 103 okręgi parafialne, pod opieką zaś duchowieństwa zakonnego – 7. Po reformach bp. Giedroycia zakończonych w 1805 r., do wybuchu powstania listopadowego erygowano tylko dwie parafie. Pierwsza z nich powstała w 1817 r. w Gadonowie, będącym wcześniej filią kościoła w Siadach (dek. Olsiady). Druga, została powołana do życia około 1820 r. przy kościele w Ławkożemach pozostającym dotychczas filią parafii Dorbiany w dekanacie Szkudy²¹.

Życie religijne wiernych było skupione wokół świątyni posiadających różny charakter i rangę. Oprócz głównych kościołów danej parafii w diecezji funkcjonowały również kościoły filialne, kościoły klasztorne, kaplice parafialne, kaplice publiczne, kaplice prywatne (dworskie), kaplice klasztorne. Liczbę świątyni w diecezji żmudzkiej w 1830 r. przedstawia poniższa tabela.

Tab. 2. Liczba kościołów parafialnych i filialnych oraz kaplic zarządzanych przez duchowieństwo diecezjalne w diecezji żmudzkiej pod koniec 1830 r.

Dekanat	Kościoły parafialne	Kościoły filialne	Kaplice*	Razem
Wornie	8	5	1	14
Botoki	12	3	–	15
Janiszki	11	7	–	18
Kroki	7	5	–	12
Olsiady	10	12	2	24
Ratów	12	8	1	21
Szadów	10	4	1	15
Szkudy	7	7	1	15
Szydłów	7	5	1	13
Wieksznie	9	5	–	14
Wielona	10	6	2	18
Razem	103	67	9	179

* Kaplice parafialne, publiczne i prywatne.

Źródło: *Directorium Horarum Canoniarum et Missarum Juxta Computum Veteris Calendarii Pro Dioecesis Samogitiensi in Annum Domini MDCCCXXXI...*, Vilnae [1831], (nlb.).

Schematyzm na 1831 r. odnotował funkcjonowanie 179 świątyń pozostających pod opieką duchowieństwa diecezjalnego. Z tej liczby kościołami parafialnymi było – 103, kościołami filialnymi – 67, kaplicami publicznymi – 9 (wśród nich kaplica szkolna przy gimnazjum w Krożach). W tym samym czasie obok świątyń diecezjalnych funkcjonowały kościoły należące do zakonów. Jak już zasygnalizowano, schematyzm z 1831 r. nie wymienia klasztorów i placówek zakonnych, nawet wtedy kiedy opiekowały się one parafią. Liczbę świątyń pozostających w zarządzie duchowieństwa zakonnego odtworzono na podstawie protokołów wizytacji, sporządzonych podczas lustracji przeprowadzonej w 1830 r. Przedstawia ją poniższa tabela.

Tab. 3. Liczba kościołów parafialnych i nieparafialnych oraz kaplic publicznych zarządzanych przez duchowieństwo zakonne w diecezji żytomierskiej pod koniec 1830 r.

Zakon	Kościół parafialny	Kościół nie-parafialny	Kaplica	razem
Benedyktyni	–	1	–	1
Benedyktynki	–	1	–	1
Bernardyni	3	1	–	4
Dominikanie	2	–	–	2
Franciszkanie konw.	–	1	–	1
Karmelici	2	2	–	4
Katarzynki	–	1	–	1
Pijarzy	–	1	–	1
Razem	7	8	–	15

Źródło: RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 1–227; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 248, k. 1–217.

Pod koniec 1830 r. świątyń będących własnością zakonów męskich i żeńskich było łącznie 15 (zakony męskie – 13, zakony żeńskie – 2). Spośród nich status świątyni parafialnej posiadało 7 kościołów, pozostałe to kościoły nieparafialne, klasztorne. W sumie zgodnie

22 G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka...*, s. 200.

23 S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, Lublin 2005, s. 162.

24 *Ibidem*, s. 162–166.

25 J. Bulak, *Ekonomiczne podstawy funkcjonowania kościołów parafialnych w diecezji żmudzkiej (telszewskiej) w latach 1795–1844*, Kraków 2023, s. 280–284.

26 Przykładowo kapelan przy kaplicy szpitalnej rochitów w Kęstajciach w schematyzmie z 1831 r. nazywany jest altarystą. Zob. *Directorium Horarum Canoniarum et Missarum Juxta Computum Veteris Kalendarii Pro Dioecesis Samogitiensi in Annum Domini MDCCCXXXI...*, Vilnae [1831] (nlb.). We wcześniejszych dokumentach kościelnych kaplica szpitalna pw. Pana Jezusa Antokolskiego w Kęstajciach była filią parafii w Olsiadach. Zob. LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 587, 644.

z informacjami scalonymi ze schematyzmu i protokołów wizytacyjnych pod koniec 1830 r. w diecezji żmudzkiej funkcjonowało 194 świątynie, w tym pod zarządem duchowieństwa parafialnego 179 i 15 pod opieką duchowieństwa zakonnego. Trzeba jednak podkreślić, że nie jest to pełny obraz. Liczba katolickich miejsc kultu była znacznie większa. W katalogu z 1831 r. nie odnotowano wszystkich kaplic publicznych. Pominięto, obok świątyń zakonnych, sporą liczbę kaplic prywatnych i przede wszystkim cmentarnych. Liczbę tę można odtworzyć na podstawie protokołów wizytacyjnych z 1830 r. Niemniej jednak zadanie to wykracza poza zakres niniejszej publikacji. Dodatkowo trzeba pamiętać, że przeprowadzone analizy byłyby obciążone dużym marginesem błędu. W diecezji żmudzkiej w omawianym okresie funkcjonowała spora liczba prebend związanych z ołtarzami, nazywanymi altariami. Fundacje tego rodzaju polegały na zbudowaniu w kościele odrębnego ołtarza i wyznaczenia uposażenia dla duchownego²². Na czele takiej fundacji stali altaryści – duchowni cieszący się dużą autonomią w stosunku do proboszczów, ale nie posiadający uprawnień duszpasterskich i wykonujący obowiązki nałożone na nich przez fundatorów oraz władze kościelne²³. Jak pokazały badania prof. Litaka przeprowadzone dla parafii w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w., altarie fundowano najczęściej przy kościołach w miastach. Wyjątkowo występowały one przy znacznie większych kościołach wiejskich. Dużą liczbę altarii posiadały zazwyczaj kościoły katedralne i kolegiackie²⁴. Na Żmudzi pod tym względem wytworzyła się specyficzna sytuacja. Altarie powstawały do końca czwartej dekady XIX w., przy kościołach różnej rangi, bez wyjątku w ośrodkach miejskich i wiejskich. Spotykamy je na terenie całej diecezji. Nierzadko ich uposażenie przewyższało uposażenie samodzielnej parafii²⁵. Często odrębne ołtarze fundowano przy kościołach filialnych. Czasami altariami nazywane były niewielkie samodzielne świątynie, najczęściej kaplice lub kaplice szpitalne²⁶. Ogólne w dokumentach

kościelnych w terminologii pod tym względem panuje pewna dowolność. Prawdopodobnie była ona uznawana i zależała od osoby sporządzającej dany dokument. Z tego też powodu jednoznaczna identyfikacja kościołów filialnych, kaplic i altarii natrafia na wiele trudności²⁷.

Niezależnie od zarysowanych problemów, schematyzm z 1831 r. wymienia 78 duchownych dzierżących altarie. Liczba altarii w poszczególnych dekanatach przedstawiała się następująco: (1) Wornie – 6; (2) Botoki – 2; (3) Janiszki – 6; (4) Kroki – 4; (5) Olsiady – 21; (6) Retów – 9; (7) Szadów – 7; (8) Szkudy – 12; (9) Szydłów – 5; (10) Wieksznie – 5; (11) Wielona – 1²⁸.

Zakony i klasztory

Istotnym uzupełnieniem sieci parafialnej były placówki zakonne. Odgrywały one ważną rolę nie tylko w duszpasterstwie, ale także życiu kulturalnym, gospodarczym, społecznym i oświatowym. Z powodu dość słabo rozwiniętej na Żmudzi sieci parafialnej i niewystarczającej liczby duchowieństwa diecezjalnego, obecność zakonów na tym terenie nabierała dodatkowej wartości. Podobnie jak w przypadku liczby świątyń pozostających pod opieką duchowieństwa zakonnego, stan klasztorów i domów zakonnych odtworzono w oparciu o wizytację przeprowadzoną w 1830 r. Stan ten przedstawiał się następująco:

BENEDYKTYNI

1. **Poszołtuń**, dek. Botoki, klasztor i kościół zakonny pw. Zwiastowania NMP;

BENEDYKTYNKI

1. **Kroże**, dek. Szydłów, klasztor i kościół zakonny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP;

²⁷ Z podobnymi trudnościami spotkał się Jan Bulak prowadząc badania nad ekonomicznymi podstawami funkcjonowania parafii w diecezji żmudzkiej. Zob. J. Bulak, *Ekonomiczne podstawy...*, s. 66.

²⁸ RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 1–498v; RGIA, f. 82-12-3679, k. 1–419; RGIA, 822-12-3680, k. 1–539; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 1–227; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 239, k. 1–492; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 242, k. 1–225; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 243, k. 1–438; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 247, k. 1–503v; *Directorium Horarum Canoniarum et Missarum Juxta Computum Veteris Kalendarii Pro Dioecesis Samogitien-si in Annum Domini MDCCCXXXI...*, Vilnae [1831], (nlb).

BERNARDYNI

1. **Cytowiany**, dek. Szydłów, klasztor i kościół parafialny pw. Matki Boskiej Anielskiej;
2. **Datnów**, dek. Kroki, klasztor i kościół parafialny pw. Matki Bożej Anielskiej;
3. **Kretynga**, dek. Szkudy, klasztor i kościół parafialny pw. Zwiastowania NMP i św. Franciszka z Asyżu;
4. **Telsze**, dek. Olsiady, klasztor i kościół zakonny pw. Antoniego z Padwy;

DOMINIKANIE

1. **Kalwaria Żmudzka**, dek. Olsiady, klasztor i kościół parafialny pw. Nawiedzenia NMP;
2. **Rosienie**, dek. Wielona, klasztor i kościół zakonny pw. Wniebowzięcia NMP;

FRANCISZKANIE

1. **Żoginie**, dek. Szydłów, klasztor i kościół zakonny pw. Antoniego Padewskiego;

KARMELICI

1. **Chwałojnie**, dek. Wornie, klasztor i kościół klasztorny pw. Matki Boskiej Szkaplerznej;
2. **Kiejdany**, dek. Kroki, klasztor i kościół parafialny pw. św. Józefa;
3. **Linków**, dek. Janiszki, klasztor i kościół parafialny pw. Nawiedzenia NMP;
4. **Rosienie**, dek. Wielona, klasztor i kościół zakonny pw. Józefa i św. Stanisław BM;

KATARZYNKI

1. **Kroki**, dek. Kroki, klasztor i kościół zakonny pw. Trójcy Przenajświętszej;

PIJARZY

1. **Rosienie**, dek. Wielona, klasztor i kościół zakonny pw. Najświętszej Panny Łaskawej.

W diecezji żmudzkiej w 1830 r. w sumie istniało 15 placówek zakonnych. Konwenty miało 6 zakonów męskich (bernardyni – cztery, karmelici trzewickowi – cztery, dominikanie – dwa, benedyktyni – jeden, franciszkanie – 1, pijarzy – 1) oraz dwa zakony żeńskie (benedyktynki – 1, katarzynki – 1).

Dodatkowo na terenie diecezji dwa szpitale w Kęstajciach i Worniach prowadzili Bracia Miłosierdzia od św. Rocha, nazywani rochitami. Założycielem wspólnoty był biskup wileński Konstanty Kazimierz Brzostowski, który w 1713 r. erygował w Wilnie szpital św. Rocha i oddał go pod opiekę powołanej przez siebie wspólnoty. Rochici kwestowali w diecezji, opiekowali się ofiarami epidemii oraz grzebali zmarłych (ofiary morowego powietrza). Oprócz trzech ślubów prostych, składali czwarty „ślub miłości w ratowaniu ubogich i powietrzem ruszonych”²⁹. Bracia Miłosierdzia od św. Rocha nie byli kapłanami, dlatego teże opieką duszpasterską nad chorymi i odprawianiem nabożeństw w kalicie szpitalnej zajmowali się kapłani świeccy zazwyczaj w randze prepozyta lub rektora szpitala³⁰.

Przed 1773 r. wśród zakonów diecezji żmudzkiej bardzo ważną rolę odgrywało Towarzystwo Jezusowe. Pojawienie się jezuitów na tym terenie było zasługą biskupa Melchiora Giedroycia. W 1607 r. wybudował im w Krożach tymczasową siedzibę oraz przekazał 2000 dukatów węgierskich zabezpieczonych na wsi Poszwityń na budowę kościoła. Najpierw w 1608 r. jezuita założyli w miasteczku misję. W 1615 r. została ona przekształcona w rezydencję. Dwa lata przed tym wydarzeniem, (1613 r.) książę Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka”, będący właścicielem miasta, przekazał jezuitom swój zamek z przeznaczeniem na kolegium wraz z dodatkowym

29 J. S. Pelczar, *Zarys dziejów miłosierdzia w Kościele katolickim*, Kraków 1916, s. 174.

30 M. Jakulis, *Rokitai: Santvarka ir veikla XVIII–XIX a. I pusėje*, „Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis“, 33 (2010), s. 67–71.

31 S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, *Kolegia i domy założone w pierwszej dobie rządów Zygmunta III*, 1588–1608, Kraków 1904, s. 1002–1005; A. Butrimas, K. Misius, *Kražių jėzuitų vienuolynas, bažnyčia ir kolegija* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 59–66; Ž. Nedzinskaitė, *Žemaičių vyskupai Pacai ir jų ryšiai su Kražių kolegija XVII a.*, „Kauno istorijos metraštis”, 20 (2022), p. 42–47; J. Liškevičienė, *Kražių bažnyčios statybos pradžia*, „Acta Academiae Artium Vilmensis”, 36 (2005), p. 33–3.

32 I. Buszyński, *Kroże. Ich przeszłość i stan obecny*, Wilno 1872, s. 31–35; A. Butrimas, K. Misius, *Kražių jėzuitų vienuolynas, bažnyčia ir kolegija* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 63–64; A. Krzepakowska, *Jezuici na tle przemian politycznych, społecznych, religijnych i kulturalnych na Litwie i Żmudzi w końcu XVI-go i pierwszej połowie XVII wieku*, „Saeculum Christianum”, 12/2 (2005), s. 68.

33 B. Balčiūnaitė, *Kražių jėzuitų kolegijos mokytojų bendruomenė 1616–1773 metais : mokytojų patirtis jėzuitų biografijose*, „Senoji Lietuvos literatūra” 44 (2017), p. 75–82; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, L. Grzebień (opr.), Kraków 2004, s. 332.

placem na jego rozbudowę. Po śmierci w 1609 r. bp. Melchiora Giedroycia, dalsze plany wobec jezuitów w Krożach kontynuował jego następca na stolicy w Worniach biskup Mikołaj Pac. W 1616 r. dzięki staraniom superiora Jana Jamiołkowskiego na placu tym dobudowano do zamku skrzydło i urządzono gmach szkolny. Dwa lata później w Krożach erygowano kolegium (sierpień 1618). Zostało ono uposażone przez hetmana Jana Karola Chodkiewicza, który w 1620 r. rozpoczął budowę kościoła pw. Wniebowzięcia NMP (kamień węgielny poświęcił 2 maja 1621 r. biskup żmudzki Stanisław Kiszka). Początkowo jezuita korzystali z kościoła parafialnego, później z tymczasowej kaplicy drewnianej. W końcu w 1689 r. przenieśli się do nowej świątyni, konsekrowanej w tym roku przez biskupa Kazimierza Paca³¹. Kościół uchodził za jeden z najwspanialszych obiektów sakralnych Żmudzi. Zdobiły go piękne polichromia i obrazy. Wysokie sklepienie budowli spoczywało na dwunastu filarach, a przy każdym z filarów znajdował się bogato zdobiony ołtarz. W ołtarzu głównym zaś umieszczony był obraz sprowadzony z Rzymu pędzla Leonarda da Vinci „Wniebowzięcie”. Jezuita wybudowali także okazały budynek kolegium. Od samego początku placówka należąca do prowincji litewskiej, szybko stała się centrum życia religijnego, naukowego i kulturalnego promieniującego na całą Żmudź³². Szkoły otwarte w 1616 r. posiadały klasy do poetyki, od 1638 r. retoryki dla studentów świeckich. Okresowo wykładano tutaj również retorykę dla kleryków jezuita. W Krożach przez długi czas funkcjonowało również seminarium diecezjalne żmudzkie, nad którym zarząd sprawowali ojcowie jezuita³³.

Do kolegium w Krożach należały misje w Worniach, Żydykach, Bortkiszkach, Sawityczkach (Sowityczki) i Litowianach. Stała misją w stolicy diecezji, wraz z domem i drewnianą kaplicą założył w 1623 r. biskup Stanisław Kiszka. Znacznie wcześniej, bo już od 1607 r. biskup Melchior Giedroyc powierzył jezuitom zarząd nad założonym wówczas seminarium diecezjalnym w Worniach.

Seminarium na przestrzeni dziejów przechodziło wzloty i upadki. Opiekę nad nim utrudniały spory z kapitułą żmudzka. W 1620 r. biskup Mikołaj Pac przeniósł seminarium do Kroź. W latach 1623–1629 na żądanie kapituły seminarium znowu mieściło się w Worniach. Od 1629 r. ponownie powróciło do Kroź. W 1742 r. seminarium wróciło do stolicy diecezji i a jego prowadzenie odebrano dotychczasowym opiekunom i przekazano pijarom. W 1762 r. jezuita ponownie przejęli zarząd na zakładem i prowadzili je w Worniach do kasaty zakonu³⁴.

Misja wornieńska w 1762 r. przekształcona została w rezydencję. Mieszkało w niej od dwóch do czterech jezuitów. Jeden z nich zazwyczaj był teologiem nadwornym przy biskupie, egzaminatorem duchowieństwa diecezjalnego i kaznodzieją katedralnym głoszącym kazania w języku żmudzki. Drugi natomiast był kaznodzieją katedralnym, mówiącym kazania po polsku. Pozostali pracowali na misjach ludowych³⁵.

Kolejna stała misja na obszarze diecezji żmudzkiej znajdowała się Żydykach, miasteczku jezuickim w powiecie telszewskim. W 1636 r. jezuita wybudowali drewnianą kaplicę, a w latach 1644–1647 drewniany kościół pw. NMP, przy którym działała stacja misyjna. Pracowało w niej najczęściej dwóch misjonarzy. W 1659 r. wieś została spalona przez wojska szwedzkie. W 1691 r. zakonnicy wybudowali nowy kościół murowany, będący filią parafii Pikiele³⁶. W 1771 r. jezuita przyjęli dwie kolejne misje w Bortkiszkach, majątku należącym do Sawrymowiczów w powiecie kowieńskim i w Litowianach będących własnością Abramowiczów w powiecie rosieńskim. Obie wymienione misje obsługiwał misjonarz dojeżdżający z Worn³⁷.

Drugie kolegium jezuickie w Poszawszu na Żmudzi ufundował i uposażył w 1654 r. Stanisław Bejnart podskarbi Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dodatkowo ofiarował swój dwór, w którym po przerobieniu urządzono kościół i rezydencję. W 1655 r. staraniem superiora Jana Odachowskiego otworzono przy nowej fundacji szkoły niższe. Działalność placówki przerwał potop szwedzki

34 L. A. Jucewicz, *Wspomnienia Żmudzi*, Wilno 1842, s. 169–177; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 332; L. Piechnik, *Jezuickie seminaria diecezjalne w Polsce (1564–1773)*, „Collectanea Theologica”, 46/4 (1976), s. 47.

35 S. Załęski, *Jezuici w Polsce, w skróceniu 5 tomów w jednym, z dwoma mapami*, Kraków 1908, s. 196; S. Załęski, *Jezuici w Polsce...*, t. 4, cz. 2, s. 1010–1011.

36 *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 804; S. Załęski, *Jezuici w Polsce...*, t. 4, cz. 2, s. 1011.

37 S. Załęski, *Jezuici w Polsce, w skróceniu...*, s. 196.

38 *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, 532-533; S. Šimaitis, *Pašiaušės jėzuitų kolegija* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė, Vilnius 2008, p. 197-207; S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, cz. 4, *Kolegia i domy założone za królów Jana Kazimierza, Michała, Jana III, obydwóch Sasów i Stanisława Augusta*, Kraków t. 4, cz. 4, Kraków 1905, s. 1497-1501.

39 S. Załęski, *Jezuici w Polsce...*, t. 4, cz. 4, s. 1501.

i zniszczenie zabudowań w wyniku pożaru wzniesionego przez uderzenie pioruna (1656). Po odbudowaniu zabudowań i kościoła ponownie wznowiono działalność szkół. W 1658 r. rezydencja, decyzją generała zakonu została podniesiona do rangi kolegium. Fundację zatwierdziła konstytucja sejmu z 1659 r. Kościół odbudowany po pożarze z 1656 r. ponownie zniszczył pożar w 1666 r. Nowy drewniany wybudowany bardzo szybko, został zastąpiony kościołem murowanym budowanym etapami w latach 1686-1688, 1695-1708, 1738-1766. Połowę kościoła pw. św. Stanisława BM oddano do użytku w 1741 r., a drugą w 1759 r. Szkoła otwarta w 1655 r. posiadała klasy gramatyki. W 1676 r. szkołę powiększono o klasy poetyki, a w 1686 o klasy retoryki. Przez cały okres swojego istnienia do kolegium uczęszczała młodzież z Kurlandii i Żmudzi. W latach 1676-1678 prowadzono tutaj kurs teologii moralnej dla kleryków seminarium diecezjalnego diecezji żmudzkiej. W latach zaś 1685-1686, 1699-1700, 1704-1705 taki same kursy prowadzono dla kleryków jezuitskich³⁸.

Zależną od kolegium w Poszawszu była stała misja w Szadowie. Już od 1689 r. jeden z poszawskich jezuitów dojeżdżał do stolicy starostwa szadowskiego w charakterze misjonarza. W 1705 r. otwarto w miasteczku dom misyjny dla czterech księży i kleryka uczącego w szkołach misyjny oraz szkołę. Szkołę zamknięto w 1707 r. Trzy lata później (1710 r.) ten sam los spotkał placówkę misyjną. Od tej chwili jeden lub dwóch misjonarzy przybywających z Poszawsza obsługiwało kościół w Szadowie. W 1748 r. misję wskrzeszono. Działalność wznowiła również szkoła, którą ponownie zamknięto w 1757 r. W 1761 r. pożar zniszczył dom misyjny. Odbudowany w roku następnym, służył jezuitom do 1769 r. W tym roku misja w Szadowie, z niewyjaśnionych przyczyn, została rozwiązana. Stacje misyjne z niewielkimi kościółkami w latach 1738-1746 funkcjonowały także w dobrach należących do kolegium w Lewkiszkach, Ejiropie (Europa) i Giejszyszkach³⁹.

KATALOG KOŚCIOŁÓW, KLASZTORÓW I KAPLIC

ALEKSANDRIA

Początkowo wieś nosiła nazwę Trokiny. Pierwszą drewnianą kaplicę wystawił tutaj biskup żmudzki Aleksander Kazimierz Sapieha (1660-1667). Według tradycji historycznej nazwę przemianowano na Aleksandria na cześć biskupa, właściciela dóbr szkudzkich. Nową drewnianą kaplicę filialną pw. Podwyższenia Krzyża Św. na terenie parafii Szkudy, wybudowano w dobrach Eustachego Sapiehy w 1778 r., z fundacji Franciszka Sapiehy i staraniem mieszkańców. W 1797 r. została ona uposażona. W 1804 r. kaplicę wyremontowano dzięki inicjatywie proboszcza oraz na koszt wiernych. W 1830 r. dach świątyni wymagał pilnej naprawy⁴⁰.

ANDRZEJEWO (ANDRZEJÓW)

Kościół parafialny p.w. św. Andrzeja Ap., drewniany niskim fundamencie z kamienia, wybudowany w 1780 z fundacji rotmistrza powiatu retowskiego Andrzeja Rodziewiczza, uposażony w 1784 r. przez ciwunów gondeńskich Wiktora i Agnieszkę z Rodziewiczów Jarudów. W tym samym roku została erygowana parafia. Konsekrowany 30 maja 1787 r. przez biskupa sufragana Tadeusza Józefa Bukatego, biskupa żmudzkiego. W 1830 r. pozostawał w dobrym stanie⁴¹.

BEJSAGOŁA

Pierwszy kościół drewniany pw. Trójcy Przenajświętszej i św. Zygmunta ufundował król Zygmunt I Stary 1539 r. Parafię erygował w tym samym roku Wacław Wierzbicki, biskup żmudzki. Drugi kościół drewniany wybudowany w 1634 r. nakładem Stanisława Radziwiłła,

⁴⁰ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 377-378, 308; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 45, 46; *Aleksandrijos Nukryžiutojo Jėzaus bažnyčios istorija*, <https://skudoparapija.lt/aleksandrijos-nukryziutojo-jezaus-parapija>, (data dostępu: 12 marca 2024 r.); *Aleksandrija*, <https://www.skouds.lt/lt/heraldika/73-aleksandrija>, (data dostępu: 12 marca 2024 r.); V. Juzumas, *Žemaičių vyskupijos aprašymas*, Varniai 2013, s. 402; W. Juzumowicz, *Miedniki albo opisanie dawnej Dyecezyi Miednickiej albo Żmudzkiej z dodatkiem różnych wiadomości*, [B.m.] 1899 s. 519 (rękopis w Archiwum Archidiecezjalnym Warszawskim).

⁴¹ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 539-540v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 458, 459-459v; M. Jučas, *Lietuvos parapijos XV-XVIII a.*, Vilnius 2007, p. 83; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 805-806; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 137-138; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, F. Sulimierski (red.), t. 1, Warszawa 1880, s. 36 (dalej: SGKP).

42 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 325v–327, 333; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 10–10v; *Codex Medicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 1, P. Jatulis (coll.), Romae 1984, s. 286–287; S. Czernski, *Opis Żmudzkiej Dyecezyi (z trzema mapkami)*, Wilno 1830, s. 65; M. Jučas, *Senoji Baisogalos parapija* [w:] *Baisogala*, J. Linkevičius (red.), Vilnius 2009, s. 130–135; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 451–455; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 19–23.

43 RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 216; S. Czernski, *op.cit.*, s. 32; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 365–366; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 470; D. Klajumienė, *Beržoro bažnyčios ir kapinių koplyčios altoriai* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*. t. 3, *Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žem. Kalvarija, Gegrėnai*, A. Butrimas (sud.), Vilnius 2005, p. 51–56; P. Šverebas, *Beržoro bažnyčios varpinė ir varpai* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*. t. 3, *Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žem. Kalvarija, Gegrėnai*, A. Butrimas (sud.), Vilnius 2005, p. 74.

kanclerza litewskiego, spłonął wraz z plebanią 8 maja 1774 r. Budowę trzeciego drewnianego kościoła na kamiennym fundamencie rozpoczęto w 1781 r. dzięki staraniom ks. proboszcza Górnickiego. Budowę zakończył w 1784 r. kolejny proboszcz ks. Jan Szymkiewicz przy pomocy finansowej parafian. Kościół w 1830 r. wymagał przeprowadzenia natychmiastowych prac remontowych. Przy kościele była altaria, prawom której obsadzania posiadali biskupi żmudzcy⁴².

BERŻORY (BERŻORA)

Pierwotna drewniana kaplica cmentarna pw. św. Jana Nepomucena, na terenie parafii Płotele, została przeniesiona ze środka cmentarza na jego brzeg w 1746 r. Nastąpiło to w czasie budowy nowej większej drewnianej świątyni wystawionej staraniem proboszcza z Płotel ks. Józefa Wojtkiewicza. Kolejną kaplicę drewnianą pw. św. Stanisława BM wybudowano w 1812 r., z fundacji Michała Strawińskiego, kanonika żmudzkiego, proboszcza płotelskiego. W 1830 r. była w dobrym stanie. W kościele znajdowała się altaria ufundowana w 1812 r. przez ks. Kazimierza Staniewicza⁴³.

BETYGOŁA

Kościół w Betygole był jednym z pierwszych na Żmudzi. Został założony w 1416 r. zaraz po wprowadzeniu chrześcijaństwa na tych ziemiach przez króla Władysława Jagiełłę i Wielkiego Księcia Litewskiego Witolda. Nie wiadomo czy kościół został spalony podczas nawrotu pogaństwa w 1418 r. Nie znamy też jego pierwotnego uposażenia. Wiemy, że jego fundusz w kolejnych latach powiększyli: biskup Maciej z Topoli (Maciej II) w 1464 r., króla Zygmunt I Stary w 1516 r., ciwun pojurski Mikołaj Wołczkiewicz w 1524 r., proboszcz parafii Bejtagoła ks. Skirwojn za aprobatą króla Władysława IV w 1638 r. Drugi kościół w miasteczku pw. św. Mikołaja, z drewna

modrzewiowego, na kamiennym fundamencie, wzniesiono za rządów w diecezji biskupa Jerzego Tyszkiewicza (1633–1649), staraniem wspomnianego ks. Skirwojna. W 1830 r. w dokumentach kościelnych notowany był jako „stary”. Przy kościele była jedna altaria, której obsada zależała od biskupów żmudzkich⁴⁴.

BOLSIE

Nie znamy fundatora i dokładnej daty wybudowania pierwszego kościoła w miasteczku. Z dużym prawdopodobieństwem mógł on zostać wzniesiony w drugiej połowie XVI w., być może ze środków starosty chwejdańskiego Wojny. Pierwsze księgi metrykalne przy tym kościele rozpoczynają się od 1672 r. Nowy kościół drewniany pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, ufundował w 1688 r. starosta chwejdański Jan Wołłowicz. Jego fundusze pomnożył w 1705 r. Marian Dowgiełło. W 1830 r. kościół był filią na leżąca do parafii Szytle⁴⁵.

BOTOKI

Pierwotny kościół wybudowany i uposażony w 1509 r. przez starostę żmudzkiego i kasztelana trockiego Stanisława Kieżgajło, podczas reformacji został zamieniony na zbór kalwiński. W ręce katolików powrócił dopiero za rządów bp. Melchiora Giedroycia (1576–1609). W spisie kościołów biskupa Kazimierza Pana sporządzonym w 1613 r. notowany był jako zupełnie zrujnowany. Odbudowany w 1614 r. przez kasztelana żmudzkiego i starostę botockiego Jana Szemiota, wykonawcę woli fundatora króla Zygmunta III. Fundację pomnożył król Władysław IV przywilejem z 1 czerwca 1647 r. Kościół konsekrował pw. św. Anny w 1699 r. biskup żmudzki Jan Hieronim Kryszpin-Kirszensztein. Kolejny nowy kościół drewniany na podmurowaniu kamiennym wybudowany w 1764 r. dzięki staraniom proboszcza ks. Niementowskiego i na koszt parafian, przeszedł gruntowny remont w 1802 r.

44 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 311–313v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 242, 243v; S. Czernski, *op.cit.*, s. 73; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 933–935–937; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 2–4.

45 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 498–499v, 518; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 392; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 846–847; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 185–187;

46 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 507–508v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 290–290v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 713–714; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 20–21; P. Paknys, *Batakių Šv. Onos bažnyčia [w:] Tauragės kraštas: istorija, kultūra, meno paminklai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2007, p. 212–213.

47 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 380, 383–384; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 100–100v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 283–284; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 366.

48 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 308v–309; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 223; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 953, 955–956; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 26–28.

W 1830 r. był ponownie w złym, stanie. Potrzebne było przeprowadzenia natychmiastowych napraw (fundament, ściany dach)⁴⁶.

BUDRY

Kościół filialny pw. Podwyższenia Świętego Krzyża, na terenie parafii Korciany, drewniany, wybudowany w 1753 r. staraniem ks. Moszyńskiego, prałata żmudzkiego i proboszcza korciańskiego oraz na koszt parafian. W 1830 r. w dobrym stanie. Dotąd niekonsekwany, tylko poświęcony⁴⁷.

BUTKISZKI

Pierwszy kościół należący wówczas do parafii Ejragoła zbudowali około 1506 r. okoliczni mieszkańcy. Początkowo nie było przy nim stałego kapłana. Dopiero kiedy w 1539 r. powstała samodzielna parafia zamieszkał tutaj proboszcz. Usunięty w czasie reformacji, w 1613 r. powrócił. W 1617 r. w efekcie procesu sądowego udało się odzyskać część dóbr należące do parafii. Całość odzyskano po procesach z 1663 r. i 1665 r. Nie wiemy kiedy i ile wybudowano kościołów w miasteczku na Dubissą w późniejszym czasie. Podobnie nie wiadomo kto był ich fundatorem. Wiadomo jedynie, że kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela, drewniany, na kamiennym fundamencie w 1830 r. notowano w dokumentach kościelnych jako stary⁴⁸.

CHWAŁOJNIE (KARMELECI TRZEWICZKOWI)

W 1740 r. Jan Adamkowicz, ciwun gondyński wybudował w miejscowości kaplicę. Nabożeństwa przy niej odprawiali w miarę pojawiających się potrzeb karmelici trzewickowi. Dziesięć lat później ten sam fundator, 21 maja 1750 r. ufundował klasztor (według innych źródeł

15 sierpnia 1750 r.). Zabudowania klasztorne wzniesiono w pobliżu kaplicy. W 1827 r. zakończono budowę nowego murowanego kościoła pw. Matki Boskiej Szkaplerznej, wykorzystując fragmenty starej kaplicy i klasztoru. Prace prowadzono ze środków zakonu. W 1816 r. wzniesiono nowy drewniany klasztor w kształcie litery L. Od 1817 r. przy klasztorze działała szkoła powiatowa przeniesiona z Kroź⁴⁹.

CHWEJDANY

Pierwotny kościół stanął w 1569 r. w miejscowości nazywanej wówczas Kwiedana jako kościół dworski. Fundację powiększył król Zygmunt III przywilejem z 5 lutego 1609 r. W 1702 r. kościół spłonął. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy był to pierwszy czy drugi kościół z kolei. Rok później (1703) wzniesiono nowy kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, z fundacji Dominika Wołłowicza, referendarza WKL i starosty chwejdańskiego. Była to świątynia drewniana na niskim fundamencie z kamienia, którą konsekrował 30 września 1705 r. biskup żmudzki Jan Hieronim Kriszpin Kirszensztejn. Przed 1830 r. przeszła gruntowny remont staraniem ks. Antoniego Willimowicza i przy pomocy parafian⁵⁰.

CYTOWIANY (BERNARDYNI)

Murowany kościół p.w. Matki Boskiej Anielskiej oraz murowany klasztor bernardynów ufundował ok. 1614 r. Andrzej Wołłowicz, chorąży litewski, wraz z małżonką Katarzyną z Gosławskich, za zgodą biskupa żmudzkiego Mikołaja Paca. Po śmierci fundatora budowę kontynuował jego rodzony brat Hieronim Wołłowicz, podkanczerzy litewski i starosta żmudzki, który odziedziczył po bracie dobra cytowiańskie. Przyjęcie fundacji przez zakon nastąpiło w maja 1614 r. podczas kapituły prowincjonalnej w Wilnie. Wykończenie kościoła i prace nad wystrojem jego wnętrza trwały jeszcze do połowy lat 30.

49 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 272, 276; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 110–131v; G. Błaszczyk, *Fundacje i fundatorów klasztorów...*, s. 144; M. Paknys, *Kolainių Svč. Mergelės Marijos Karmelio kalno Karalienės bažnyčia ir karmelitų vienuolynas* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 51–54; SGKP, t. 1, s. 658–659.

50 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 522–524v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 428–429v; *Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 1, P. Jatulis (coll.), Romae 1984, s. 622–624; M. Baužienė, *Kas ir kada suprojektavo Kvėdarnos bažnyčią?*, „Žemaičių žemė”, 2010, nr 3, p. 74; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 725–729; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 36–41.

51 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 606–610, 621; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 98–109; K. Grudziński, *Cytowiany [w:] Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, H. Wyczawski (red.), Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 42–44; D. Klajumienė, *Tytuvėnų bernardinų bažnyčia ir vienuolynas*, Vilnius 2006, s. 37–42; D. Klajumienė, *Tytuvėnų Angelų Šv. Mergelės Marijos bažnyčia ir bernardinų vienuolynas [w:] Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 247–252.

XVII stulecia. Po ich zakończeniu, 1 września 1635 r. biskup żmudzki Jerzy Tyszkiewicz konsekrował świątynię. Znacznie wcześniej, bo 13 lutego 1622 r. biskup żmudzki Stanisław Kiszka zezwolił bernardynom na głoszenie Słowa Bożego i sprawowania sakramentów na terenie całej diecezji. Przydzielenie klasztorowi parafii nastąpiło w 1639 r. Obejmowała ona miasteczko wraz z okolicznymi wsiami. Liczyła ok. 5000 wiernych. W klasztorze funkcjonowała część studium teologicznego prowincji litewskiej. Mieściła się tutaj także, powstała w 1802 r. szkoła elementarna. W 1829 r. nauki pobierało w niej 67 uczniów. Początkowo kościół nosił cechy gotyku i renesansu. W latach 1759–1783 został przebudowany w stylu barokowym. Była to świątynia trójnawowa, pokryta dachówką. Po obu stronach fasady wznosiły się wieże nakryte hełmami z blachy. W podziemiach pochowani byli członkowie rodu Wołłowiczów i Olenzkich. W kościele znajdowała się łaskami słynąca drewniana figura Matki Boskiej, którą ofiarowali do wybudowanej przez siebie świątyni fundatorowie. Do kościoła przylegał budynek klasztoru (w stylu renesansowym z elementami gotyku). Zarówno kościół jak i zabudowania klasztorne w 1830 r. był w dobrym stanie i nie wymagały remontów⁵¹.

CZEKISZKI

Pierwotny kościół pw. Jerzego M., wybudowano w 1617 r. z fundacji dziedzica jednej z części Czekiszek Jerzego Mackiewicza. Ten sam fundator w 1623 r. powiększył uposażenie fundacji. W tym samym roku przy kościele, decyzją biskupa Stanisława Kiszki, została erygowana samodzielna parafia. W 1644 r. zakończono budowę nowego kościoła murowanego pw. Trójcy Przenajświętszej wzniesionego ze środków Jerzego Mackiewicza oraz przy pomocy proboszcza ks. Macuła (Maczuka) i parafian. Kościół częściowo zniszczony przez pożar jaki wybuchł w miasteczku 14 sierpnia 1799 r., został częściowo wyremontowany w 1821 r. dzięki staraniom ówczesnego

proboszcza ks. Bonawentury Michniewicza i przy pomocy wiernych⁵².

CZERWONY DWÓR

Drewnianą kaplicę w Czerwonym Dworze wybudowano w 1785 r. z fundacji hrabiego Józefa Zabiełło. Od 1795 r. była ona filią parafii Wilkja. Zarówno Zabiełłowie i po nich Tyszkiewiczowie utrzymywali kapłana we dworze, który odprawiał nabożeństwa w dni powszednie. W 1830 r. świątynia występuje w dokumentach kościelnych jako kapelania na terenie parafii wilkijskiej⁵³.

DATNÓW (BERNARDYNI)

Bernardyni w Datnowie osiedlili się za zgodą biskupa żmudzkiego Jana Władysława Krzyszpina-Wirszenszteina w 1701 r. Przejęli wówczas pod opiekę stary drewniany kościół pw. św. Jana Chrzciciela. Inicjatorem ich sprowadzenia byli Jan Władysław Brzostowski, referendarz litewski i jego żona Konstancja z Mleczków (akt fundacji 16 sierpnia 1701 r.). Uroczyste wprowadzenie zakonników, którym powierzono jednocześnie parafię odbyło się 29 września 1701 r. W 1703 r. fundatorzy wybudowali drewniany klasztor, w kształcie kwadratu z wirydarzem po środku. W 1773 r. rozpoczęto budowę nowego murowanego kościoła i klasztoru. Budowę barokowej świątyni parafialnej pw. Matki Bożej Anielskiej oraz dwupiętrowego budynku klasztornego zakończono w 1810 r. Prace prowadzono ze środków zakonu i ofiar darczyńców. Kościół konsekrował 4 października 1819 r. książę biskup sufragan Szymon Michał Giedroyc. W kościele znajdował się łaskami słynący obraz Matki Boskiej. Został tutaj przeniesiony i umieszczony w głównym ołtarzu z kaplicy dworskiej Brzostowskich. W 1830 r. kościół i zabudowania klasztorne pozostawały w dobrym stanie⁵⁴.

52 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 307v–308; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 210; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 957, 959–960; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 30–32.

53 V. Juzumas, *op.cit.*, s. 999–1000; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 82–83; U. Ražinskaitė, *Raudondvario senosios kapinės XVIII a. pabaigoje – XX a. 1-ojoje pusėje: paveldo aspektai*, „Kau-no istorijos metraštis”, 2021/19, p. 200.

54 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 597–599v, 601; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 89–90; G. Błaszczyk, *Fundacje i fundatorzy klasztorów diecezji żmudzkiej w XVII i XVIII wieku*, „Lituano-Slavica Posnaniensia Studia Historica”, 1 (1985), s. 144; A. Giniūnienė, *Dotnuvos Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčios tapybos kūriniai*, „Menotyra”, t. 25 (2018), nr. 1, p. 13–14; K. Grudziński, *Datnów [w:] Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, H. Wyczawski (red.), Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 44–47.

55 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 549v–550; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 455–455v; A. Aleksandravičiūtė, *Duktė Naumiesčio bažnyčios*, „Menotyra”, 36 (2004), nr. 3 (36), p. 26–32; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 803; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 135–136.

56 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 380, 402; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 159–159v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 217–218; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 277–278; B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, t. 1, *Telšių vyskupija*, Chicago 1980, s. 109; SGKP, t. 2, s. 122.

DEGUCIE

Kościół filialny na terenie parafii Nowe Miasto, pw. Trójcy Świętej, drewniany na podmurowaniu kamiennym, wybudowany w 1760 r. Niektórzy badacze zbudowanie kościoła datują na 1735 r. i 1757 r. Do 1763 r. trwało dekorowanie świątyni. W 1775 r. fundację Tadeusz Billewicz, starosta wojnucki i kasztelan mścisławski. W 1812 r. kościół został pokryty nowym dachem z gontu. W 1830 r. wymagał remontu ścian i ponownej naprawy dachu⁵⁵.

DEMBOWO

Kaplicę filialną pw. Opatrzności Bożej na terenie parafii Śmilgie, pierwotnie drewnianą, wybudowaną w 1804 r. na miejscowym cmentarzu z fundacji Dionizego Gosztowta i jego małżonki Katarzyny z Wojtkiewiczów, w 1822 r. zniszczył pożar. Po tym wydarzeniu, Ci sami fundatorzy w 1825 r. postawili, w tym samym miejscu, nowy kościół murowany z kamienia, poświęcony 25 października 1825 r. przez ks. Benedykta Śmigielskiego.

RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 448–448v; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 58–59; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 677–678.

DORBIANY

Pierwszy kościół drewniany wybudowali w 1620 r. (w innych źródłach 1630 r.) na miejscowym cmentarzu włościanie. Kolejny kościół drewniany wzniesiono około 1730 r. Parafię erygował w 1739 r. Antoni Tyszkiewicz, biskup żmudzki. Kościół parafialny pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła, drewniany, postawiono w 1759 r. z funduszu dóbr koronnych. W 1782 r. wybudowano kolejny kościół drewniany, na koszt Mirbacha starosty połongowskiego oraz przy pomocy parafian. W 1811 r. został on gruntownie wyremontowany. W 1830 r. kościół wymagał kolejnych napraw⁵⁶.

DOWIATÓW

Pierwszą kaplicę w dobrach Pałeczki (Palczki) na miejscowym cmentarzu wzniesiono z fundacji ks. Marcin Brużewicz. Około 1780 r. majątek nabyła rodzina Dowiattów i zmieniła jego nazwę na Dowiattów (Dowiattowo). W 1791 r. sędzia grodzki księstwa żmudzkiego Jerzy Dowiatt ufundował drewniany kościół pw. Najświętszego Serca Maryi Panny. Był on filią kościoła parafialnego w Szawlanach. W 1830 r. świątynia pozostawała w złym stanie technicznym i wymagała przeprowadzenia gruntownego remontu⁵⁷.

DYTKIEMIE (DYTKIEMY)

Kościół filialny na terenie parafii Żwingie, drewniany pw. Aniołów Stróżów, Najświętszego Sakramentu i św. Piotra i Pawła Apostołów na niskim fundamencie, wybudowany w 1796 r. z fundacji dziedzica Dykiemia i pisarza ziemskiego szawelskiego Ignacego Dowiatta. Następca fundatora Mateusz Dowiatt w 1809 r. ufundował przy kościele altarię. Przed 1830 r. kościół został pokryty nowym dachem ze środków Michała Janikowicza i innych darczyńców. Przy kościele stała drewniana, dwukondygnacyjna dzwonnica z zawieszonymi dwoma dzwonami⁵⁸.

EJGIRDZIE

Pierwszą kaplicę drewnianą we wsi wystawili w 1730 r. na cmentarzu grzebalnym parafianie. Z powodu braku funduszy, przez długi czas nie było przy niej stałego kapłana. Dopiero około 1750 r. kaplica została podniesiona do rangi filii parafii Telsze i od tego czasu miała stałego filialistę. Nowy kościół filialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, drewniany na podmurowaniu, wybudowano w 1797 r. dzięki staraniom ks. Antoniego Grabowskiego, filialisty oraz na koszt parafian, nie konsekrowany, jedynie poświęcony. W 1821 r. przykryty nowym dachem.

⁵⁷ RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 496–496v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 593–594; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 199–200.

⁵⁸ RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 411; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 827–828; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 160; P. Švėrebas, *Buvusio Šilalės valsčiaus bažnyčių varpai ir varpinės* [w:] *Šilalės valsčius*, E. Vidmantas, A. Auksoriūtė, E. Korzonaitė (sud.). Vilnius 2006, p. 269.

59 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 563–563v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 306; S. Czernski, *op.cit.*, s. 39; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 212; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 272–273.

60 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 309–310v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 214; *Codex Medicenensis seu Samogitiae Diocesis*, t. 2, P. Jatulis (coll.), Romae 1989, s. 635; J. Brigys, *Ariogalos Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia* [w:] *Raseinių kraštas*, A. Pocius (sud.) Kaunas 2008, p. 257–267; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 946–948; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 17–20.

W 1830 r. w dokumentach notowany jako „stary lecz mocny”. W 1817 r. przy kościele powstała altaria z fundacji ks. Jerzego Marcinkiewicza⁵⁹.

EJRAGOŁA

Kościół w Ejragole należy do grupy pierwszych kościołów założonych po chrystianizacji Żmudzi. Został wybudowany w 1416 r. z fundacji Wielkiego Księcia Witolda. Ten sam fundator w 1421 r. dodatkowo uposażył fundację, której pierwotny fundusz powiększył w 1542 r. król Zygmunt I Stary. Na początku XVI w. kościół pozostawał w ruinie. W 1613 r. na polecenie króla Zygmunta III Wazy wybudowano nową świątynię drewnianą pw. św. Michała Archanioła. Rok później Jan Karol Chodkiewicz pomnożył jej uposażenie. W 1690 r. kościół zniszczony przez pożar, bardzo szybko obudowano. Kolejny kościół drewniany na kamiennym fundamencie wybudowano w 1815 r. po spaleniu się starego kościoła w 1807 r. Do chwili wzniesienia nowego kościoła nabożeństwa odprawiana w tymczasowej kaplicy wybudowanej staraniem proboszcza ks. Jakub Osmulskiego⁶⁰.

ERZWIŁKI

Erzwiłki należały do dóbr biskupów żmudzkich, nazywanych niegdyś Poszułtuń, których centrum stanowił dwór w miejscowości o tej samej nazwie. Ziemie nazwane z czasem kluczem erzwiłskim przynosiły biskupom roczny dochód w wysokości 1229 rubli. Pierwszy kościół wybudowany w 1528 r., w czasie reformacji został zajęty przez ewangelików. W 1585 r. z inicjatywy bp Melchiora Giedroycia w Poszułtuniu wybudowano nowy kościół drewniany. Kolejny kościół drewniany wybudowano w 1706 r. z fundacji biskupa Jana Hieronima Kryszpin-Kirszenszteina. Kiedy kościół ten zawalił się ze starości już go nie odbudowano. Około 1755 r. wybudowano nowy kościół drewniany tym razem już w Erzwiłkach. Kościół

ten spłonął prawdopodobnie na początku XIX w. Wówczas na cmentarzu w Erzwilkach postawiono niewielką drewnianą kaplicę przy którym funkcjonowała filia pw. św. Jerzego, należąca do parafii Widukle⁶¹.

GADONÓW

Kościół początkowo filialny pw. św. Joachima na terenie parafii Tyrkszle, od 1817 r. parafialny, drewniany na wysokim fundamencie z kamienia, wybudowano w 1783 r. z fundacji Jerzego Gadona, chorążego księstwa żmudzkiego i powiatu telszewskiego i jego małżonki Eleonory z Rodzewiczów. Poświęcony w 1783 r. Remontowany w latach 1816, 1822 i 1828. W 1825 r. Jan Kobecki ufundował przy kościele altarię. W 1830 r. kościół był w dobrym stanie, wymiany wymagała jedynie podłoga (przegniłe deski)⁶².

GAWRA (GAURA)

Według niektórych źródeł pierwsza kaplica w miasteczku istniała już w 1570 r. Najprawdopodobniej była to świątynia ewangelicka. Dzieje Kościoła katolickiego w Gawrze rozpoczynają się w 1670 r., kiedy Gabriel Kamiński w podzięce za swoje nawrócenia na wiarę katolicką przekazał ją katolikom i zobowiązał się do jej wyremontowania i utrzymania do czasu wybudowania nowego kościoła. Nowy kościół pw. św. Michała Archanioła, drewniany, ufundowany i uposażony przez tego samego fundatora postawiono w 1681 r. (zatwierdzenie fundacji 25 lipca 1682 r.). Kolejny nowy kościół drewniany, wybudowany 1773 r. dzięki staraniom proboszcza ks. Antoniego Budryka, oraz na koszt parafian, wyremontowano w 1819 r. (wymiana części dachu). W 1830 r. w pozostawał w dobrym stanie, chociaż konieczne było dokończenie dachu⁶³.

61 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 362–363, 364; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 737–738; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 50–52, 56–57; SGKP, t. 3, s. 357.

62 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 584v–585, 587; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 281, 282; S. Czernski, *op.cit.*, s. 36–37; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 249–250; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 314–315; A. Prašmantaitė, *Žemaičių vyskupas...*, p. 106.

63 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 492–493; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 321, 822–822v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 743–745; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 60–61; M. Paknys, *Gaurės Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia [w:] Tauragės kraštas : istorija, kultūra, meno paminklai*, Dalia Klajumienė (sud.). Vilnius 2007, p. 225–230.

64 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 556–567v, 587; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 363–363v; S. Czernski, *op.cit.*, s. 34; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 272–273; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 349–350; M. Kazys, *Gegrėnai. Bažnyčios istorija [w:] Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 3, *Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žem. Kalvarija, Gegrėnai*, A. Butrimas (sud.), Vilnius 2005, p. 281–282.

65 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 552–552v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 225; M. Jučas, *Lietuvos parapijos...*, s. 83; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 233–234; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 298; D. Klajumienė, *Gintališkės bažnyčios altoriai [w:] Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 3, *Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žem. Kalvarija, Gegrėnai*, A. Butrimas (sud.), Vilnius 2005, p. 79–80.

GIEGRANY

Pierwszy kościół drewniany wystawił w 1754 r. Michał Węśławski, dziedzic Giegran. Początkowo obsługiwał go kapłan przyjeżdżający w razie potrzeby z Kalwarii. W 1776 r. ten sam fundator ufundował przy tym kościele altarię, do której prawo prezenty posiadał w 1830 r. Antoni Węśławski. Drugi kościół filialny pw. Pana Jezusa Nazareńskiego, należący do parafii Kalwaria, drewniany na wysokim fundamencie, wybudowali w 1797 r. Michał Węśławski wraz z małżonką Teresą z Putkamerów. W 1825 r. kościół został gruntownie wyremontowany na zewnątrz i wewnątrz z funduszy Stanisława i Józefa z Kunickich Więclawskich oraz staraniem ks. Mazutowicza altarystę przy tym kościele. Do 1830 r. kościół nie był konsekrowany, jedynie poświęcony⁶⁴.

GINTYLISZKI

Pierwszy kościół w Gintyliszkach ufundował w 1713 r. Karol Michał Drucki Sokoliński. Drugi kościół pw. św. Mateusza Ap., drewniany bez podmurowania, wybudowano w 1778 r. z fundacji Michała Pocieja. Początkowo był filia parafii Płotele w dekanacie Olsiady. W 1782 r. miejscowa wspólnota została podniesiona do rangi parafii, co potwierdził dekretem wydanym 19 września 1784 r. biskup Jan Stefan Giedroyc. W 1830 r. świątynia wymagała remontu⁶⁵.

GIRDYSZKI

Kościół p.w. św. Jana Chrzyciela, drewniany na kamiennym fundamencie, wybudowano w 1781 r. z fundacji krojczego księstwa żmudzkiego Jana Adamkowicza, Początkowo pełnił funkcję filii kościoła parafialnego w Botokach. W 1803 r. roku biskup żmudzki Jan Stefan Giedroyc erygował w Girdyszkiach samodzielną parafię. W 1804 r. spadkobiercy fundatora pomnożyli

fundusze kościoła. W 1814 r. kościół został przykryty nowym dachem⁶⁶.

GIRTAKOŁ

Dokładnie nie wiadomo kiedy powstał pierwszy kościół w miejscowości nazywanej pierwotnie Girkalnie. Być może mogło to nastąpić za czasów rządów w diecezji biskupa Mikołaja Dzierżkowicza (1422–1434). Legendy mówią, że mógł go wybudować niejaki Jerzy, który modlitwą potrafił się obronić przed wilkami, które zaatakowały go na jednej z gór. W spisie kościołów z 1613 r. bp. Kazimierza Paca odnotowano tu jedynie opuszczona kaplicę, bez kapłana i bez uposażenia. Parafię założył i uposażył dokumentem z 13 lutego 1624 r. biskup żmudzki Stanisław Kiszka. W dokumentach kościelnych z tego samego roku odnotowano informację, że kaplica była w złym stanie i wymagała remontu. Prawdopodobnie ten sam biskup ufundował wówczas nowy kościół drewniany. Kolejny kościół parafialny pw. św. Jerzego M., drewniany, wzniesiono w 1744 r. z fundacji ks. Stanisława Tarwida proboszcza girtakolskiego oraz przy pomocy parafian. Obrzędu konsekracji świątyni dokonał 20 października 1754 r. biskup żmudzki Antoni Dominik hrabia Tyszkiewicz. W 1826 r. kościół przeszedł gruntowny remont ze środków księcia Józefa Arnolfa Giedroycia biskupa żmudzkiego⁶⁷.

GORŻDY

Kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła, pierwotnie wybudowano z fundacji królowej Bony. Pierwsza wzmianka o nim w źródłach hisprycznych pochodzi z 1540 r. W czasie reformacji świątynia pozostawała zamknięta i niszczała. W 1613 r. kościół w Gorzdach stał się kościołem parafialnym. Do tego czasu był filią parafii w Połędzie. W 1786 r. na miejscu opuszczonego i zaniedbanego kościoła, wzniesiono nowy, drewniany

66 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 502, 518; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 355; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 871, 873; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 219–220.

67 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 314v–315; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 273, 274; *Codex Medicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 2, P. Jatulis (coll.), Romae 1989, s. 634; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 747, 749–751; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 65–67.

68 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 537v–539; RGIA, f. 822, op. 123680, k. 481; *Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 1, P. Jatulis (coll.), Romae 1984, s. 544–547, 571–572; S. Czernski, *op.cit.*, s. 41; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 228–229; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 290–291; E. Miltakis, *Gargždų bažnyčios ir parapijos istorinė raida: nuo pirmosios bažnyčios 1540 m. iki XVIII a. pab* [w:] *Krikščionybės raidos kontekstai Žemaitijoje*, J. Boruta, V. Vaivada (sud.) Vilnius: 2010, p. 106–135.

69 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 386v; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 226, k. 831; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 70, 71; *Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 2, P. Jatulis (coll.), Romae 1989, s. 506–508; S. Czernski, *op.cit.*, s. 23; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 385–386; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 498; B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, t. 1, *Telšių vyskupija*, Chicago 1980, s. 131; SGKP, t. 2, s. 877.

na kamiennym fundamencie, z fundacji Elżbiety Wojny, pisarzowej litewskiej, później Gosławskiej, starościny gorzdzowskiej i płongianskiej. Po jego zniszczeniu przez pożar, w 1791 r. wzniesiony nowym kościół drewniany, dzięki staraniom proboszcza ks. Ludwika Korzewniowskiego, przy pomocy wiernych. Konsekrowany 3 października 1795 r. przez Adama Kościę, biskupa sufragana żmudzkiego. W 1818 r. częściowo wyremontowano ściany świątyni na koszt hrabiów Ilgestromów. W 1830 r. kościół wymagał naprawy przeciekającego dachu. Przy kościele była jedna altaria, do której prawo prezenty posiadali biskupi żmudzcy⁶⁸.

GRUSZŁAWKI

Kościół filialny pw. św. Michała Archanioła należący do parafii Sałanty. Początki filii sięgają 1761 r., kiedy Ignacego Ogiński, kasztelan wileński i miecznik WKL wraz z małżonką Heleną dokonali pierwszej fundacji. Nie wiadomo jednak czy od tej chwili mieszkał tam kapłan. W dniu 1 listopada 1771 r. fundacja została doposażona (fundusz altaryjski) przez wspomnianych fundatorów. W 1778 r. kosztem Heleny Ogińskiej wybudowano kościół drewniany na kamiennym fundamencie z bocznymi kaplicami. W 1830 r. świątynia wymagała pilnego remontu (fundamenty i ściany), do tego też roku nie została konsekrowana⁶⁹.

GRUŹDZIE

Pierwszy kościół w Gruździach ufundował w 1762 r. Samuel Kocieł, rządca ekonomii szawelskiej, podkanclerz oraz starosta skirstymoński. Fundację zatwierdził i dodatkowo uposażył król Jan III Sobieski. W 1680 r. na mocy decyzji biskupa Paca, świątynia stała się filią parafii Zamusze. W 1759 r. na miejscu dawnej świątyni, wybudowano nowy kościół filialny pw. św. Trójcy, drewniany na wysokim fundamencie kamiennym z fundacji Księcia

Radziwiłła, Hetmana Wielkiego Księstwa Litewskiego. W 1802 r. został on okryty nowym dachem. W 1830 r. kościół nie wymagał napraw⁷⁰.

HRYNKISZKI

Pierwszy drewniany kościół parafialny pw. Nawiedzenia NMP w Hrynkiszkach, nazywanych wcześniej Grynkiszkami, ufundował pod koniec XVI w. król Zygmunt III Waza. Fundację pomnożyła w 1618 r. Dorota Stanisławówna Białożorowa. Parafię przy kościele erygował w 1621 r. biskup żmudzki Stanisław Kiszka. Pierwszym proboszczem przy hrynkiskim kościele został dominikanin Jan Białożor, brat późniejszego biskupa wileńskiego Jerzego. Około 1680 r. Krzysztof Białożor rozpoczął budowę fundamentów z myślą o wybudowaniu kościoła murowanego. Mur udało się doprowadzić do wysokości okien. Prace przerwały walki wewnętrzne, później wojna ze Szwedami za czasów Karola XII i w końcu śmierć fundatora. Około 1750 r. Tadeusz Białożor nie mogąc z powodu braku dostatecznych środków dokończyć budowy, wznosił na istniejących murach nowy kościół w połowie murowany, w połowie drewniany p.w. Nawiedzenia NMP, konsekrowany 7 sierpnia 1763 r. przez biskupa Jana Łopacińskiego. W 1830 r. był w dobrym stanie i nie wymagał prac remontowych⁷¹.

IŁŁOKI

Pierwszy kościół w miasteczku wystawili w 1640 r. włościanie. Nowy kościół filialny pw. Zwiastowania NMP na terenie parafii Szkudy, drewniany wybudował w 1701 r. i uposażył w 1709 r. książę Jan Sapieha, dziedzic Szkud. W 1744 r. Sapiehowie przy pomocy parafian i niektórych donatorów wybudowali kolejny, większy od poprzedniego, kościół drewniany. W dokumentach z 1830 r. świątynię notowano jako „stara”, wymagającą remontu dachu. W kościele funkcjonowała altaria, której kolatorem był książę Eustachy Sapieha⁷².

⁷⁰ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 424v-425v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 67; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 463-464; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 35-37.

⁷¹ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 320, 333; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 68-69; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 963-966; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 35-40.

⁷² LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 371-374v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 23, 24; S. Czerski, *op.cit.*, s. 30; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 221; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 281.

73 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 567v–568v, 587; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 359–359v; S. Czernski, *op.cit.*, s. 33–34; Juzumas, *op.cit.*, s. 273–274; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 352–353.

74 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 380, 406v–407v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 155–155v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 291; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 376–377.

75 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 416–418v, 436; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 227, k. 1; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 1; *Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 2, P. Jatulis (coll.), Romae 1989, s. 639; S. Czernski, *op.cit.*, s. 58; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 470–471; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 44–45; E. Vasiliauskas, R. R. Trimonienė, „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis”. 42 (2019), t. 42, p. 346–347.

JAGMINOPOL (BARSZCZYCE)

Kościół filialny pw. Świętych Szymona i Judy, należący do parafii Kalwaria, drewniany na podmurowaniu kamiennym, wybudowano w 1776 r. z fundacji Tadeusza Jagmina, ciwuna twerskiego. Ten sam fundator w 1790 r. wyremontował i powiększył kościół oraz ufundował przy nim altarię (dokument z 15 października). Jeszcze w tym samym roku w dniu 28 października, świątynię konsekrował Tadeusz Józef Bukaty, biskup sufragan żmudzki. Kościół był wielokrotnie remontowany w latach 1824, 1827, 1828⁷³.

JAKUBÓW

Kościół filialny pw. św. Najświętszej Maryi Panny Anielskiej i Marii Magdaleny, na terenie parafii Kretynga, drewniany na kamiennym fundamencie, wybudowano w 1778 r. przez Jakuba Nagórskiego, podkomorzego powiatu szawelskiego. Rok później (1779) ufundowano przy kościele altarię. Świątynia w 1830 r. potrzebowała pilnej naprawy dachu. Do tego też roku nie została konsekrowana⁷⁴.

JANISZKI

Pierwszy kościół parafialny pw. Św. Trójcy i Wniebowzięcia NMP, pierwotnie drewniany ufundował 23 lutego 1536 r. biskup wileński Jan z Książąt Litewskich Orszański. Ten sam biskup założył przy kościele szkołę parafialną. W latach 1626–1627 wzniesiono kościół murowany z cegieł palonych z fundacji Króla Polskiego Zygmunta III Wazy i staraniem starosty żmudzkiego generalnego Hieronima Wołowicza. Nowy kościół konsekrował 8 października 1628 r. Melchior Giedroyc, biskup żmudzki. W 1830 r. świątynia była w dobrym stanie i nie wymagała remontu. Przy kościele znajdowała się jedna altaria⁷⁵.

JANOPOL (WIRŻUWIANY)

Pierwszy kościół pw. św. Jana Nepomucena, drewniany wybudowano w 1769 r. Drugi kościół także drewniany ufundował w 1776 r. Jan Łopaciński, biskup żmudzki. Kościół został konsekrowany 12 lipca 1789 r. przez ks. Tadeusza Józefa Bukatego, sufragana i kanonika żmudzkiego. Nowy kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła, drewniany wybudowano w 1815 r. z fundacji Józefa Arnolfa Giedroycia, biskupa żmudzkiego i ukończono staraniem proboszcza ks. Andrzeja Czesewicza⁷⁶.

JASWOJNIE

Kościół parafialny p.w. Wszystkich Świętych, drewniany, ufundował około 1520 r. król Zygmunt III Waza. Fundację pomnożył 3 stycznia 1590 r. kanclerz Wielkiego Księstwa Litewskiego Lew Sapieha. Ten sam fundator zlecił podstarościeму Dobrogostowi Przystanowskiemu wybudowanie większego kościoła. Nową świątynię wzniesiono w 1604 r. Liturgicznego aktu jej konsekracji dokonał rok później (1605) biskup Melchior Giedroyc. W 1805 r. (według innych źródeł w 1818 r.) kościół został gruntownie wyremontowany i w 1830 r. był w dobrym stanie⁷⁷.

JOHANISZKIELE

Pierwszy kościół w miasteczku wybudowano w 1685 r. z fundacji dziedziczki Katarzyny Puzyny, wdowie po Janie Puzynie, podczaszym upitskim, za pozwoleniem biskupa Kazimierza Paca wydanym w 1684 r. Kościół początkowo pozostawał filią parafii Puszołaty, a od 1752 r. był już samodzielną parafią. Pierwotnie była to świątynia drewniana postawiona na cmentarzu parafialnym obok plebani. W 1814 r. na jej miejscu wzniesiono nową kaplicę murowaną ufundowaną przez Wojciecha Ślęzyńskiego. Nowy kościół parafialny pw. św. Trójcy Przenajświętszej,

76 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 270, 271 [13v]; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 304–304v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 416–417; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 536–537.

77 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 328v–329v, 333; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 28; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 1008–1011; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 91–94.

78 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 480-481, 491; RGIA f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 424; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 630-632; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 3-7; R. Stankevičienė, *Joniškėlio bažnyčios sakralinė dailė. Istorija ir išsaugotos vertybės* [w:] *Joniškėlis*, E. Petrovas, A. Garliauskas (sud.), Vilnius 2007, p. 528-529.

79 RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 442-442v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 731-732; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 44-46.

wybudowano w latach 1788-1792 r. w zupełnie innym miejscu. Był to budynek murowany, w stylu gotycki, z dwiema wieżami, wzniesiony z fundacji Benedykta Karpia, chorążego upitskiego, starosty płungiańskiego. W 1830 r. rozpoczęto remont dachu świątyni⁷⁸.

JUDRANY

Kaplica drewniana została postawiona około 1725 r. przez starostę judrańskiego Ludwika Siemiaszkę. Tenże starosta doposażył fundację zapisem z 28 lipca 1752 r. Nowy kościół drewniany pw. św. Antoniego Padewskiego, na kamiennym fundamencie, wybudowano w 1782 r. staraniem ks. Piotra Pułejki oraz nakładem starosty judrańskiego Aleksandra Siemaszki. Prawdopodobnie rok wcześniej, (1781 r.) kościół stał się filią parafii Chwiejpany. W 1830 r. wymagał naprawy dachu⁷⁹.

JURBORK

Pierwszy kościół w jednym z najstarszych miasteczek na Żmudzi ufundował w 1430 r. biskup Mikołaj Dzierzkowicz. Do czasu odnowienia i pomnożenia fundacji przez króla Aleksandra Jagiellończyka (przywilej z 6 września 1502 r.) świątynia pozostawała bez stałego duszpastera. Pierwotną świątynię zastąpił nowy kościół wybudowany i uposażony w 1540 r. przez królową Bonę. Ta sama fundatorka w 1545 r. potwierdziła wcześniej wydane przywileje dla kościoła w mieście. W następnych latach uposażenie parafii wzbogaciło się poprzez zapisy kolejnych królów. Trzeci kościół, również drewniany podobnie jak dwa poprzednie, wybudowano w 1741 r. dzięki staraniom ks. proboszcza Jana Wojtkiewicza oraz ze środków podstolego wielkiego litewskiego księcia Fryderyka Michała Czartoryskiego i przy pomocy parafian. Nową świątynię konsekrował pw. Trójcy Przenajświętszej 7 lutego 1746 r. biskup żmudzki Antoni Dominik hrabia Tyszkiewicz. Był to kościół osadzony na fundamencie z kamienia,

gruntownie odrestaurowany dzięki staraniom proboszcza ks. Kacpra Giedroycia. W 1830 r. pozostawał w bardzo dobrym stanie⁸⁰.

KALWARIA ŻMUDZKA (DOMINIKANIE)

Miejscowości gdzie później założona została Kalwaria nazywała się Gordy i należała do dóbr biskupów żmudzkich. Już na początku XVII wieku istniał tu kościół pw. św. Jana Chrzyciela, który w 1636 r. był już parafialnym. Ten kościół wraz z całym jego funduszem w 1637 r. biskup Jerzy Tyszkiewicz przekazał dominikanom. Ponadto wybudował zakonnikom nowy kościół drewniany wraz z klasztorem i ofiarował im sporą ilość ziemi. Dodatkowo biskup założył w miasteczku kalwarię na wzór kalwarii jerozolimskiej. W 1639 r. zbudował kaplice i dziewiętnaście stacji Męki Pańskiej. Akt fundacji wspomniany biskup wydał 7 września 1642 r. Fundacja otrzymała zatwierdzenie papieskie papieża Urbana VIII w dniu 8 czerwca 1644 r. Ten sam papież nadał odpusty Kalwarii, która od tej chwili stała się słynna na całej Żmudzi, przyciągając liczne rzesze pielgrzymów. W latach 1749-1750 na miejscu kościoła zbudowanego przez biskupa Jerzego Tyszkiewicza wzniesiono nowy kościół drewniany pw. Wniebowzięcia NMP ufundowany przez biskupa Antoniego Tyszkiewicza. W 1750 r. ten sam biskup dokonał konsekracji świątyni. W 1785 r. zakonnicy rozpoczęli budowę nowego kościoła murowanego pw. Nawiedzenia NMP. Prace budowlane zakończono w 1822 r. Stary kościół rozebrano w 1824 r. przenosząc z niego do nowego kościoła ołtarze. W 1766 r. dominikanie wybudowali nowy budynek klasztorny. Była to budowla drewniana, posiadająca trzy skrzydła, osadzona na fundamencie z kamienia i cegły, pokryta słomą. Składała się z 16 cel, oratorium, biblioteki, dwóch refektarzy, kuchni i spiżarni. W 1830 r. zarówno kościół jak i klasztor nie wymagały remontów⁸¹.

⁸⁰ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 303-305, 317 [k. 20]; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 263-263v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 789-792; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 120-123.

⁸¹ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 636-636v, 639; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3576, k. 245; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 22-51; G. Błaszczyk, *Fundacje i fundatorzy klasztorów...*, s. 144; A. Butrimas, *Žemaičių Kalvarija, buvęs dominikonų vienuolynas ir Svč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčia* [w:] *Žemaičių Kalvarija: vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys*, A. Butrimas, N. Markauskaitė, A. Vitėnas, A. Pacevičius, Vilnius 2003, s. 15-74; A. Pacevičius, *Knygos kultūra Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyne: komunikacinis aspektas* [w:] *Žemaičių Kalvarija: vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys*, A. Butrimas, N. Markauskaitė, A. Vitėnas, A. Pacevičius, Vilnius 2003, p. 149-169; D. Vasiliūnienė, *Žemaičių Kalvarijos dominikonų bažnyčios altorių ikonografinė programa XVIII a. II pusėje - XIX a. pr.*, „Acta Academiae Artium Vihnensis” 27 (2002), p. 67-69; A. Vitėnas, *Žemaičių Kalvarijos Kančios kelias: istorija, tradicijos ir architektūrinis ryšys su evangeline Jeruzale* [w:] *Žemaičių Kalvarija: vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys*, A. Butrimas, N. Markauskaitė, A. Vitėnas, A. Pacevičius, Vilnius 2003, p. 99-146; A. Vitėnas, *Žemaičių Kalvarija. Kančios kelias: istorija, tradicijos ir architektūrinis ryšys su evangeline Jeruzale* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 3, *Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žem. Kalvarija, Gegrėnai*, A. Butrimas, Vilnius 2005, p. 229-234; M. Wołonczewski, *op.cit.*, s. 175-178; [J. M. A. Giżycki] Wołyniak, *Wiadomości o dominikanach prowincji litewskiej*, cz. 1, Kraków 1917, s. 103-111.

82 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 380, 390–391v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 80; S. Czernski, *op.cit.* s. 23; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 386–387; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 499.

83 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 587, 644; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 193, 194; S. Czernski, s. 37; M. Jakulis, *Rokitai: santvarka ir veikla XVIII–XIX a. I pusėje*, „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis”, 33 (2010), p. 84–85; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 331–332; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 430–431; SGKP, t. 6, s. 6.

KALNELE

Kościół filialny pw. św. Wawrzyńca należący do parafii Sałaty, drewniany na kamiennym fundamencie, wybudowano w 1777 r. z fundacji Andrzeja z Kozielska Ogińskiego, starosty płotelskiego, miecznika Wielkiego Księstwa Litewskiego. W 1825 r. kościół został pokryty nowym dachem. Do 1830 r. niekonsekrowany, jedynie poświęcony⁸².

KĘSTAJCIE

Pierwszą świątynią w miasteczku była niewielka drewniana kaplica wystawiona w 1715 r. przez Kęstowiczów dla uczczenia pamięci dużej liczby zmarłych w okolicznych miejscowościach podczas zarazy „morowego powietrza” z lat 1710–1711. W latach 1738–1740 r. Jan Antoni Rymgajło zakładając w Kęstajciach szpital dla ubogich, wystawił, większy od poprzedniego, nowy kościół filialny pw. Pana Jezusa Antokolskiego drewniany na terenie parafii Olsiady (dokument potwierdzający erekcję szpitala został wystawiony 31 marca 1738 r., zatwierdzeniem królewskiej fundacji króla Augusta III nastąpiło pod koniec tego roku). Kościół ten wraz ze szpitalem spłonął w 1808 r. Po pożarze, przełożony rochitów ks. Józef Rozgiewicz, z powodu braku środków nie mogąc wybudować nowego kościoła, wystawił tymczasową kaplicę drewnianą. W niej odprawiano nabożeństwa przez dwanaście lat. W 1820 r. na koszt braci rochitów i fundatorów oraz staraniem wspomnianego ks. Józefa Rozgiewicza wybudowano nową kaplicę pw. św. Rocha, drewnianą na kamiennym fundamencie, połączoną z budynkiem szpitalnym. Przed 1830 r. kaplica została pomalowana staraniem ks. Michała Wornilowicza. W 1830 r. była w dobrym stanie i w dokumentach określana była jako altaria⁸³.

KIBURY

Kaplica drewniana na terenie parafii Szawle wybudowana w 1762 r. na terenie dworu Kibury. Przy kaplicy na stałe

mieszkał ksiądz utrzymywany z funduszy dworskich. Po 1831 r. właściciel majątku w ramach represji popowstaniowych został zesłany w głąb Rosji. Wówczas dwór w przeszedł w ręce nowego właściciela będącego kalwinem, który zburzył kaplicę. Po tym wydarzeniu katolicy wybudowali nową kaplicę na cmentarzu dworskim oddalonym od Kibur o 3 km⁸⁴.

⁸⁴ B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, t. 4, *Panevėžio vyskupija*, Chicago 1984, s. 195.

⁸⁵ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 596–597v, 601; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 160–169; G. Błaszczuk, *Fundacje i fundatorzy klasztorów...*, s. 144; M. Wołoncewski, *op.cit.*, s. 180–181; [J. M. A. Giżycki] Wołyniak, *Z przeszłości karmelitów na Litwie i Rusi*, cz. 1, Kraków 1918, s. 159–168.

KIEJDANY (KARMELICI TRZEWICZKOWI)

Początki fundacji karmelitów w Kiejdanach sięgają 1704 r., kiedy książe Karol Filip na prośbę córki Elżbiety Augusty Radziwiłłówny przekazał działkę pod budowę kościoła i klasztoru (data fundacji 24 sierpnia 1704 r.). Wykonawcą woli księżęcej został Andrzej z Oborska, dzięki którego staraniom w 1709 r. wzniesiono drewniany kościół pw. św. Józefa Oblubieńca wraz z drewnianym klasztorem. W późniejszym czasie kolejni ofiarodawcy pomnożyli uposażenie fundacji (m.in. Jerzy Dauksza, Wiktor Szykier, Adam Montowt, Marianna Giełwanowska i Jan Urnik). Następnie 8 listopada 1713 r. biskup żmudzki Jan Mikołaj Zgierski erygował przy kościele samodzielną parafię i powierzył jej opiekę karmelitom. W 1766 r. zakonnicy z własnych funduszy oraz pomocy darczyńców wzniosli nowy, większy kościół drewniany, na planie krzyża z dwoma wieżami. W tym samym czasie wybudowano także nowy murowany budynek klasztorny. W 1830 r. zespół kościelno-klasztorny był w dość dobrym stanie. Parafia w tym roku liczyła 956 wiernych⁸⁵.

KIELMY

Kościół w Kielmach zaliczany jest do grupy pierwszych obiektów sakralnych na Żmudzi. Jego powstanie związane jest z Wielkim Księciem Witoldem, który w 1416 r. założył parafię i przeznaczył grunt pod budowę kościoła. Kolejny kościół wybudowano w 1484 r. Być może była to już druga z kolei świątynia w miasteczku. Została ona

86 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 334–339v, 364; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 170–170v; S. Czernski, *op.cit.*, s. 69; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 774–776; W. Juzumowicz, *op.cit.*, 100–102; D. Ramonienė, *Kelmės Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 25–30.

87 V. Juzumas, *op.cit.*, s. 529; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 115; D. Klajumienė, *Kiaunorių Šv. Juozapo bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, Vilnius 2008, p. 42.

88 RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 203; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 513; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 95.

podczas reformacji zajęta przez kalwinów i w latach 1596–1609 służyła jako zbór. Kościół powrócił do katolików na mocy decyzji Głównego Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego z 22 sierpnia 1609 r. W 1682 r. postawiono nowy kościół, a w latach 1745–1746 zastąpiono go kolejnym nowym kościołem parafialnym pw. Wniebowzięcia NMP. Był to budynek drewniany na kamiennym fundamencie, wybudowany dzięki staraniom ks. proboszcz Jędrzeja Jasińskiego i na koszt parafian. W latach 1826–1827 wyremontowany i pokryty nowym dachem. W 1830 r. pozostawał w bardzo dobrym stanie. Przy kościele działała altaria, do której prawo prezenty zachowywali biskupi żmudzcy⁸⁶.

KIEWNARY

Kaplica filialna pw. św. Józefa przy dworze w Kiewnarach, murowana, wybudowana w 1662 r. przez dziedziców Kiewnar. W 1830 r. wchodziła w skład parafii Krutowiany⁸⁷.

KIKOLE

Niewielka kaplica filialna pw. Matki Najświętszej Bolesnej, na terenie parafii Okmiany, drewniana, została postawiona w 1772 r. z fundacji starosty kiwilskiego Ignacego Piłsudskiego. W 1830 r. w dokumentach kościelnych notowana jako „stara” ze starym i „ociekającym” dachem⁸⁸.

KŁAWANY

Pierwszy kościół parafialny pw. Trójcy Przenajświętszej drewniany ufundował i uposażył w 1623 r. starosta żmudzki Hieronim Wołłowicz. Fundację pomnożył król Zygmunt III Waza przywilejami z 1624 r. i 1627 r. W dniu 8 marca 1624 r. decyzją biskupa Stanisława Kiszki erygowana została samodzielna parafia. Pierwotny kościół był kilka razy restaurowany i prawdopodobnie przebudowany (być może wzniesiony od nowa) w 1635 r. przez tego

samego fundatora. Po zakończeniu prac, został konsekrowany 27 sierpnia 1635 r. przez biskupa Jerzego Tyszkiewicza. W 1830 r. był już zniszczony i wymagał remontu⁸⁹.

KOŁNUJE

Niewielka drewniana kaplica prywatna pw. św. Wiktora istniała we wsi już XVIII wieku i została zbudowana z fundacji Wiktora Jaruda. Do 1806 r. pozostawała bez stałego kapłana. Dopiero po ufundowaniu i uposażeniu w tym roku altari przez Wiktora Jaruda wraz z małżonką Agnieszką z Rodzewiczów, przy kościele zamieszkał duszpasterz. Za czasów bp. Józefa Giedroycia kościół stał się filią parafii w Rosieniach. Ten sam fundator wraz z małżonką w 1815 r. rozpoczął budowę nowego kościoła filialnego pw. Imienia Maryi. Prace zakończono w 1818 r. Była to świątynia murowana z kamienia i cegły, poświęcona 11 sierpnia 1818 r. przez przeora dominikanów rosińskich o. Dominika Wojtkiewicza⁹⁰.

KOŁTYNIANY

Kościół w Kołtynianach był jednym z pierwszych kościołów po chrzcie Żmudzi. Ufundował go i uposażył w 1416 r. Wielki Książę Litewski Witold. Drugi z kolei kościół został zbudowany w 1614 r. staraniem miejscowego proboszcza ks. Andrzeja Mickiewicza i na koszt parafian. Po jego spaleniu, parafianie wybudowali w 1732 r. trzeci już kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela, konsekrowany 31 czerwca 1748 r. przez biskupa żmudzkiego Antoniego Dominika hrabiego Tyszkiewicza. W latach 1820-1826 postawiono nowy kościół drewniany z fundacji biskupa żmudzkiego, przy pomocy proboszcza oraz parafian⁹¹.

KONSTANTYNÓW

Pierwotnie osada nosiła nazwę Woszki. Pierwszy kościół drewniany wzniesiono w 1665 r. na miejscowym

⁸⁹ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 485v-487, 491; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 406-406v; M. Jučas, *Lietuvos parapijos...*, s. 84; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 636-637; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 7-8.

⁹⁰ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 316, 588-589v, 595; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 284, 285; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 709; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 16-17.

⁹¹ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 502v-504, 518; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 341; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 92-94; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 768-770.

92 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 434–436; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 129; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 639–640; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 12–13.

cmentarzu z fundacji dziedzica niejakiego Grotusa. Początkowo była to kaplica cmentarna bez stałej obsady duszpasterskiej. Od 1752 r. notowana była w oficjalnych dokumentach kościelnych jako filia na terenie parafii Sałaty. Kiedy stary kościół nie nadawał się do odprawiania nabożeństw, wybudowano w latach 1765–1766 nowy kościół p.w. św. Józefa, drewniany, ufundowany przez Andrzeja i Joannę Staszewskich, stolników upitskich. Po zakończeniu prac budowlanych biskup Jan Łopaciński dekretem z 20 października 1766 r. w miejscowości utworzył samodzielną parafię. Kolejny, trzeci już kościół pw. św. Józefa Oblubieńca, drewniany na fundamencie z kamienia, wzniesiono w 1793 r. z fundacji Józefa Longina Staszewskiego podkomorzego upitskiego i jego małżonki Konstancji z Puzynów. W 1830 r. świątynia była w złym stanie i wymagała przeprowadzenia „gwałtownego” remontu⁹².

KONTOWCIE

Pierwszy kościół drewniany wybudowali w 1619 r. Szuksztowie. Początkowo nie było przy nim stałego duszpasterza. Za czasów biskupa Paca został on podniesiony do rangi filii należącej do parafii Płungiany. Nowy kościół pw. św. Wawrzyńca, drewniany, wybudowano w 1692 r. (w innych źródłach w 1672 r.) z fundacji Krzysztofa Szukszty, ciwuna bierzyniańskiego. W tym samym roku, dokładnie 11 czerwca 1692 r. w miasteczku erygowana została parafia. Dwa lata później decyzją o jej powstaniu zatwierdził biskup żmudzki Kazimierz Pac (1694 r.). W 1741 r. kościół pokryto nowym dachy, który szybko został zniszczony przez wiatr. W 1760 r. przeprowadzono rekonstrukcję wnętrza świątyni, która wykazały ogólny jej zły stan. W 1768 r. wybudowano kolejny kościół drewniany ufundowany przez Jana Szuksztę, pisarza upitskiego. Konsekrował go 11 października 1789 r. Tadeusz Józef Bukaty, biskup sufragan żmudzki. Świątynia została gruntownie odrestaurowana w 1805 r. dzięki staraniom

księżę i przy pomocy parafian oraz Ignacego Szukszty, sędziego szawelskiego. W 1819 r. budynek został przykryty nowym dachem z gontu. W 1830 r. w dokumentach kościelnych notowany jako stary potrzebujący remontu. Przy kościele funkcjonowała od 1775 r. altaria ufundowana przez Tadeusza Jamnota i ks. Tomasza Bohusza⁹³.

KORCIANY

kościół parafialny pw. Zwiastowania NMP, drewniany, erygował i uposażył w 1634 r. przez Mikołaja Sapieha, starosta nowogródzki. Nowy kościół drewniany wzniesiono w 1764 r. z fundacji Jakuba Nagórskiego podkomorze-go żmudzkiego, wspólnie z parafianami. Remontowany w latach 1805-1806 oraz w latach 1822 i 1824. W 1830 r. był konsekrowany, w dobrym stanie. Funkcjonowały przy nim trzy altarie, dwie kolacji biskupiej, jedna proboszcza korciańskiego⁹⁴.

KORKLANY

Kościół p.w. św. Bartłomieja, drewniany na fundamencie z kamienia, wybudowany na miejscowym cmentarzu w 1767 r. z fundacji sędziego ziemskiego szawelskiego Ignacego Szuksztę i jego małżonki Klary z Ważyńskich. Podlegał jako altafia misji jezuickiej w Krożach. Po kasacie zakonu jezuitów stał się filią parafii Poszyle (niektórzy autorzy twierdzą, że stało się to na początku XIX w.). W 1779 r. kościół został odnowiony na koszt pułkownika Mikołaja Odachowskiego. W 1792 r. dzięki staraniom altarysty korklańskiego ks. Stanisława Eytowskiego i na koszt darczyńców wyposażony. W latach 1803 r. i 1820 remontowany ze środków Anieli Szukszty⁹⁵.

KOWNATÓW

Niewielki kościół filialny pw. Opatrzności Bożej na terenie parafii Łukniki, drewniany, osadzony na kamiennym

93 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 569–571v, 587; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 321–321v; S. Czernski, *op.cit.*, s. 39; M. Jučas, *Lietuvos parapijos...*, s. 83; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 253; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 317–318; M. Paknys, *Kantaučiai. Bažnyčios istorija: XVII a. pabaiga – XIX a. vidurys* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 2, Rietavas, Tverai, Kantaučiai, Lieplaukė, Medingėnai, Žlibinai, A. Butrimas (sud.). Vilnius 2005, p. 115–118.

94 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 378–379v, 381–382, 380; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 81; S. Czernski, *op.cit.*, s. 25; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 281–282; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 363–364.

95 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 512–516v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 336, 337v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 833; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 167–168; D. Klajumienė, *Karklėnų Šv. apaštalo Baltramiejaus bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 11–14; SGK, t. 15, cz. 2, s. 125.

96 RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 380, 392; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 521; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 105.

97 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 330–331, 333; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 34–34v; *Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 1, P. Jatulis (coll.), Romae 1984, s. 120–122; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 645–648; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 18–22.

fundamencie, wystawił w 1794 r. Franciszek Kownacki wraz żoną Eleonorą z Narbutów. Świątynia ta znajdowała się niedaleko dworu przy rodzinnym grobie. W 1830 r. pozostawała w dobrym stanie⁹⁶.

KRAKINÓW

W Krakinowie pierwszy kościół został wzniesiony i uposażony w 1484 r. przez Stanisława i Aleksego Wyzygirdowiczów oraz Małgorzatą Bonderową. Zaraz po zatwierdzeniu fundacji przez króla Kazimierza Jagiellończyka, został on włączony w poczet kościołów parafialnych. Drugi kościół drewniany wybudowano w 1586 r. z fundacji archidiacona żmudzkiego Andrzeja Wołowicza. Trzeci kościół pw. św. Apostołów Piotra i Pawła postawiony w 1634 r. ufundował archidiacon żmudzki Jerzy Jan Łopaciński. Czwarty kolejny kościół również drewniany, podobnie jak wszystkie poprzednie, pw. Wniebowzięcia NMP, ufundowany w 1736 r. przez archidiacona Antoni Wołowicz, został gruntownie odrestaurowany w 1803 r. na koszt Ignacego Giedroycia, biskupa koadiutora żmudzkiego. Początkowo przy kościele funkcjonowały trzy altarie. Pierwszą ufundowali w 1533 r. Bartłomiej i Dorota Narejszowie. Drugą powstała w 1535 r. z fundacji braci Aleksandra i Michała. Ostatnią w 1539 r. erygował Nikodem Buszkowicz⁹⁷.

KRETYNGA (BERNARDYNI)

W 1602 r. Jan Karol Chodkiewicz starosta generalny żmudzki z żoną Zofią z Mieleckich sprowadził na swój dwór w Kretyndze bernardynów, z planem wybudowania dla nich kościoła i klasztoru. Kościół pw. Zwiastowania NMP i św. Franciszka z Asyżu, murowany wybudowano w latach 1610–1619, jako wotum za zwycięstwo pod Kircholmem. Klasztor także murowany wzniesiono w tym samym czasie co kościół. Dokument fundacyjny, fundator wydał po zakończeniu budowy 13 marca 1619 r.

Tego samego dnia fundację potwierdził król Zygmunt III. Kościół konsekrował 7 lipca 1619 r. biskup żmudzki Stanisława Kiszka. Kościół przynajmniej dwukrotnie był odnawiany w 1710 r. i 1819 r. Była to świątynia trójnawowa z transeptem i z wysoką czworoboczną wieżą. Przylegał do niej dwupiętrowy budynek klasztorny na planie kwadratu, odrestaurowany w 1819 r. Od samego początku bernardyni prowadzili przy kościele parafię, która w 1830 r. liczyła około 4000 wiernych. Dodatkowo mieli pod opieką szpital – przytułek dla ubogich i bezdomnych. Obok niego znajdowała się murowana kaplica, w której odprawiano nabożeństwa dla pensjonariuszy przytułku⁹⁸.

KROKI

Dokładnie nie wiadomo kto ufundował pierwszy kościół w miasteczku. Wiemy natomiast, że jego fundusz był niewielki i został pomnożony w 1478 r. przez biskupa żmudzkiego Bartłomiej Swierenkowicza. Kolejny kościół drewniany wybudowano w 1529 r. Nowy kościół drewniany (podobnie jak przynajmniej dwa poprzednie) wzniesiono w 1768 r. z fundacji biskupa Jana Łopacińskiego. Przy kościele istniała altaria, o której obsadzie decydowali biskupi żmudzcy (tzw. kolacja biskupia). Świątynia nosiła wezwanie św. Mateusza Ap. W 1830 r. „we wszystkich względach reparacji potrzebująca”⁹⁹.

KROKI (KATARZYNKI)

Zakonnice św. Katarzyny do miasta sprowadził w 1645 r. biskup żmudzki Jerzy Tyszkiewicz. Biskup wybudował dla nich kościół i klasztor oraz przekazał kapitał niezbędny do funkcjonowania klasztoru. W 1652 r. król Jan Kazimierz nakazał Cyprianowi Brzostowskiemu wydzielanie klasztorowi dodatkowych dwóch wsi królewskich Olechnajcie i Szukajcien (23 kwietnia). W 1657 r. biskup Piotr Parczewski przekazał na rzecz klasztoru dwie włoki ziemi. Później proboszcz krokowski Witkiewicz

⁹⁸ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 408, 624–624v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 53–76; K. Grudziński, *Kretynga* [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, H. Wyczawski (red.), Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 164–167; R. Laukaitytė, *Kretinga Lietuvos pranciškonų ordino istorijoje*, „Inter-studia humanitatis”, 18 (2015), p. 82–84.

⁹⁹ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 319–320, 333 [k. 35v–36]; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 1–1v; *Codex Medicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 1, P. Jatulis (coll.), Romae 1984, s. 113–116; S. Czerski, *op.cit.*, s. 64; G. Błaszczuk, *Fundacje i fundatorzy klasztorów...*, s. 144; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 971–972; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 46–48.

¹⁰⁰ RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 210–227; G. Błaszczyk, *Fundacje i fundatorzy klasztorów...*, s. 145; V. Kamuntavičienė, *Problem języka w klasztorze siostr katarsynek w Krokach w pierwszej połowie XX wieku*, „Acta Baltico-Slavica” 2019, nr. 43, s. 3; M. Wołonczewski, *op.cit.*, s. 192–193.

¹⁰¹ LVIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 340–345, 364; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 131–136; S. Czernski, *op.cit.*, s. 68; M. Jučas, *Lietuvos parapijos...*, s. 64; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 755–759; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 74; A. Butrimas, K. Misius, *Kražių parapinė Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė, Vilnius 2008, p. 92–94.

ofiarował zakonnikom dom mieszkalny, a biskup Kazimierz Pac przekazał im młyn wodny. W 1692 r. siostry przy wsparciu finansowym wspomnianego biskupa K. Paca wybudowały nowy kościół drewniany pw. Trójcy Przenajświętszej. W 1722 r. do użytku oddano nowy drewniany budynek klasztorny, wzniesiony z ofiar darczyńców. W 1830 r. kościół i klasztor „były należycie opatrzone” i „raparacji nagłej niepotrzebujące”¹⁰⁰.

KROŹE

Pierwszy drewniany kościół parafialny p.w. św. Michała Archanioła ufundował i uposażył w 1416 r. Wielki Książę Witold. Parafia w Krożach erygowana 12 lipca 1478 r. należała do najlepiej uposażonych na Żmudzi. Po spaleniu się świątyni w 1475 r. wybudowano nowy kościół drewniany. Ten kościół z kolei podobnie jak poprzedni strawił pożar w 1638 r. Po tym wydarzeniu postawiono w 1639 r. kolejny kościół drewniany, który jako trzeci z rzędu, uległ zniszczeniu przez ogień w 1709 r. W czasie pożaru stopiły się także słynne dzwony odlane w 1639 r. W latach 1739–1741 wybudowano kolejny drewniany kościół na koszt ks. Dominika Mańkowskiego. Konsekrował go w 1759 r. biskup żmudzki Antoni Dominik hrabia Tyszkiewicz. Po raz piąty kościół zniszczył pożar w 1807 r. Jeszcze w tym samym roku rozpoczęto odbudowę świątyni na koszt biskupa pomocniczego mohylewskiego Cypriana Odyńca. Prace zakończono w 1810 r. W kościele funkcjonowała altaria, ufundowana w 1485 r. przez starostę żmudzkiego Jana Kieżgajło. W 1830 r. pozostawała w kolacji biskupiej¹⁰¹.

KROŹE (BENEDYKTYNKI)

Benedyktynki do miasteczka sprowadził Chryzostom Maciej Wołodkowicz (akt fundacyjny 12 października 1639 r.). Ofiarował im plac pod kościół i klasztor oraz kapitał niezbędny do funkcjonowania klasztoru. W latach

1640–1641 wybudowano drewniany kościół i klasztor. Pierwsze sześć siostr zamieszkało w Krożach pod koniec 1641 r. W 1708 r. kościół i klasztor został splądrowany przez wojska moskiewskie. W latach 1757–1763 na miejscu starego kościoła zakonnice z własnych funduszy wybudowały nowy kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP. Była to barokowa świątynia murowana jednonawowa na planie prostokąta. W tym samym czasie zakonnice wybudowały nowe budynki klasztorne (część zabudowań). Całość została otoczona wysokim murem. W 1822 r. kościół wraz z murowanymi zabudowaniami klasztornymi został odrestaurowany za sprawą przełożonej klasztoru Benedykty Mackiewiczówny. Mimo przeprowadzonych prac, w wizytacji z 1830 r. napisano, że kościół: „(...) na zewnątrz cały nieotynkowany, na którym gzymsy znacznie ukruszone i wielkiej reparaacji potrzebują”¹⁰².

KRUKI

Nie można wykluczyć, że pierwszą kaplicę drewnianą w Krukach wystawiono w drugiej połowie XVII wieku. Pierwsze księgi metrykalne z tego kościoła datuje się na 1763 r. (księga chrztu) i 1765 r. (księga ślubów). W 1793 r. na miejscu starej, walącej się świątyni, wybudowano nowy kościół pw. św. Wawrzyńca Męczennika. Był to budynek drewniany na kamiennym fundamencie, powstały dzięki staraniom ks. Józefa Lipińskiego oraz na koszt parafian. W 1803 r. biskup książę Józef Giedroyc utworzył przy tutejszym kościele samodzielną parafię (dekret z 10 listopada), a w roku następnym powiększył jej. W 1830 uposażenie (dekret z 13 litego 1804). W 1830 r. kościół był w dobrym stanie¹⁰³.

KRUPIE

Pierwotny niewielki kościółek w Albrechtowie (dawna nazwa miasteczka) został wybudowany i uposażony

¹⁰² LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 614–619v, 623; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 193–209; *Acta visitationum sub domino Casimiro Pac episcopo samogitiae anno 1675 et 1677 conscripta*, M. Pankys (edit.), Vilnae 2011, s. 377–378; G. Błaszczyk, *Fundacje i fundatorów klasztorów...*, s. 145; I. Buzzyński I., *Kroże...*, s. 39; A. Butrimas, K. Misius, *Kražių benediktinių vienuolynas ir bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 74–76; M. Wolonczewski, *op.cit.*, s. 189–192.

¹⁰³ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 428–429v, 436; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 124–128; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 489–490; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 67–69.

¹⁰⁴ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 410–411v, 436; RGIA, f. 822op. 12, dz. 3678, k. 52; S. Czernski, *op.cit.* s. 56; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 491–493; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 72–73.

¹⁰⁵ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 520–520v–520a v, 551; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 388; S. Czernski, *op.cit.*, s. 40; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 277–278; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 355; K. Misius, *Kuliai. Bažnyčios ir parapijos istorija* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 1, *Plungė, Kuliai, Stalgėnai, Pakutuvėnai*, A. Butrimas (sud.), Vilnius 2005, p. 133–139; P. Šverėbas, *Kuliai. Bažnyčios varpai* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 1, *Plungė, Kuliai, Stalgėnai, Pakutuvėnai*, A. Butrimas (sud.), Vilnius 2005, p. 159–164.

w 1780 r. przez Józefa Szkultena i jego małżonkę Annę z Umiałowskich. W 1786 r. ci sami fundatorzy obok dotychczasowej kaplicy, wzniesli nowy, większy, drewniany kościół pw. św. Anny, który przez kilkanaście lat pozostawał filia parafii Szakinów. Dopiero, po powiększeniu w 1800 r. przez Szkultenów uposażenia, biskup Józef książe Giedroyc w 1803 r. utworzył przy kościele samodzielna parafię. Pierwszym jej proboszczem został ks. Jerzy Strzegowski. W 1830 r. świątynia nie była w najlepszym stanie i wymagał gruntownego remontu. Przy świątyni był altaria, której kolatorem był pułkownik Kimbar¹⁰⁴.

KULE

Kościół parafialny pw. św. Stanisława BM., drewniany, wystawił około 1640 r. Jarosz Wołłowicz, ciwun gondęński, a uposażył w 1644 r. jego następcą Stanisław Wojna z małżonką Elżbietą z Kierszensztejnów. Fundacja otrzymała zatwierdzenie króla Władysława IV w dniu 22 marca 1644. Świątynię konsekrował 27 sierpnia 1719 r. Aleksander Horain, biskup Żmudzki. Na miejscu dotychczasowej starej świątyni wybudowano w 1750 r. nowy kościół drewniany, na podmurowaniu z cegły, z fundacji Karpia, ciwuna gondęńskiego, konsekrowany 20 lipca 1783 r. przez Adama Kościę, biskupa sufragana żmudzkiego. Kościół w Kulach do 1776 r. pozostawał filią parafii Pługiany. W tym roku biskup żmudzki Jan Łopaciński rozporządzeniem z dnia 27 marca podniósł go do godności parafii. W 1830 r. kościół pozostawał w dobrym stanie, chociaż remontu wymagały ściany. Przy kościele była jedna altaria kolacji biskupiej¹⁰⁵.

KURSZANY

Pierwotny drewniany kościół pw. Jana Chrzciciela został wybudowany w drugiej połowie XVI w. Podczas reformacji pozostawał w rękach protestantów. Do katolików powrócił pomiędzy rokiem 1613 a 1620. W wizytacji

biskup żmudzkiego Stanisława Kiszki przeprowadzonej w 1621 r. zapisano, że kościół był stary i wymagał wymiany dachu. Ten sam biskup po odzyskaniu świątyni erygował w 1622 r. przy nim samodzielną parafię, a król Zygmunt III Waza na prośbę Stefana Paca pisarza wielkiego litewskiego zatwierdził i uposażył fundację. Kościół zwrócony katolikom spłonął w pożarze miasta. Około 1639 r. wybudowano drugi kościół drewniany pod tym samym wezwaniem, który podobnie jak pierwszy strawił pożar (19 kwietnia 1700 r.). Niebawem po tym zdarzeniu na jego miejscu wybudowano trzeci z kolei, niewielkich rozmiarów, kościół drewniany. Przed 1738 r. świątynia przeszła remont. Z czasem kościół popadał w ruinę, do tego stopnia, że wizytując dekanat w 1800 r. biskup Jan Stefan Giedroyc, w dekrecie powizytacyjnym nakazał go rozebrać. Do rozbiórki jednak nie doszło. Decyzję ordynariusza udało się zmienić na skutek prośby parafian. W 1801 r. rozpoczęto remont, podczas którego m.in. wybudowano nowy fundament z cegły, wyprostowano i wzmocniono ściany, wymieniono dach, postawiono nową wieżyczkę, wymieniono podłogę i wstawiono nowe okna. W 1830 r. kościół ponownie znajdował się w złym stanie technicznym. Z powodu przeciekającego dachu, nabożeństwa przeniesiono do murowanej kaplicy na cmentarzu parafialnym położonym poza miastem, wzniesionej w 1802 r. staraniem i na koszt ks. Dominika Czechowicza¹⁰⁶.

¹⁰⁶ LVIA, f. 699, ap. 2, b. 243, k. 256–256v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 266; L. Jovaiša, *Kuršėnų Šv. Jano Krikštytojo bažnyčios istorija* [w:] *Lietuvos Sakralinė Dailė*, t. 2, *Šiaulių Vyskupija*, cz. 2, *Šiaulių dekanatas*, ks. 2, *Kaririai – Krutuvėnai*, D. Vasiliūnienė (red.), Vilnius 2020, s. 177–182; V. Juzmuas, s. 483–485; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 62–63.

KURTOWIANY

Pierwszy kościół parafialny pw. św. Jakuba Apostoła, pierwotnie drewniany, ufundował 15 czerwca 1498 r. dziedzic Kurtowian Mikołaj Jawgiełłowicz. W czasie reformacji między latami 1592–1597 przeszedł w ręce kalwinów. Odzyskany został przez katolików, wraz z częścią funduszy w I połowie XVII w. W 1684 r. wzniesiono drugi kościół drewniany z fundacji Konstancji z Szosnotowskich Książeczowiczej. W latach 40. XVIII w. świątynia była dobrze

¹⁰⁷ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 446–447v, 456; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 206; *Codex Medicenensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 1, P. Jatulis (coll.), Romae 1984, s. 143–144; *Codex Medicenensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 2, P. Jatulis (coll.), Romae 1989, s. 641; S. Czeski, *op.cit.*, s. 55; L. Jovaiša, *Krutuvėnų Šv. Apoštolo Jakūbo bažnyčios istorija* [w:] *Lietuvos Sakralinė Dailė*, t. 2, *Šaulių Vyskupija*, cz. 2, *Šiaulių dekanatas*, ks. 2, *Kaririai – Krutuvėnai*, D. Vasilūnienė (red.), Vilnius 2020, s. 295–310; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 477–478; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 54–56; R. Ragauskienė, *Krutuvėnų bažnyčios raida: nuo pirmosios XV a. iki Šv. apaštalo Jokūbo bažnyčios*, „Menotyra” 2006, t. 44, nr 3, p. 12–21.

¹⁰⁸ RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 154; L. Jovaiša, *Krutuvėnų Šv. Apoštolo Jakūbo bažnyčios istorija* [w:] *Lietuvos Sakralinė Dailė*, t. 2, *Šaulių Vyskupija*, cz. 3, *Šiaulių dekanatas*, ks. 2, *Kužiai – Pavėkiai*, S. Smilingytė-Žeimienė, D. Vasilūnienė (red.), Vilnius 2022, s. 19–25; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 448; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 15–16; Czernski, s. 56.

wyposażona i ozdobiona. Obok nie znajdował się wolno stojąca dzwonnica. W 1760 r. odnowiono jej dach i podłogę. Kolejny kościół, tym razem murowany, wybudowany w latach 1781–1799, ufundował dziedzic Jakub Nagurski. Ozdabianie m.in. „znakomitego pędzla obrazami” oraz wyposażenie kościoła trwało do 1821 r. Kościół z dwiema wieżami zbudowany na wzgórzu, w 1830 r. był w dobrym stanie technicznym. Funkcjonowała przy nim jedna altaria, do której prawo prezenty posiadali biskupi żmudzcy¹⁰⁷.

KUŹE

Początek kościoła we wsi Kuże sięgają 1652 r., kiedy Jan Kazimierz Godlewski za zgodą ufundował altarię w Szawlach. W tym samym roku fundację otrzymała zatwierdzenie biskup żmudzki Piotr Parczewski, a w 1653 r. zatwierdzenie króla Jana Kazimierza. Po upływie kilku lat spadkobiercy fundatora w 1665 r. wybudowali w Kużach pierwszą drewnianą świątynię pw. Znalezienia Krzyża Świętego. Jednocześnie przenieśli na nią wszystkie przywileje i fundusze należące do tej pory do altarii szawleskiej. Wówczas też decyzją władz diecezjalnych kościół został uznany za filię parafii Szawle. Świątynię odbudowano w 1723 r. i odrestaurowano w 1738 r. W 1773 r. wspomniany kościół zniszczył pożar. Dwa lata później (1775 r.) wybudowano nowy drewniany kościół filialny pw. Narodzenia NMP (i św. Wawrzyńca) na terenie parafii Szawle, ufundowany przez Rocha Godlewskiego, strażnika upitskiego. Remontowany w latach 1806 i 1820. W 1826 r. odrestaurowany gruntownie staraniem ks. Antoniego Więckiewicza. Do 1830 r. nie został konsekrowany. Pozostawał w dobrym stanie technicznym. W kościele znajdowała się altaria, której prawo osadzania posiadali biskupi żmudzcy¹⁰⁸.

LACKÓW

Pierwszy kościół w Lackowie wybudowany i uposażony około 1630 r. przez Jana Lackiego starostę i ciwuna

wiekszniańskiego, spalili wraz z miasteczkiem w 1657 r. Szwedzi. Do chwili wystawienia nowej świątyni w 1690 r., nabożeństwa odprawiano w tymczasowej kaplicy drewnianej. Przynajmniej do 1752 r. w Lackowie funkcjonowała samodzielna parafia. Dokładnie nie wiadomo, kiedy stała się ona filią należącą do parafii Wieksznie. Trzeci kościół z rzędu, wybudowany w 1785 r. określany jest już mianem kościoła filialnego pw. św. Wawrzyńca. Był to budynek drewniany na niskim fundamencie kamiennym, postawiony z fundacji Adama Górskiego, starosty wiekszniańskiego i wyremontowany w późniejszych latach przez ks. Jerzego Lodowicza byłego administratora. W 1830 r. kościół wymagał prac remontowych¹⁰⁹.

LALE

Pierwszy kościół w miasteczku wybudowany i uposażony w 1522 r. przez Mikołaj Wiekowicza wraz z synami Marcinem i Łukaszem nosił wezwanie Zwiastowania NMP. Według niektórych badaczy mógł zostać wybudowany na długo przed 1517 r. W 1582 r. został on przejęty przez kalwinów i zamieniony na zbór. Odzyskany wraz z funduszami w 1629 r. przez katolików, chylił się ku upadkowi. W latach 1642-1643 wybudowano nowy kościół za aprobatą biskupa żmudzkiego Jerzego Tyszkiewicza. Trzeci kościół parafialny p.w. Świętych Apostołów Szymona i Judy Tadeusza postawiono w 1768 r. (według niektórych źródeł w 1760 r.) dzięki staraniom ks. proboszcza Michała Pabreża oraz z pieniędzy Adama Iwanowicza i parafian. Był to budynek drewniany (podobnie jak dwa poprzednie) na niskim fundamencie, konsekrowany 24 sierpnia 1791 r. przez biskupa sufragana żmudzkiego Tadeusza Bukatego. W 1830 r. pozostawał w dość dobrym stanie (niewielkiej naprawy wymagały jedynie fundamenty)¹¹⁰.

¹⁰⁹ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 455–456; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 184; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 495–498; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 76–78.

¹¹⁰ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 349–351v, 364; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 181–181v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 783, 785–786; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 113–117; M. Paknys, *Liolių Šv. apaštaly Simono ir Judos Tado bažnyčia [w:] Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 117–122.

¹¹¹ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 376v, 380; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 31-31v; S. Czernski, *op.cit.* s. 30; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 292-293-294; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 379.

¹¹² LVIA, 669, ap. 2, b. 221, k. 573-573v, 587; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 181; S. Czernski, *op.cit.*, s. 37; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 298-301; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 387-388; J. Liškevičienė, *Lieplaukē. Bažnyčios architektūra* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 2, Rietavas, Tverai, Kantaučiai, Lieplaukē, Medingėnai, Žlibinai, A. Butrimas (sud.), Vilnius: 2005, p. 161-162.

LENKIMY

Kościół filialny na terenie parafii Szkudy, pw. św. Anny, pierwotnie drewniany wybudowany w 1680 r. przez parafian. Po jego zniszczeniu, w 1780 r. wzniesiono nowy kościół murowany ufundowany przez księcia Franciszka Sapiechę i staraniem ks. Józefa Grygałowskiego. Trzy lata później przy kościele w Lenkimach erygowano altarię (1783 r.). W 1830 r. kościół był w dobrym stanie i nie wymagał nakładów finansowych. Do tego też roku nie został konsekrowany¹¹¹.

LEPŁAWKI

Pierwszy kościół powstał około 1421 r., kiedy Wielki Książę Litewski Witold nadał dobra lepławskie biskupom żmudzki. W tym też czasie wzniesiono dwór biskupi. Za czasów biskupa Stanisław Kiszki powstała parafia (1618-1628). W tym czasie prawdopodobnie wybudowano kolejny kościół (około 1621 r.), który został spalony w 1658 r. przez Szwedów wraz z całym miastem. Po 1660 r. budowę nowego kościoła rozpoczął biskup Aleksander Kazimierz Sapieha. Dokończył ją w 1678 r. kolejny biskup Aleksander Pac. Podczas wielkiej wojny północnej (1700-1721) kościół pozostawał zamknięty. W 1765 r. na mocy decyzji biskup żmudzki Antoni Tyszkiewicz, kościół p.w. Przenajświętszej Trójcy w Lepławkach stał się filią parafii w Olsiadach. Był to kościół drewniany na fundamencie z kamienia, nie konsekrowany, jedynie poświęcony. W tym samym roku (1765) przy kościele ufundowano altarię. W latach 1819-1821 świątynia przeszła gruntowny remont. W 1830 r. pozostawała w dobrym stanie¹¹².

LESZCZE

Kaplica publiczna filialna na terenie parafii Ejragoła, pw. Opatrzności Bożej, drewniana wybudowana w 1789 r. z fundacji dziedziców majątku Leszcze Ignacego Romera

i jego małżonki Katarzyny z Burnickich. W dniu 25 lipca 1826 r. ks. Kazimierz Filipowicz, za zgodą władz diecezjalnych ufundował przy kaplicy altarię¹¹³.

LIDOWIANY

Dokładnie nie wiadomo kto ufundował i uposażył pierwszy kościół w Lidowianach. Z całą pewnością musiał zostać wybudowany przed 1613 r. (notuje takowy kościół spis biskupa Kazimierza Paca). Być może mogło to nastąpić około 1590 r. Parafię przy tutejszym kościele erygowano w 1670 r. (od tego roku zaczynają się księgi chrztów). Podczas reformacji przez jakiś czas funkcjonował jako zbór kalwiński. Po odzyskaniu go przez katolików, Melchior Szemiot rozpoczął budowę nowego zboru kalwińskiego na prawej stronie rzeki Dubissy. Pracę przerwała jego śmierć. Synowie fundatora powrócili do wiary katolickiej nie widzieli potrzeby prowadzenia dalszych prac. Jednak kiedy stary kościół drewniany chylił się ku upadkowi, w 1700 r. Stanisław Szemiot podjął decyzję o postawieniu nowej murowanej świątyni z wykorzystaniem fundamentu i murów budowanych w pierwotnym zamyśle jako zbór. Budowę przerwała śmierć właściciela majątku. Wznowiono ją w 1755 r. ze środków krojeckiego województwa mińskiego Jerzego Staniewicza oraz jego synów. Prace budowlane zakończono w 1761 r. Był to kościół noszący wezwanie św. Apostołów Piotra i Pawła, wybudowany w stylu barokowym na planie prostokąta z półkolistą zamkniętą prezbiterium. W 1830 r. był w dość dobrym stanie¹¹⁴.

LIGUMY

Pierwszy drewniany kościół parafialny pw. Trójcy Przenajświętszej został wybudowany i uposażony w 1523 r. przez Łukasza Wiekowicza, dziedzica Ligum. W czasie reformacji po opuszczeniu parafii przez proboszcza, około 1576 r. kościół popadł w ruinę. Nie wiadomo kiedy

¹¹³ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 309–310v, 317; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 221; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 949; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 20–21.

¹¹⁴ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 347–349, 364; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 155–156v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 779–781; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 108–110.

¹¹⁵ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 477–479, 491; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 432–432v; S. Czernski, *op.cit.*, s. 62; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 79–80; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 499–500.

i przez kogo został odbudowany, ale musiało to nastąpić przed 1689 r., ponieważ wymienia go spis kościołów sporządzony za rządów biskupa Kazimierza Pacy. Drugi kościół w miasteczku zniszczył około 1785 r. pożar. Trzeci z kolei kościół drewniany osadzony na fundamencie wybudowano w 1790 r. staraniem proboszcza ks. Krzysztofa Wolfa i na koszt kolatora oraz parafian. Konsekrował go w 1795 r. biskup sufragan żmudzki Adam Kościa. W 1830 r. świątynia wymagała remontu. W kościele była jedna altaria, do której prawo prezenty posiadała kapituła żmudzka¹¹⁵.

LINKÓW (KARMELICI TRZEWICZKOWI)

Drewniany kościół pw. Nawiedzenia NMP w Linkowie wybudowany w 1500 r. ufundowała Katarzyna de Żeymis. Ta sama fundatorka w 1503 r. pomnożyła fundację zapisując na rzecz kościoła znaczny obszar ziemi z folwarkiem. Zapis zatwierdził biskup Marcin Lintfari i utworzył przy kościele samodzielną parafię. Później miasteczko stało się własnością Białozorów. Po przejściu przez nich na kalwinizm, przejęli oni fundusze należące do parafii katolickiej, a kościół zamienili na zbór. W 1593 r. Białozorowie na miejscu pierwotnej świątyni wybudowali murowany renesansowy kościół jako zbór ewangelicki. Katolicy przejęli go w 1606 r., po procesie sądowym. W 1636 r. biskup Jerzy Tyszkiewicz przekazał kościół linkowski wraz z uposażeniem i parafią karmelitom, którzy w latach 1661–1668 wybudowali murowany klasztor. W 1754 r. zespół kościelno-klasztorny został rozbudowany. W kościele w jednym z bocznych ołtarzy (w dokumentach wizytacyjnych nazywany ołtarzem czwartym) znajdował się łaskami słynący obraz Matki Boskiej Szkaplerznej w blaszanej sukience. Kościół w 1827 r. został wyremontowany, mimo tego trzy lata później dach świątyni wymagał kolejnych prac remontowych. Klasztor był budynkiem jednopiętrowym zbudowanym w trzy linie z załamaniem prostokątnym, pokryty

dachówką. Obok zabudowań klasztornych znajdował się drewniany budynek szpitala dla ubogich. Dodatkowo przy kościele działała szkoła parafialna, w której porą zimową nauki pobierało od 15 do 25 uczniów. W 1830 r. parafia liczyła około 5100 wiernych¹¹⁶.

ŁAJŻEW

Pierwszy drewniany kościół parafialny pw. Św. Trójcy, został wybudowany i uposażony w 1636 r. przez Wojciecha Ważyńskiego starosta tryski wraz z małżonką Anna z Paców. W lipcu 1661 r. Anna z Paców Ważyńska, wdowa po staroście tryskim powiększyła fundację i wybudowała w 1661 r. nowy kościół drewniany. Prawdopodobnie jeszcze w tym samym roku biskup żmudzki Aleksander Kazimierz Sapieha erygował przy kościele w Łajżewie samodzielną parafię. Kolejny nowy kościół drewniany, na fundamencie z kamienia wzniesiono w 1773 r. staraniem proboszcza ks. Kazimierza Klimowicza przy wsparciu finansowym i organizacyjnym parafian. Konsekracji kościoła dokonał 21 maja 1775 r. biskup sufragan żmudzki Michał Chomiński. W 1830 r. budynek kościoła nie był zniszczony, a jego stan był dobry¹¹⁷.

ŁAUKSODZIE

Pierwszy kościół drewniany wybudowano wraz z klasztorem dla jezuitów w 1680 r. Po jego zniszczeniu przez Szwedów podczas III Wojny Północnej w miejscowości do 1727 r. nie było świątyni. W tym roku postawiono nowy kościół drewniany staraniem ks. Michała Drygniewicza SJ i z ofiar wiernych. W 1750 r. kościół zniszczył pożar. W następnym roku (1751) wzniesiono kolejny kościół filialny pw. św. Alojzego na terenie parafii Poszwityń, z fundacji księży jezuitów. Była to świątynia drewniana na podmurowaniu ceglany i kamiennym, konsekrowana 18 stycznia 1767 r. przez Michała Chomińskiego, sufragan żmudzkiego. W 1830 r. pozostawał w dobrym stanie¹¹⁸.

¹¹⁶ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 463, 605, 628–629v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3576, k. 242–242v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 140–159; G. Błaszczuk, *Fundacje i fundatorzy klasztorów...*, s. 144; [J. M. A. Giżycki] Wołyniak, *Z przeszłości karmelitów na Litwie i Rusi*, cz. 1, Kraków 1918, s. 253–273.

¹¹⁷ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 444–445v, 456; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 246; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 505–506; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 85–86.

¹¹⁸ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 431–431v, 436; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 31; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 550; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 144–145.

¹¹⁹ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 380, 405–406; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 116; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 237–238; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 301–302.

¹²⁰ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 295–297 [k. 18–19]; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 311; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 305–310; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 399–405.

ŁAUKSODA

Kościół filialny na terenie parafii Żorany, pw. św. Joachima, drewniany, wybudowano w 1788 r. z fundacji kapituły katedralnej żmudzkiej. Do 1830 r. niekonsekwrowany jedynie poświęcony. W tym roku pozostawał w dobrym stanie.

RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 345; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 546–547; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 426; P. Šverebas, *Žarėnų parapijos bažnyčių varpinės ir varpai* [w:] *Žarėnai*, J. Girdvainis (sud.), Vilnius 2021, p. 461.

ŁAWKOŻEMY (LAUKOŻEMY)

Pierwszy kościół filialny na terenie parafii Dorbiany, drewniany przy dworze wystawił około 1736 r. Aleksander Radziwiński. Nowy kościół pw. Andrzeja Ap., również drewniany, większy od pierwszego, został wybudowany w 1754 r. z fundacji rodziny Kortów. Później gruntownie przebudowany z fundacji Karola de Mirbacha, starosty połongowskiego. W 1818 r. przykryty nowym dachem. Około 1820 r. przy kościele powstała samodzielna parafia. W 1826 r. wyremontowano wewnątrz świątyni staraniem ks. Antoniego Petrutowicza, miejscowego proboszcza. Do 1830 r. nie konsekrowany, tylko poświęcony¹¹⁹.

ŁAWKÓW

Kościół parafialny pw. św. Znalezienia Świętego Krzyża, drewniany na podmurowaniu, wybudowano w 1623 r. z fundacji pułkownika Jana Tallaty. W 1704 r. znacznie powiększony i poświęcony w roku następnym (1705) przez Joachima Skirmontta, sufragana żmudzkiego. Kościół w 1830 r. w był w bardzo dobrym stanie¹²⁰.

ŁUKNIKI

Niektórzy dziejopisarze podawali, że pierwszy drewniany kościół na górze będącej miejscem kultu pogańskiego

założony przez Wielkiego Księcia Witolda, został zniszczony w 1418 r. podczas reakcji pogańskiej. Nie wiemy dokładnie ile świątyń katolickich wzniesiono w miasteczku do XVIII w. Drugą świątynią, także drewnianą, wybudowano po uspokojeniu buntu w 1421 r., prawdopodobnie w innym miejscu. Uposażył ją zapisem z 14 sierpnia 1493 r. wielki książę litewski Aleksander oraz zapisem z 15 sierpnia 1551 r. król Zygmunt August. W 1648 r. w miasteczku postawiono kolejny nowy kościół z fundacji biskupa żmudzkiego Jerzego Tyszkiewicza. Ks. Juzumowicz twierdzi, że kościół ten nie mógł służyć wiernym przez przeszło 220 lat, od 1421 r. do 1648 r. i że pomiędzy tymi latami musiała zostać wzniesiona jeszcze jakaś przynajmniej jedna lub nawet kilka świątyń. Nie wiemy także co stało się z kościołem wybudowanym po w 1648 r. (być może został spalony przez wojska szwedzkie), bo w 1675 r. w Łuknikach wybudowano kolejny nowy kościół, ufundowany przez biskupa żmudzkiego Kazimierza Paca. Nie przetrwał on jednak długo. W 1766 r. został zniszczony przez pożar. Na jego miejscu w 1768 r. wzniesiono kolejny drewniany kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych. Jego fundatorem był bp Jan Dominik Łopaciński. Świątynię konsekrował w 1774 r. biskup sufragana diecezji żmudzkiej Michał Chomiński. W 1821 r. kościół został gruntownie przebudowany z fundacji biskupa żmudzkiego Józefa Arnolfa Giedroycia oraz staraniem proboszcza ks. Jana Żakiewicza i wiernych. Przy kościele funkcjonowała altaria, kolacji biskupiej¹²¹.

¹²¹ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 278, 279v–280 [14–14v]; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 362; S. Czernski, *op.cit.*, s. 47; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 517–519; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 99–102.

MASIADY

Pierwszy kościół wystawił w 1544 r. Wacław Wierzbicki, biskup żmudzki. Ten sam biskup nadał mu prawa kościoła parafialnego, chociaż niektórzy badacze twierdzą, że parafię w 1560 r. utworzył biskup żmudzki Jan Domonowski. Pierwszy kościół około 1657 r. spalili Szwedzi. Na jego miejscu po roku 1660 wzniesiono z fundacji biskupa Sapięhy i przy pomocy parafian, nowy nieduży kościół

122 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 380, 391-394; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 124-126; S. Czerski, *op.cit.*, s. 31; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 317-318; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 415; D. Mukienė, *Mosėdžio šv. Mykolo Arkangelo bažnyčia*, „Žemaičių žemė“, 2005, nr. 2, https://web.archive.org/web/20160420144211/http://samogitia.mch.mii.lt/KULTURA/Mos_baznycia_n.htm (data dostępu: 11 IV 2024 r.).

123 RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 343; *Codex Medicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 2, P. Jatulis (coll.), Romae 1989, s. 533; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 425; s. 213-215; W. Juzumowicz, *op.cit.* s. 546; M. Paknys, *Medingėnai. Bažnyčios istorija* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 2, Rietavas, Tverai, Kantaučiai, Lieplaukė, Medingėnai, Žlibinai, A. Butrimas (sud.). Vilnius 2005, p. 213-215.

drewniany. W 1780 r. rozpoczęto budowę nowego kościoła znacznie oddalonego od poprzedniego drewnianego (znajdował się na końcu miasteczka). Po ukończeniu prac, kościół konsekrowano pod wezwaniem św. Michała Archanioła w dniu 3 lutego 1794 r. Była to świątynia murowana z dwoma wieżami, z których w jednej wisiały dzwony. W 1830 r. kościół pozostawał w dobrym stanie, chociaż prowadzono w nim drobne prace wykończeniowe. Przy kościele było dwie altarie, obie pozostające w koloacji biskupiej¹²².

MEDYNGNIANY

Kościół filialny pw. Trójcy Przenajświętszej, na terenie parafii Żorany, drewniany, wybudowano w 1767 r. z fundacji ks. Kazimierza Gieca, kanonika żmudzkiego wraz z prawdopodobnie siostrą Rozalią Giec. Oni też 6 kwietnia 1770 r. potwierdzili i uposażyli fundację. Kościół w dokumentach z 1774 r. notowany jako filia parafii Kontowcie. Według opisu z 1789 r. był to niewielki kościół drewniany na fundamencie z cegły, wyremontowany przez ks. Józefa Zyberta, kanonika smoleńskiego i proboszcza w Surwiliszkach. Od 1819 r. prowadzono prace remontowe lub przebudowę kościoła. W 1830 r. pozostawał w dobrym stanie¹²³.

MESZKUCIE

Pierwsza drewniana kaplica został wzniesiona w 1676 r. przez ks. Maryna Lauksmina, prepozyta żmudzkiego, dziekana janiskiego i proboszcza w Szawlach. Uposażył ją na prośbę wspomnianego prepozyta Franciszek Stefan Sapieha, koniuszy wielki litewski. Fundacja otrzymała zatwierdzenie króla Jana III Sobieskiego w 1680 lub 1681 r. Prawdopodobnie drugi kolejny drewniany kościół wzniesiono w 1730 r. Nosił on wezwanie pw. św. Stanisław BM. Posiadał wieżę-dzwonnicę nad kościołem (z trzema dzwonami), trzynaście okien, a jego wnętrze ozdabiała

cztery ołtarze i ambona ozdobiona malowidłami ewangelistów. Około 1752 r. w dokumentach kościelnych świątynia notowana była jako filia parafii Szawle. W 1792 r. wybudowano nowy kościół filialny. Była to świątynia drewniana postawiona staraniem Tadeusza Norwiłły, administratora meszkuckiego. Remontowana w 1819 r. (nowy fundament), w 1824 r. (nowe okna) i 1826 r. (nowy dach) przez ówczesnego administratora ks. Józefa Skukowicza oraz wiernych. W 1830 r. zachowana w bardzo dobrym stanie¹²⁴.

NACIANY

Pierwszy kościół filialny pw. św. Katarzyny na terenie parafii Gintyliszki, na cmentarzu wystawili około 1750 r. sami parafianie. Drugi kościół we wsi, drewniany na kamiennym fundamencie, wybudowany w 1789 r. z fundacji Michała Pocięja, strażnika WKŁ, został uposażony przez Józefa Górskiego, dziedzica Gintyliszek. W 1821 r. kościół pokryto nowym dachem. W 1830 r. pozostawał w dobrym stanie¹²⁵.

NIEMOKSZTY

Pierwszy kościół w mieście królewskim jakim były Niemokszty wybudowano około 1528 r. z rozkazu króla Zygmunt I Starego. Początkowo był filią należącą do parafii Widukle. W spisie kościołów sporządzonym w 1613 r. z nakazu biskupa Mikołaja Paca odnotowany został jako „zupełnie opadły”. Kościół uposażył starosta żmudzki Hieronim Wołłowicz (Jarosz) za aprobatą króla Władysława IV, zapisem z dnia 18 czerwca 1637 r. Po zatwierdzeniu funduszu przez wspomnianego króla 5 maja 1638 r., fundator w następnym roku 1639 wybudował nowy kościół drewniany pw. Trójcy Przenajświętszej. Jeszcze w tym samym roku biskup Jerzy hrabia Tyszkiewicz erygował przy nim samodzielną parafię. W późniejszym okresie, wraz z powiększającą się liczbą parafian

¹²⁴ RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 159; L. Jovaiša, *Meškuičių Šv. Vyskupo Stanislovo bažnyčios istorija* [w:] *Lietuvos Sakralinė Dailė*, t. 2, *Šaulių Vyskupija*, cz. 3, *Šaulių dekanatas*, ks. 2, *Kužiai – Pavėkiai*, S. Smilingytė-Žeimienė, D. Vasiūnienė (red.), Vilnius 2022, p. 81–84; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 525–526; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 109–111.

¹²⁵ RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 230v; S. Czerski, *op.cit.*, s. 32; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 235; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 299.

¹²⁶ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 499v–500v, 518; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 304; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 811, 813–814; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 143–145.

¹²⁷ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 564–564v, 587; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 313, 314; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 209–210; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 269–271; R. Vēlavīcius, L. Norvaišienė, *Nevarēnų parapijos istoriografija*, „Tiltai”, 2006, nr. 1 (34), p. 62.

świątynia okazał się zbyt mała. Wobec tego pojawiła się potrzeba wybudowania nowej większej świątyni. Wzniesiono ją w 1690 r. dzięki staraniom ówczesnego proboszcza ks. Kazimierza Puszyńskiego i przy pomocy parafian. W 1703 r. przy kościele Wojciech Witkiewicz ufundował altarię, której fundusz pomnożył miejscowy proboszcz słynący z „przykładnego życia” ks. Piotr Poszujp. Liczący przeszło sto lat kościół w 1814 r. spalił się od uderzenia pioruna. Nabożeństwa przeniesiono wtedy do tymczasowego drewnianego budynku („szo-py”). W 1826 r. (w innych źródłach w 1828 r.,) oddano do użytku kolejny nowy kościół drewniany wybudowany dzięki staraniom proboszcz ks. Józefa Strzeleckiego i przy wydatnej pomocy wiernych¹²⁶.

NIEWORANY

Najprawdopodobniej pierwszy kościół drewniany wybudowano w 1612 r. z fundacji Andrzeja Wołowicza. Kolejny kościół filialny pw. Zwiastowania NMP na terenie parafii Telsze, drewniany na kamiennym fundamencie, został ufundowany w 1785 r. przez Józefa Zabiellę generała majora WKL. Od tego czasu nie konsekrowany, jedynie poświęcony. W 1830 r. kościół wymagał dużych prac restauracyjnych (nowy fundament, wymiana dachu)¹²⁷.

NOWE MIASTO

Pierwszy kościół p.w. św. Michała Archanioła postawiony w 1760 r. z fundacji podstolego Wielkiego Księstwa Litewskiego Ignacego Paca, zastał zastąpiony nowym ufundowanym w latach 1780–1781 przez cześnika Wielkiego Księstwa Litewskiego Michała Ronikiera. Został on konsekrowany 10 listopada 1790 r. przez biskupa żmudzkiego Józefa Adama Kościę. Tenże biskup jeszcze w tym samym roku pomnożył fundację (zatwierdzenie króla Stanisław August Poniatowski, nastąpiło 3 grudnia 1790 r.). Rok później (1791 r.) w miasteczku erygowano samodzielną

parafię. Nowo wzniesiony kościół, podobnie jak pierwotny, także był drewniany, osadzony na fundamencie z cegły, na planie krzyża z transeptem i pięciobocznie zamkniętym prezbiterium. W 1830 r. wymagał remontu i wymiany dachu¹²⁸.

ODACHÓW

Kościół p.w. św. Jana Chrzciciela, ufundował w 1793 r. dziedzic Odachowa i ciwun ejragski Jan Odachowski. Początkowo był filią kościoła parafialnego w Niemońskach. W 1803 r., po dodatkowym uposażeniu decyzją biskupa Józefa Arnulfa Giedroycia podniesiony został do godności samodzielnej parafii. Ten sam biskup konsekrował kościół 24 czerwca 1809 r. Była to świątynia drewniana, osadzona na fundamencie z cegły, zbudowana z drewna sosnowego, z małą kaplicą po jednej stronie i zakrystią po drugiej. Elewację frontową pokrywała deska. Nad fasadą górowała duża trójprzęsłowa wieżyczka pokryta blachą. W latach 1804-1821 wewnątrz ozdobiono rzeźbami, m.in. dużych rozmiarów rzeźbą Jezusa Ukrzyżowanego, umieszczoną w kruchcie. W kościół 1830 r. pozostawał w dobrym stanie¹²⁹.

OKMIANY

Pierwsza świątynia była drewniana. Wzniesiono ją około 1535 r. z fundacji starosty okmiańskiego Jana Stankiewicza-Billewicza. Niektórzy badacze datują wybudowanie pierwszego kościoła na około 1556 r. W 1588 r. królowa Anna Jagiellonka ufundowała i uposażyła w Okmianach nowy kościół drewniany, którego patronką stała się św. Anna. Ta sama fundatorka 16 lipca 1596 r. dodatkowo doposażyła parafię i założyła przy niej szkołkę parafialną. Wkrótce po tym wydarzeniu, biskup żmudzki Melchior Giedroyc erygował przy nim samodzielną parafię. Kościół wraz z miasteczkiem w 1705 r. spalili Szwedzi. Nie odbudowano go już, a w zupełnie innym miejscu

¹²⁸ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 547v-549; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 448-449; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 800-801; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 132-134; SGKP, t. 7, s. 226.

¹²⁹ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 500v-502, 518; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 398, 399; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 895, 897; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 245-246; D. Klajumienė, *Adakavo Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia [w:] Tauragės kraštas: istorija, kultūra, meno paminklai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2007, p. 205-208.

¹³⁰ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 439–442v, 456; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 188; V. Cibulskas, *Šiaurės Lietuvos bažnyčios: Akmenė. Biržai, „Žiemgala”*, 2007, nr. 1, p. 27; S. Czernski, *op.cit.*, s. 53; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 510–511; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 89–91.

¹³¹ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 578–580v, 587; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 169–170; *Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 1, P. Jatulis (coll.), Romae 1984, s. 109–111; S. Czernski, *op.cit.*, s. 37; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 327–328; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 424–425; D. Klajumienė, *Alsėdžiu Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčios altorių istorinė ir plastinė raida* [w:] *Alsėdžiai*, A. Butrimas, L. Gričiūtė (sud.), Vilnius 2002, p. 73–76; M. Pankys, *Alsėdžiu bažnyčios iki XVIII a. pabaigos* [w:] *Alsėdžiai*, A. Butrimas, L. Gričiūtė (sud.), Vilnius 2002, p. s. 63–67.

wzniesiono nową świątynię drewnianą. Kolejny czwarty kościół, drewniany podobnie jak wszystkie poprzednie, na wysokim fundamencie z kamienia, zbudowany został w 1806 r. dzięki staraniom proboszcza ks. Jana Krzyżewicza, kanonika żmudzkiego z pomocą Teodory Wittenehowej oraz parafian. Jego budowę dokończono w 1818 r. (oszalowanie ścian zewnętrznych). Kościół w 1830 r. pozostawał w dobrym stanie i nie wymagał remontów. Przy kościele znajdowała się altaria, kolacja biskupiej¹³⁰.

OLSIADY

Pierwsza świątynia katolicka istniała już w początkach biskupstwa. Była zbudowana na górze w miejscu gdzie poganie mieli ołtarze ofiarne. W 1475 r. biskup Bartłomiej w Olsiadach erygował i uposażył parafię (fundacja 29 października 1475 r., przywilej nadawczy króla Kazimierza Jagiellończyka, spisany na dworze w Lepławkach 30 października 1476 r.). Drugi kościół drewniany, większy od poprzedniego, wzniesiono w 1648 r. z fundacji biskupa żmudzkiego Jerzego Tyszkiewicza. Ten sam biskup dokonał aktu jego konsekracji 26 stycznia 1649 r. Świątynie odrestaurowano z funduszy biskupa Aleksandra Horaina w latach 20. XVIII stulecia. Kolejny kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, drewniany na fundamencie kamiennym, o trzech nawach z kopułą, z dwoma kaplicami, wybudowano w 1793 z fundacji Stefana księcia Giedroycia, biskupa żmudzkiego i staraniem proboszcza ks. Jakuba Degutowicza, kanonika inflandzkiego oraz parafian. W roku następnym (1794 r.) świątynia została konsekrowana przez Józefa Tadeusza Bukatego, sufragana żmudzkiego. W 1826 r. kościół przykryto nowym dachem. W 1830 r. był w stanie bardzo dobrym. Przy kościele funkcjonowały dwie altarie: pierwsza ufundowana w 1789 r. przez Andrzeja Stankiewicza, druga ufundowana w 1815 r. przez Macieja i Marcina Miszutowiczów¹³¹.

PACUNELE

Dokładnie nie wiadomo kiedy w miasteczku wybudowano pierwszy kościół. Z wizytacji kościoła parafialnego w Bajsagołach dowiadujemy się tylko, że w 1782 r. istniała tutaj kaplica, przy której nie był stałego kapłana. Pewnym jest natomiast, że jeszcze w tym samym roku na stałe przy kaplicy w Pacunelach zamieszkał duchowny, który rozpoczął prowadzenie ksiąg metrykalnych. Altarię przy kaplicy ufundowała w 1792 r. Wiktoria ze Skowzgirów Jurewiczowa. Nowy drewniany kościół filialny pw. św. Jana Chrzciciela, na terenie parafii Bejsagoła, na fundamencie kamiennym wzniesiono w 1805 r. dzięki staraniom altarysty ks. Franciszka Pawłowskiego i przy pomocy okolicznych mieszkańców. Świątynia w 1830 r. wymagała pilnej wymiany dachu¹³².

PERNAROWO

Pierwszą kaplicę wybudowaną w 1671 r. i ufundowaną przez króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego, uposażył w 1676 r. król Jan III Sobieski. Kaplica jako filia należała do parafii Ejragoła. W 1815 r. zniszczoną przez pożar kaplicę, odbudowano w 1815 r. i ukończono we wnętrzu w 1819 r. z fundacji Henryka Zabieli. Była to niewielka kaplica prywatna, pw. św. Jerzego, drewniana na murowanym fundamencie¹³³.

PIEWIANY

Kościół filialny na terenie parafii Tyrzszkle, pw. Pana Jezusa Ukrzyżowanego, drewniany na kamiennym fundamencie, wybudowano w 1776 r. z fundacji Feliksa Ważyńskiego, ciwuna retowskiego i starostę tyrszklewskiego oraz staraniem ks. Jerzego Rupejki, wikariusza parafii Tyrzszkle. W 1830 r. notowany w dokumentach jako „stary”, ale w dobrym stanie i nie konsekrowany¹³⁴.

¹³² LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 327v–328v, 333; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 243, k. 20–21; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 20; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 458–459; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 30–32.

¹³³ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 309–310v, 317; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 219; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 1003, 1005; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 86–88.

¹³⁴ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 561, 587; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 277; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 246; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 311.

135 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 554v-555, 587; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 331-331v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 339-340; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 440-441.

PIKIELE

Pierwszy kościół drewniany wystawił Marcin Juchnowicz. Początkowo był filią parafii Siady. Od około 1690 r. figuruje w dokumentach kościelnych jako parafialny. Podczas III Wojny Północnej opuszczony, z czasem popadł w ruinę. Taka sytuacja trwała do 1739 r., kiedy decyzją kapituły katedralnej żmudzkiej wybudowano niewielką kaplicę drewnianą. W 1752 r. z ks. Józef Janutowicz, dziekan olsiadzki i proboszcz pikielski, rozpoczął budowę nowego kościoła parafialnego pw. Przenajświętszej Trójcy. Prace zakończono w 1761 r. z fundacji kapituły żmudzkiej i staraniem ks. Kazimierza Klimowicza dziekana olsiadzkiego i proboszcza pikielskiego. Drewnianą świątynię na fundamencie z kamienia konsekrował 26 kwietnia 1761 r. biskup żmudzki Antoni Dominik hrabia Tyszkiewicz. Kościół remontowano w latach 1805, 1820, 1825. W 1830 r. był w dobrym stanie¹³⁵.

PŁOTELE

Fundatorką pierwszego kościoła była królowa Bona. Został on wybudowany około 1520 r. Drugi kościół drewniany ufundował i uposażył około 1564 r. król Zygmunt August. W czasie reformacji został opuszczony, splądrowany i zamknięty (1598-1608). Odrestaurowany około 1610 r. przez Hieronima Wołłowicza a kościół razem z miasteczkiem spalili Szwedzi około 1626 r. Po zakończeniu działań wojennych wzniesiono nowy kościół drewniany na innym miejscu, konsekrowany w 1654 r. przez Piotra Parczewskiego, biskupa żmudzkiego. W 1744 r. postawiono kolejny nowy kościół parafialny pw. Św. Apostołów Piotra i Pawła, drewniany, staraniem proboszcza ks. Józefa Wojtkiewicza oraz przy pomocy parafian. Konsekrował go 30 października 1777 r. Józef Leon Łopaciński, biskup sufragana żmudzki. W 1827 r. kościół został podważony, ustawiony na nowym kamiennym fundamencie, oszalowany i pomalowany. Przy kościele działały dwie altarie,

jedna fundowana przez Seweryna Druckiego Lubeckiego i druga przez panią Szyłańską¹³⁶.

PŁUNGIANY

Pierwotny kościół w miasteczku wzniesiono w I połowie XVI wieku. Podczas reformacji zamieniony został na zbór kalwiński. Odzyskany przez katolików około 1615 r. Drugi kościół drewniany wzniesiono w 1617 r. z fundacji starosty upickiego Hieronima Wołowicza (Jarosza) i jego żony Elżbiety z Gosławskich. Fundacja otrzymała zatwierdzenie królewskie 13 września 1617 r. Około 1707 r. kościół wraz z miasteczkiem spalili Szwedzi. Odbudowany po 1710 r. przez Karpia, ciwuna gondyńskiego. Cztery z kolei kościoły, wzniesiono w 1797 r. na tym samym miejscu co trzy poprzednie świątynie, dzięki staraniom ks. Adama Pawłowskiego, byłego administratora i powiększony na koszt parafian. Był to kościół parafialny pw. Jana Chrzciciela, drewniany na kamiennym fundamencie, konsekrowany 24 czerwca 1810 r. przez Józefa Arnolfa Giedroycia, biskupa żmudzkiego. Remontowany w latach 1818 i 1820. W 1826 r. pokryty nowym dachem dzięki staraniom proboszcza. W 1830 r. nie wymagał prac remontowych. Przy kościele funkcjonowały trzy altaria, których prawo prezyenty należało do biskupów żudzkich¹³⁷.

PODSKARBISZKI

Kaplica na terenie parafii Chwejdany, drewniana na niskim fundamencie z kamienia, p.w. św. Ignacego, wybudowano w 1787 r. z fundacji marszałka powiatu rosieńskiego, dziedzica dóbr podskarbiszki Ignacego Sylwestrowicza. W 1818 r. świątynia został gruntownie wyremontowana¹³⁸.

POGROMOŃCIE

Kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, drewniany na kamiennym fundamencie, wybudowano w 1774 r.

¹³⁶ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 574–577, 587; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 200; S. Czernski, *op.cit.*, s. 32; A. Jankevičienė, *Platelių bažnyčia*, „Liaudies kultūra”, 2001, nr. 4, p. 23–26; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 361–363; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 463–466.

¹³⁷ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 540v–545v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 509, 511–512; *Codex Medicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 2, P. Jatulis (coll.), Romae 1989, s. 25, 66–69; S. Czernski, *op.cit.*, s. 39–40; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 375–377; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 483–486.

¹³⁸ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 525v–526, 551; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 446–446v; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 48; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 734.

139 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 495v–496v, 518; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 414–414v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 819, 821; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 151–152; D. Klajumienė, *Pagramančio Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo prasidėjimo bažnyčia [w:] Tauragės kraštas: istorija, kultūra, meno paminklai*, sudarytoja D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2007, p. 240.

140 RGIA f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 319; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 314; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 409.

z fundacji biskupa żmudzkiego Jana Dominika Łopacińskiego, właściciela miejscowych dóbr. Z początku pozostawał filią parafii Szyłele. Najpierw w 1780 r. biskup żmudzki Jan Stefan Giedroyc pomnożył fundusz kościoła, a pod koniec XVIII w. erygował przy nim samodzielną parafię. Po zupełnym wykończeniu kościoła (wyposażenie wnętrza i pomalowanie) odbyła się konsekracja, której dokonał 27 lipca 1791 r. biskup sufragan żmudzki Józef Bukaty. W 1830 r. kościół wymagał przeprowadzenia gruntownego remontu¹³⁹.

POJEZIORY

Kościół filialny pw. Przemienienia Pańskiego, na terenie parafii Ławków, mały, drewniany na dębowych podwalinach, wybudowano w 1771 r. z fundacji Jerzego Zaleskiego, starosty szwetowskiego. W 1830 r. był w dobrym stanie technicznym¹⁴⁰.

POJURZE

Nie wiadomo kto i kiedy ufundował pierwszy kościół. Wiadomo jedynie, że w miejscowości kaplica istniała już w 1613 r. W spisie utworzonym w tym roku za rządów biskupa Mikołaja Paca została ona wymieniona jako niemająca tytułu i uposażenia. Od około 1650 r. odnotowujemy pierwsze dokumenty kościele dotyczące działalności kaplicy (inwentarz, sprawy funduszowe). Nowy kościół filialny pw. św. Trójcy, na terenie parafii Kroże drewniany, wybudowano w 1781 r. z fundacji Józefa Wołłowicza. W 1806 r. postawiono kolejny nowy kościół drewniany na niskim fundamencie ze środków ks. Cypriana Odyńca.

POJURZE

Kościół w Pojurzu nazywanym także Małym Pojurzem ufundował w 1750 r. pisarz WKL Ludwik Piłsudski. Była to świątynia drewniana, filialna pw. św. Joachima, na

terenie parafii Chwejdany, odnowiona przez kolejnego dziedzica miasteczka hrabiego Kazimierza Platera¹⁴¹.

POKIEWIE

Kościół filialny pw. św. Tekli na terenie parafii Wajgów. Murowany z babiniec drewnianym, postawiony w 1825 r. z fundacji Stanisława Rodziewicza. Był to niewielki kościół murowany, nakryty dwuspadowym dachem, na panie prostokąta. Część nawy wraz z absydą wzniesiono z polnych kamieni. Wnętrze zdbobuły trzy ołtarze: ołtarz główny Chrystusa Zbawiciela i dwa ołtarze boczne: św. Jana Chrzciciela i św. Stanisława BM¹⁴².

POKOPIE

Pierwsza kaplica drewniana pw. św. Karola Boromeusza, została wybudowana około 1782 r. z fundacji Maurycego Franciszka Karpia, na miejscowym cmentarzu. Podawane są także inne daty jej budowy: 1780, 1760, 1766, 1720. Niemal od samego początku pozostawała filią kościoła parafialnego w Krutowianach¹⁴³.

POKROJE

Pierwotny kościół wybudowali mieszkańcy miasteczka około 1626 r. przy wsparciu starosty żmudzkiego Hieronima Wołłowicza. Początkowo była to niewielka kaplica murowana, funkcjonująca od 1639 r. jako filia kościoła w Kławanych, a od 1690 r. już jako samodzielna parafia. Po erygowaniu parafii mieszkańcy obok kaplicy murowanej postawili kościół drewniany, zniszczony przez pożar, jaki wybuchł w miasteczku w 1745 r. W latach 1745–1750 kościół odbudowano przy pomocy finansowej kasztelana mściśławskiego Jana Zabielfy. Była to świątynia drewniana p.w. św. Jana Chrzciciela, osadzona na kamiennym fundamencie, odrestaurowana w 1823 r. przez parafian i staraniem kolatora oraz proboszcza¹⁴⁴.

141 V. Juzumas, *op.cit.*, s. 732–733; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 46–47.

142 R. Butvilaitė, *Pakėvio Šv. Teklės bažnyčia [w:] Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai, D. Klajumienė*, (sud.) Vilnius: 2008, p. 159–166; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 609; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 220.

143 L. Jovaiša, R. Stankevičienė, *Pokapės Švč. Margeles Marojos Ėmimo į dangų bažnyčios istorija [w:] Lietuvos Sakralinė Dailė*, t. 2, Šaulių Vyskupija, cz. 3, Šiaulių dekanatas, ks. 2, *Kužiai – Pavėkiai*, S. Smilingytė-Žeimienė, D. Vasilūnienė (red.), Vilnius 2022, s. 361–361; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 527; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 113–114.

144 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 483v–485v, 491; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 483; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 659, 661–662; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 38–40.

145 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 345–347, 364; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 152–152v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 764; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 87–88; M. Paknys, *Pakražančio Švč. Mergelės Marijos Apreiškimo bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius2008, p. 171–172.

146 V. Juzumas, *op.cit.*, s. 939–940; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 8–9.

147 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 327–327v, 333; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 24; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 457–458; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 28–30.

POKROŻEŃCIE

Kościół filialny p.w. Zwiastowania NMP należący do parafii w Krożach, drewniany na fundamencie z kamienia, ufundowali w 1767 r. (według innych źródeł w 1759 r.) Bonawentura i Marianna Kiewnarscy. W 1808 r. i w 1817 r. przeprowadzono prace dekoracyjne we wnętrzu kościoła. W 1830 r. wymagał remontu fundamentów, dachu i okien¹⁴⁵.

POLEPIE

Drewnianą kaplicę na terenie parafii Bejsagoła, pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, postawili w 1750 r. na miejscowym cmentarzu okoliczni mieszkańcy. Do 1818 r. z powodu braku funduszu nie było przy niej stałego kapłana. Obsługiwał ją ksiądz sprowadzany w razie potrzeby z Bejsagoły lub Krok. Kaplica została uposażona przez biskupa Józefa Arnulfa Giedroycia i od tego czasu zamieszkał przy niej ksiądz. Pierwszym stałym duszpasterzem został tutaj ks. Józef Waluszewicz. W 1831 r. zastąpił jego następcą był ks. Franciszek Kmitta¹⁴⁶.

POŁANY

Pierwsza kaplica drewniana w Połanach została wybudowana przed 1782 r. na dawnym cmentarzu grzebalnym. Drugą kaplicę drewnianą pw. Opatrzności Boskiej, wybudowano w zupełnie innym miejscu w 1786 r. z fundacji Józefa Rynkszelewskiego, szambelana i jego żony Anny ze Staszkiwiczów. Kaplica była filią należącą do parafii Bejsagoła. W 1830 r. świątynia pozostawała w złym stanie, wymagała remontu¹⁴⁷.

POŁĄGA

Najprawdopodobniej pierwszy kościół wybudowano około 1520 r. z fundacji Królowej Bony. Z całą pewnością

istniał on już przez 1540 r. W czasie reformacji pozostał zamknięty. Kolejny kościół pw. św. Anny około 1590 r. wystawili w zupełnie innym miejscu Woynowie. Fundacja została uposażona 10 stycznia 1590 przez Annę Jagiellonkę Królową Polski i w tym samym roku zatwierdzona przez króla Zygmunta III Wazę. Kościół w 1656 r. spalili Szwedzi. Po zakończeniu działań wojennych wystawiono nowy kościół na cmentarzu grzebalnym. Tam odprawiano nabożeństwa do chwili wybudowania w 1756 r. kolejnego kościoła drewnianego z fundacji biskupa wileńskiego Ignacego Jakuba Massalskiego. W 1767 r. wybudowano nowy kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP. Była to drewniana świątynia na kamiennym fundamencie, ufundowana przez Krzysztofa Mirbacha, konsekrowana 19 czerwca 1768 r. przez Michała Chomińskiego, biskupa sufragana żmudzkiego. Przed 1830 r. parokrotnie remontowany pozostawał w dobrym stanie. Przy kościele była altaria, której prawo obsadzania posiadali biskupi żmudzcy¹⁴⁸.

POMITUWIE

Pierwotnie wieś nosiła nazwę Stakie. Pierwszą kaplicę drewnianą na miejscowym cmentarzu wzniesli w 1760 r. okoliczni mieszkańcy. Nowy kościół drewniany pw. św. Antoniego Padewskiego (według innych źródeł kaplica prywatna pw. Nawiedzenia NMP) będący filią na terenie parafii Wielona, wybudowano w 1821 r. z fundacji podkomorzego rosieńskiego Michała Zaleskiego i jego małżonki Krystyny ze Świniarskich oraz staraniem ks. Cypriana Niezabitowskiego¹⁴⁹.

POPIELANY

Nie wiadomo kiedy została wybudowana pierwsza kaplica w Popielanach. Niektórzy twierdzą, że istniała na górze przy zamku obronnym w kilka lat po przyjęciu przez Żmudź chrztu. Prawdopodobnie nosiła wezwanie

148 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 380, 397v–401v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 104–105; *Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 1, P. Jatulis (coll.), Romae 1984, s. 544–547; S. Czernski, *op.cit.*, s. 27; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 345–346; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 445–446; R. Stankevičienė, *Palangos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios didžiojo altoriaus paveikslas „Švč. Mergelė Marija su vaikeliu“: tyrimai, restauravimas*, Vilnius 2008, s. 7–10.

149 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 314–314v, 317; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 208–208v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 911–912; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 263–265.

¹⁵⁰ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 443–443v, 456; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 289; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 531–533; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 118–120.

¹⁵¹ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 508v–509v, 517; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 187–192; G. Błaszczuk, *Fundacje i fundatorzy klasztorów...*, s. 145; M. Wołonczewski, *op.cit.*, s. 185–186.

Najwyższego Pana i została postawiona z nakazu Wielkiego Księcia Witolda lub drugiego biskupa żmudzkiego Mikołaja Dzierzgowicza. Drugi kościół, wybudowany w zupełnie innym miejscu staraniem wikariuszy katedralnych, konsekrował w 1636 r. biskup żmudzki Jerzy Tyszkiewicz. Trzeci z kolei kościół parafialny pw. Zesłania Ducha Świętego, podobnie jak poprzednie drewniany, postawiono w 1791 r. z fundacji biskupa żmudzkiego Stefana Giedroycia. W 1830 r. była w dobrym stanie¹⁵⁰.

POSZOŁTUŃ (BENEDYKTYNI)

Kościół pw. Zwiastowania NMP i klasztor benedyktynów ufundował i uposażył w 1755 r. Andrzej Jasiński wraz z małżonką Felicjaną z Szymkiewiczów. Fundację zatwierdził biskup żmudzki Antoni Dominik Tyszkiewicz 15 lipca 1756 r. W 1805 r. zespół kościelno-klasztorny wraz całym wyposażeniem zniszczył pożar. Po tym wydarzeniu nabożeństwa za zgodą konsystorza żmudzkiego odprawiano w domu Jasińskich. Kościół i klasztor odbudowano w 1806 r. Była to świątynia drewniana, na fundamencie pokryta dachem z gontu. Na kościele znajdowały się trzy kopuły obite blachą. Obok kościoła stał budynek klasztorny, drewniany pokryty słomą z murywanym kominem. Mieszkało w nim zazwyczaj dwóch zakonników należących do klasztoru w Trokach. Klasztor został skasowany przez władz carskie w 1832 r.¹⁵¹

POSZUSZWIE

Pierwszy kościół parafialny pw. św. Benedykta, pierwotnie drewniany, ufundował i uposażył w 1553 r. Mikołaj Szymkowicz marszałek wielkiego księstwa litewskiego, ciwun ejragolski i starosta wieloński. Drugi drewniany, większy od pierwszego, ufundował wnuk marszałka również Mikołaj w 1567 r. W tym samym roku biskup żmudzki Wiktoryn Wierzbicki założył tutaj samodzielną parafię. Około 1590 r. świątynia została zamieniona na

zbór kalwiński. W 1648 r. kapituła katedralna żmudzka rozpoczęła starania o jej rewindykację. Zwrot kościoła nastąpił w 1662 r. po wieloletnim procesie sądowym przed Głównym Trybunałem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Całość zaś uposażenia udało się odzyskać dopiero w 1665 r. Nowy murowany kościół pw. Wszystkich Świętych wybudowano w 1798 r. dzięki staraniom kanonika inflandzkiego, proboszcza poszuwiańskiego Dionizego Straszewicza. W 1830 r. był w dobrym stanie i nie wymagał prowadzenia prac remontowych. Przy kościele istniały dwie altarie, obie kolacji biskupiej¹⁵².

152 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 322–324v, 333; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 44–45; S. Czernski, *op.cit.*, s. 65; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 537–539; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 125–131.

153 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 430–431, 436; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 21; V. Cibulskas, *Šiaurės Lietuvos bažnyčios: Pašvitinys. Šiaudinė*, „Žiemgala”, 2007, nr. 2, p. 31; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 543–545; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 136–137.

POSZWITYŃ

Początki kościoła w miasteczku nie są dokładnie znane. Biskup Wołonczewski pisał, że pierwszy kościół miał zostać wybudowany w 1459 r. i powiększony w 1495 r. Podczas reformacji pozostawał w rękach ewangelików. Odzyskany w 1609 r. za rządów w diecezji biskupa Melchiora Giedroycia. Fundację 2 kwietnia 1609 r. odnowił biskup Mikołaj Pac, który ufundował i uposażył kościół drewniany, znacznie większy od poprzedniego i ukończony w 1612 r. (notowany jest spisie kościołów sporządzonym przez tegoż biskupa z 1613 r.). Kolejny trzeci kościół, podobnie jak poprzednie dwa, drewniany, wystawił w 1717 r. biskup żmudzki Aleksander Mikołaj Horain. Konsekwował go 22 lipca 1745 r. biskup żmudzki Antoni Tyszkiewicz. Nowy kościół parafialny pw. Trójcy Przenajświętszej i św. Michała, murowany z kamienia i cegły, wybudowano w 1825 r. staraniem miejscowego proboszcza i kanonika inflandzkiego ks. Jana Daguża, a dokończony przy pomocy parafian. Była to świątynia na planie krzyża z dwoma kaplicami, w 1830 r. w dość dobrym stanie¹⁵³.

POSZYLE

W miejscowości zwanej Poszyle na miejscowym cmentarzu od dawna funkcjonowała kaplica wystawiona przez

154 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 504v–505, 518; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 329–330–330v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 829, 831; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 163–164; D. Klajumienė, *Pašilės Šv. Jurgio bažnyčia [w:] Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė, Vilnius 2008, p. 209–210.

155 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 281, 282v–283 [15]; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 323; S. Czerski, *op.cit.*, s. 46; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 355–356; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 456–457.

Widmonttów. Niektórzy badacze twierdzą, że mogła ona zostać wzniesiona juw XV w. Należała jako filia do parafii w Kołtynianach. W 1781 r. w miejsce starej już kaplicy wybudowano w 1781 r. nowy kościół drewniany pw. św. Jerzego ufundowany przez wicemarszałka szawelskiego Jerzego Jucewicza i jego małżonkę Joannę z Widmonttów. W 1883 r., kiedy świątynia popadła w ruinę i groziła zawaleniem, wybudowano nowy kościół drewniany na ceglany fundamencie. W 1795 r. przy kościele erygowana została samodzielna parafia. W 1805 r. w dokumentach wizytacyjnych kościoł był notowany jako „stary”. Być może przez 1809 r. dokonano napraw i po ich zakończeniu biskup Józef Afrnulf Giedroyć kościół konsekrował 25 lipca 1809 r. W 1819 r. kościół przeszedł gruntowny remont na koszt małżeństwa Jana Jucewicza i Felicjanny z Korsaków¹⁵⁴.

POWONDEŃ

Kościół parafialny pw. św. Anny, drewniany, pierwotnej fundacji Floriana Bohusza Okmiańskiego, został wystawiony w 1615 r. Uposażony zapisem z 8 lipca 1620 r., potwierdzonym w grodzie Księstwa Żmudzkiego 12 października 1620 r. Jeszcze w tym samym roku parafię w Powondeniu erygował biskup żmudzki Stanisław Kiszka. W przeciągu dwóch stuleci kościół mimo, że był wielokrotnie remontowany, groził zawaleniem. Biorąc pod uwagę stan techniczny świątyni, na początku XIX stulecia proboszcz ks. Franciszek Goylewicz wraz z parafianami podjął trud wzniesienia nowego kościoła. Został on ukończony w 1802 r. przy pomocy finansowej Antoniego Giedgowda. Był to kościół, podobnie jak poprzedni, drewniany na niskim fundamencie z kamienia. Świątynia w 1825 r. została pokryta nowym dachem. W 1830 r. pozostawała w dobrym stanie. Przy kościele znajdowała się altaria, której prawo obsady posiadali biskupi żmudzcy¹⁵⁵.

PUSZOŁATY (POSZEŁATY)

Kościół parafialny p.w. Świętych Apostołów Piotra i Pawła, drewniany, ufundował w 1639 r. Jan Kossakowski, starosta gulbiński. Fundację pomnożył król Władysław IV Waza. Wtedy też biskup Jerzy Tyszkiewicz erygował przy nim samodzielną parafię. W 1708 wybudowano nowy kościół drewniany staraniem ks. Michała Bowkiewicza, proboszcza w Puszołatach i przy pomocy wiernych. Dwukrotnie remontowany w 1817 r. staraniem proboszcza ks. Sylwestra Narkiewicza, oraz w 1821 r. staraniem ks. Antoniego Zylewicza. Przy kościele znajdowała się altaria¹⁵⁶.

RADZIWILISZKI

Pierwotny kościół w Radziwiliszkach wzniesli około 1579 r. sami mieszkańcy na cmentarzu grzebalnym za rządów w diecezji biskupa Melchiora Giedroycia (1576–1609). Z całą pewnością został on postawiony przed 1613 r., ponieważ wymienia go spis kościołów diecezjalnych sporządzony w tym roku przez biskupa Mikołaja Paca. Do 1619 r. kościół pozostawał filią parafii w Szawlach. W 1619 r. starosta żmudzki Hieronim Wołłowicz znacznie pomnożył fundusz przez nadanie wsi Kieże. Fundację zatwierdził król Zygmunta III Waza przywilejem z 28 marca 1619 r. Parafię erygował przy nim w 1619 r. biskup Stanisław Kiszka. Tenże fundator około 1620 r. wybudował nowy kościół drewniany. Spalił się on w 1769 r. podczas pożaru miasteczka. Wkrótce po tym wydarzeniu, jeszcze w tym samym roku postawiono nowy kościół parafialny p.w. Najświętszej Marii Panny, drewniany na kamiennym fundamencie, na koszt parafian i dzięki staraniom ks. Kazimierza Owsianego oraz koadiutora ks. Jakuba Gauduszewicza, proboszcza radziwiliszkiego. Konsekrował go w 1789 r. biskup sufragan żmudzki Adama Kościa. W 1807 r. wzniesiono kolejny nowy kościół drewniany na kamiennym podmurowaniu.

¹⁵⁶ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 475v–477, 491; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 450–450v; S. Czernski, *op.cit.*, s. 62; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 664, 665–666; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 41–46.

157 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 481–483v, 491; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 472; S. Czernski, *op.cit.* s. 62; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 553–556; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 148–150.

158 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 452–453v, 456; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 278; *Codex Medicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 2, P. Jatulis (coll.), Romae 1989, s. 132–134; S. Czernski, *op.cit.*, s. 54; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 559–561; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 156–158.

W 1830 r. kościół wymagał remontu z powodu słabych i niszczących fundamentów. Przy kościele funkcjonowały dwie altarie, których prawo patronatu posiadali biskupi żmudzcy¹⁵⁷.

RAWDZIANY

Pierwotnie miejscowość nosiła nazwę Raudy. Pierwszą kaplicę drewnianą wzniesiono w 1550 r. przez parafianina z Żagor o nazwisku Witkowski, jako wotum wdzięczności Panu Bogu za uzyskane łaski. W 1602 r. biskup żmudzki Melchior Giedroyc najpierw uposażył kościół (zatwierdzenie królewskie Zygmunta III z 15 grudnia 1602 r.), a później uznał go za filię parafii w Łuknikach. Fundację powiększył w latach 1609–1611 ciwun dyrwiański Andrzej Wołłowicz (przywiej z 5 listopada 1611 r.). Biskup Stanisław Kiszka dekretem z 1618 r. erygował w Rawdzianach samodzielną parafię pw. św. Bartłomieja Apostoła. Jeszcze w tym samym roku na miejscu starej i zniszczonej już kaplicy Bartłomieja Bardowski ufundował nowy kościół drewniany. Służył on wiernym do 1739 r., kiedy został zastąpiony kolejnym nowym kościołem. Była to świątynia drewniana na kamiennym fundamencie postawiona staraniem proboszcza ks. Horaina i na koszt wiernych. Kościół konsekrował w 1768 r. biskup sufragan żmudzki Michał Chomiński. W 1830 r. pozostawał w dobrym stanie i nie wymagał prac remontowych. W kościele była altaria, do której prawo prezenty posiadali biskupi żmudzcy¹⁵⁸.

REKIJÓW

Pierwszy filialny kościół drewniany w Rekijowie na terenie parafii Szawle, wybudowano w 1732 r. z fundacji Franciszka Karpia, ciwuna ejragskiego. Konsekrował go 1737 r. biskup żmudzki Józef Karp. Pod koniec XVIII w. stary kościół zniszczył wiatr i wówczas został rozebrany. Na jego miejscu postawiono tymczasową kaplicę

drewnianą, w której przynajmniej do 1830 r. odprawiano nabożeństwa¹⁵⁹.

RENOWO (RENNÓW)

Kaplica na terenie parafii Siady, drewniana pokryta słomą, wybudowana około 1726 r. (według innych źródeł w 1808 r.) z fundacji dziedzica barona Rönne (Roenne). Kaplica nie posiadała żadnego stałego majątku. Około 1780 r. (według innych przekazów w 1808 r.) wybudowano nową kaplicę ośmiokątną. W 1815 r. rozpoczęto prowadzić księgi metrykalne. W 1830 r. w dokumentach kościelnych określana była jako „stara”¹⁶⁰.

RETÓW

Pierwszy niewielki kościół drewniany w Retowie wybudowany około 1520 r. z fundacji Zygmunt I Starego, uposażył około 1560 r. króla Zygmunt August (w literaturze przedmiotu odnajdujemy jeszcze kilka innych dat powstania pierwszego kościoła w Retowie: 1539, lata 1563–1588, 1606). W czasie reformacji kościół został zamieniony na zbór kalwiński, na który przeszła również ziemia kościelna. W 1589 r. kanclerz litewski i ciwun retowski Leon Sapieha najpierw odzyskał kościół wraz ziemią, a później za aprobatą króla Zygmunta III Wazy, pomnożył majątek kościelny (dokument z 28 kwietnia 1596 r.). Ten sam fundator w 1608 r. dokonał kolejnego zapisu, powiększając ponownie fundację, co potwierdził król Zygmunt III Waza przywilejem z 29 kwietnia tego roku. W 1700 r. kościół zniszczył pożar. Do 1720 r. nabożeństwa odprawiano w tymczasowej kaplicy („w szopie”). Nowy kościół drewniany, parafialny pw. św. Michała Archanioła i św. Jerzego wzniesiony w 1721 r. ufundował wojewoda podlaski i starosta retowski Michał Sapieha wspólnie z matką Izabellą z Tarłów Sapieżyną. Świątynię konsekrował 23 maja 1744 r. biskup Antoni Dominik Tyszkiewicz. Proboszczem był wówczas zasłużony dla

159 RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 149; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 529; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 114–115.

160 RGIA, f. 822, dz. 12, sp. 3680, k. 243v–244; P. Švėrebas, *Renavo parapija* [w:] *Renavas*, A. Butrimas, A. Miltenytė, P. Švėrebas (sud.), Vilnius: 2001, p. 191–192; SGKP, t. 9, s. 616.

161 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 520av–521v, 551; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 369–369v, 370v; *Codex Medicensis seu Samogitiae Diocesis*, t. 1, P. Jatulis (coll.), Romae 1984, s. 564–566; S. Czernski, *op.cit.*, s. 40–41; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 837–839; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 172–175; M. Paknys, *Rietavas. Bažnyčios istorija XVI–XIX a* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 2, Rietavas, Tverai, Kantaučiai, Lieplaukė, Medingėnai, Žilbinai, A. Butrimas (sud.), Vilnius: 2005, p. 13–15.

162 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 590–591v, 595; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 12–21v; G. Błaszczuk, *Fundacje i fundatorzy klasztorów...*, s. 144; J. Liškevičienė, *Raseinių Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų bažnyčia ir dailės kūriniai joje* [w:] *Raseinių kraštas*, A. Pocius (sud.), Kaunas 2008, p. 227–230; [J. M. A. Giżycki] Wołyniak, *Wiadomości o dominikanach prowincyi litewskiej*, cz. 1, Kraków 1917, s. 190–195.

parafii ks. Antoni Białozor. W latach 1821–1822 kościół pokryto nowym dachem na koszt księcia Ogińskiego i dzięki staraniom proboszcza oraz parafian. W kościele funkcjonowały dwie altarie¹⁶¹.

ROSIEŃ (DOMINIKANIE)

Pierwszy kościół parafialny w Rosieniach został zbudowany w latach 1416–1421 r. z fundacji Wielkiego Księcia Witolda. Był jednym z pierwszych kościołów na Żmudzi. W 1642 r. biskup Jerzy Tyszkiewicz przekazał miejscowy kościół wraz z całym funduszem dominikanom (22 sierpnia 1642 r.). Dwa lata później (1644) pierwszy przełożony klasztoru postarał się w Rzymie o aprobatę papieską dla fundacji. Później zapisy na rzecz dominikanów zatwierdził król Władysław IV i jednocześnie powiększył uposażenie o kolejne nadania (zapis z 25 marca 1647 r.). Początkowo siedziba zakonników i kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP były drewniane. Następnie na ich miejscu wybudowano nowy murowany kościół i klasztor. W 1729 r. dach świątyni zniszczył pożar wzniesiony uderzeniem pioruna. Szkody bardzo szybko naprawiono, a w 1782 r. kościół gruntownie przebudowano dzięki staraniom ks. przeora Ludwika Hryncewicza. Świątynia była połączona z dwupiętrowym budynkiem klasztorowym. W 1830 r. zespół kościelno-klasztorny był w dobrym stanie, chociaż wieże kościoła pozostawały niedokończone. Przy kościele znajdował się drewniany budynek szpitala parafialnego, w którym mieszkało 15. ubogich. W klasztorze przez krótki okres funkcjonowało studium filozoficzne (pierwsza ćwierć XIX stulecia)¹⁶².

ROSIEŃ (KARMELICI TRZEWICZKOWI)

Kościół pw. św. Józefa i św. Stanisław oraz klasztor ufundował 2 października 1720 r. Jakub Jerzy z Wizbora Dowiatt, łowczy żmudzki, sprowadzając trzech karmelitów

z Wilna. Sprowadzonym zakonnikom biskup żmudzki Aleksander Mikołaj Horain zezwolił 4 lipca 1720 r. na odprawianie w ich kościele nabożeństw z kazaniami, słuchać spowiedzi oraz grzebać umarłych. W październiku tego roku (5 października 1720 r.) ten sam fundator zabezpieczył kapitał niezbędny do funkcjonowania klasztoru, zapisując zakonnikom trzy posiadłości: Zemigoła, Mosiejowszczyzna i Pakalniszki. Kościół i klasztor ufundowany przez Dowiata, spalił się 5 lipca 1780 r. Niedługo po pożarze zakonnicy z własnych środków wzniesli nowy drewniany kościół i klasztor, który ponownie zniszczył pożar 24 (20) lipca 1794 r. Po tym wydarzeniu odbudowano drewniany klasztor i rozpoczęto wznoszenie kościoła murowanego. Nabożeństwa przeniesiono wówczas do tymczasowej świątyni postawionej w 1795 r. Był to niewielki budynek drewniany z trzema drewnianymi ołtarzami, osadzony na niskim fundamencie z cegły, z dachem pokrytym gontem, na którego środku znajdował się kopiała z żelaznym krzyżem. Prowizoryczna świątynia służyła karmelitom jeszcze w 1830 r. Budowy nowego kościoła murowanego z powodu braku środków nigdy nie udało się zakończyć. W 1832 r. władze carskie klasztor skasowały, a w 1852 r. nieukończony budynek przekazały wspólnocie luterańskiej¹⁶³.

ROSIEŃ (PIJARZY)

Pijarów do Rosień sprowadził w 1743 r. Ludwik Sienicki, ciwun retowski, wraz z małżonką Teresą z Komorowskich, ofiarowując im plac pod kościół, klasztor i szkołę oraz kapitał niezbędny do funkcjonowania klasztoru (fundacja z 27 maja 1743 r.). Około 1749 r. małżeństwo, na ziemi pozyskanej od króla Augusta III, wybudowało dla zakonników drewniany kościół i klasztor. W 1749 r. działalność rozpoczęła szkoła, która w szybkim tempie stała się słynną na całą Żmudź. Rok później (1750) ci sami fundatorzy pomnożyli kapitał zapisując na rzecz klasztoru majątek Dukszty i Szawlany.

¹⁶³ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 590; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 228, k. 140; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 132–132v; M. Wołoncewski, *op.cit.*, s. 181–182; G. Błaszczyk, *Fundacje i fundatorzy klasztorów...*, s. 144; [J. M. A. Giżycki] Wołyniak, *Z przeszłości karmelitów na Litwie i Rusi*, cz. 1, Kraków 1918 s. 395–398.

164 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221; k. 592–593v, 595; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 228, k. 1–2; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 1–2; M. Ausz, *The Piarist School in Raseiniai*, „Res Historica”, 51 (2021), s. 291–292; S. Biegański, *Szkoły pijarskie w Polsce*, Lwów 1898, s. 5; G. Błaszczuk, *Fundacje i fundatorzy klasztorów...*, s. 145; M. Wołonczewski, *Biskupstwo Żmujdzkie*, Kraków 1898, s. 184.

Zakonnicy w późniejszym czasie pozbyli się majątków ziemskich. Szawłany odkupili krewni fundatora, Duszkty wydzierżawiono pijarom wileńskim. Uzyskane tym sposobem pieniądze odpowiednio ulokowane pozwalały na utrzymanie i prowadzenie działalności. W 1762 r. (w niektórych źródłach w 1776 r.) księża pijarzy wybudowali nowy i większy kościół pw. Najświętszej Panny Łaskawej. Wzniesiono wówczas świątynię drewnianą z babiniecem, z kaplicami po bokach i dwoma zakrystiami, osadzoną na fundamencie częściowo z cegły, częściowo z kamienia, z zewnątrz oszalowana deskami, w całości pokrytą gontem. W 1776 r. (w innych źródłach w 1785 r.) wybudowali nowy, wygodniejszy klasztor. Był to budynek drewniany, prostokątny z refektarzem, i kuchnią oraz z biegnącym po środku korytarzem i celami mieszkalnymi po obu jego stronach (sześć po jednej i osiem po drugiej stronie). W 1830 r. kościół i zabudowania klasztorne pozostawały w dobrym stanie¹⁶⁴.

ROZALIN

Pierwszy kościół w Rozlinie, noszącym dawniej nazwę Podubiska, wystawili i uposażyli w 1766 r. Białożorowie. Początkowo należał do parafii Kałwany. Po pomnożeniu funduszu w 1771 r. przez Adama Drobysza i jego małżonki Rozalii Białożorówny, dziedziczki Podubiska (od jej imienia miasteczko przyjęło nazwę), stał się samodzielną parafią. W kościele znajdowała się statua Pana Jezusa Nazareńskiego. Bardzo szybko zyskała ona sławę w okolicy jako łaskami słynąca. Dekret zatwierdzający cuda zdziałane przed statuą wydał w 1783 r. bp. książę Giedrojc na podstawie opinii wysłanego do Rozalina delegata. Napływ pielgrzymów oraz wzrost ilości wotów, które pielgrzymi składali Panu Jezusowi w podziękę za otrzymane łaski spowodował konieczność zbudowania, nowego i większego kościoła parafialnego. Został on wzniesiony w 1794 r. z fundacji kolatorów Drobyków, starostów pojezierskich. parafialny Był to kościół

drewniany, na fundamencie z kamienia, w kształcie krzyża, konsekrowany pw. Imienia Maryi w 1796 r. przez biskupa sufragana żmudzkiego Adama Kościę. W 1830 r. nie wymagał remontu. W kościele była jedna altaria, pozostając w kolacji Białozorów¹⁶⁵.

SAŁANTY

Pierwszy drewniany kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP, ufundował 26 czerwca 1630 r. Mikołaj Passamowski, koniuszy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Parafię we wsi zwanej wówczas Skiłandy erygował w 1631 r. biskup Gieysz Eliaszewicz. Nowy drewniany kościół na kamiennym fundamencie wzniesiono w 1724 r. na koszt Władysław Wojny, dziedzica Sałant i księcia Ogińskiego, starosty gruszławskiego, dziedzica drugiej połowy majątku Sałany. Konsekrowany 7 marca 1750 r. przez Antoniego Tyszkiewicza, biskupa żmudzkiego. W 1820 r. na koszt kolatora Leopolda Górskiego, byłego marszałka powiatu telszewskiego, wyremontowano dach świątyni. W 1830 r. kościół znajdował się dobrym stanie. Przy kościele znajdowały się dwie altarie, których prawo obsadzania posiadali biskupi żmudzczy¹⁶⁶.

SAŁATY

Pierwszy kościół w miejscowości Pomusz, bo taką nazwę nosiły kiedyś Sałaty, wzniesiono około 1500 r. przy dworze z fundacji Perszków (potwierdzeni fundacji nastąpiło 12 lutego 1514 r.). Fundację pomnożył zapisem z 1528 r. Albert Kmitta Kunaszowicz. Podczas reformacji książę Krzysztof Radziwiłł pozbawił parafię funduszy, wygnał proboszcz, a kościół, wraz ze wszystkimi zabudowaniami, spalił. W 1640 r. rozpoczęto przez Głównym Trybunałem Koronnego dla Wielkiego Księstwa Litewskiego starania nad odzyskaniem uposażenia. Zakończony w 1643 r. sukcesem proces pozwolił na rozpoczęcie budowy nowego kościoła. Już w następnym roku (1644) w kościele

165 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221; k. 469–471v, 491; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 462–462v; S. Czernski, *op.cit.*, s. 62; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 683–686; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 65–69.

166 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 386v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 51, 52; S. Czernski, *op.cit.*, s. 22; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 383–384; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 495; K. Misius, *Is Sałantų bažnyčios ir parapijos istorijos [w:] Sałantų bažnyčia: istorija, meno vertybės ir žmonės*, P. Šve-rebas (sud.) Vilnius, 2011, p. 15–117.

167 RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 77–77v; *Acta visitationum sub domino Casimiro Pac episcopo samogitiae anno 1675 et 1677 conscripta*, M. Pankys (edit.), Vilnae 2011, s. 517; *Codex Medicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 1, P. Jatulis (coll.), Romae 1984, s. 183–185; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 669–672; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 47–50.

168 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 532–533, 551; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 477–477v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 922–923; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 278–279; D. Ramonienė, *Sartininkų Šv. Jurgio bažnyčia* [w:] *Tauragės kraštas: istorija, kultūra, meno paminklai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2007, p. 253–258.

rozpoczęto odprawiać nabożeństwa. Z opisu wizytacyjnego z 1767 r. wiemy, że był to kościół drewniany, pokryty słomą, z wieżyczką, w której zawieszony był dzwon. Trzeci z kolei kościół pw. św. Józefa Oblubieńca i Najświętszej Maryi Panny, drewniany, wybudowano około 1755 r. staraniem proboszcza ks. Jana Hilarego Matuszewicza oraz na koszt parafian. W 1830 r. był w dobrym stanie¹⁶⁷.

SARTYNIKI

Pierwszy kościół w Sartinikach wystawili na miejscowym cmentarzu w XVII w. okoliczni mieszkańcy. Kolejny kościół filialny na cmentarzu p.w. św. Bartłomieja Ap. należący do parafii Wojnuta, drewniany na kamiennym fundamencie, wybudowano w 1781 r. z fundacji starosty wojnickiego i chorążego żmudzkiego Jerzego Billewicza. W 1787 r. król Stanisław Augusta Poniatowski na prośbę tegoż fundatora powiększył uposażenie kościoła. Kościół w 1830 r. został wyremontowany¹⁶⁸.

SIADY

Dzieje parafii w Siadach sięgają początku XVI wieku. Wówczas dziedzic Siad Wojciech i Elżbieta z Suszków Bartoszewiczowie ufundowali w 1508 r. pierwszy kościół drewniany pw. Wniebowzięcia NMP, św. Wojciecha i św. Elżbiety. Fundację potwierdził w 1538 r. poprzez nowe nadania syn fundatorów Jan Batroszewicz. Podczas reformacji, dziedzic miasteczka Mikołaj Kęstort przeszedł na kalwinizm i przekształcił siadzki kościół w zbór kalwiński. Po jego odzyskaniu przez katolików, pozostawał pod opieką proboszcza z Olsiad. Kolejny kościół pw. Wniebowzięcia NMP, drewniany na wysokim podmurowaniu kamiennym, wybudowano w 1770 r. dzięki staraniom ks. Jana Domaszewicza, proboszcza siadzkiego oraz przy pomocy finansowej Aleksandra Sapięhy, kanclerza WKL jako kolatora oraz parafian.

Świątynie konsekrowano w 1774 r. Aktu tego dokonał Michał Chomiński, biskup sufragan żmudzki. W 1816 r. kościół został gruntownie wyremontowany (podniesiony i osadzony na nowym, wysokim fundamencie). W 1830 r. pozostawał w bardzo dobrym stanie. Przy kościele były dwie altarie. Pierwsza ufundowana w 1790 r. przez Benedykta Adamowicza. Druga powstała w 1806 r. przez chorążego Macieja Krzyżewicza¹⁶⁹.

SIADY

Kościół (altaria) pw. św. Jana Nepomucena, mały, drewniany z wieżyczką wybudowano w 1780 r., a w 1783 r. powiększono staraniem i z fundacji Benedykta Adamowicza, byłego marszałka generała wojsk polskich. Konsekrowany 16 maja 1793 r. przez Tadeusza Bukatego, sufragana żmudzkiego. W 1830 r. kościół w dokumentach notowano jako stary i wymagający pilnej wymiany dachu¹⁷⁰.

SKAUDWILE (SKAWDWILE)

Kościół pw. św. Krzyża, drewniany, wybudowany w 1797 r. z fundacji marszałka powiatu rosieńskiego i właściciela Skaudwil Ignacego Micewicza. Początkowo był filią parafii w Botokach. W 1804 r. decyzją biskupa Józefa Arnulfa Giedroycia został podniesiony do rangi samodzielnej parafii. Z opisu wizytacyjnego dokonanej rok później wiemy, że był to kościół drewniany na planie krzyża. Posiadał ściany i sufit z niepomalowanych desek. Wnętrze zdołały cztery ołtarze. W kościele trwały prace nad jego wyposażeniem (do 1821 r.). Kościół w 1830 r. wymagał przeprowadzenia napraw (dach i fundamenty)¹⁷¹.

SKIRSTYMONŃ

Kościół w Skirstymoniuni wybudowali mieszczanie za rządów w diecezji żmudzkiej biskupa Melchiora Giedroycia

169 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 581–583, 587; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 235; S. Czernski, *op.cit.*, s. 34; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 392–393; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 506–507.

170 RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 252–252v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 394–395; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 509–510.

171 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 505v–506, 518; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 371–372; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 869–870; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 218–219; A. Gimiūnienė, *Skaudivilės bažnyčios didysis altorius ir kiti Felikso Gedvilo kūriniai*, „Kultūros paminklai”, 26 (2022), p. 160–162; D. Ramonienė, *Skaudivilės Šv. Kryžiaus bažnyčia* [w:] *Tauragės kraštas : istorija, kultūra, meno paminklai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2007, p. 259–268.

172 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 304v–305, 317 [k. 23]; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 269–269v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 864–867; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 210–213.

173 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 471v–473, 491; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 444; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 673–677; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 53–57; SGKP, t. 15, cz. 2, s. 598.

(1756–1609). W spisie kościołów sporządzonym w 1613 r. na polecenie biskupa Mikołaja Paca figurowała jako kaplica bez tytułu i funduszy. Przed 1636 r. starosta skorstymoński Andrzej Oziembłowski ufundował nowy kościół, wybudowany na miejscu dotychczasowej kaplicy. W 1636 r. król Władysław IV na prośbę wspomnianego fundatora zapisał odpowiednie fundusze, powiększone w 1637 r. Samodzielną parafię przy miejscowym kościele erygował w 1646 r. biskup Jerzy Tyszkiewicz. Kolejny nowy kościół pw. św. Jerzego M., drewniany na kamiennym fundamencie, wybudowany w 1791 r. na koszt parafian, 26 sierpnia 1818 r. spłonął wraz całym wyposażeniem podczas pożaru miasta. Na tym samym miejscu w 1820 r. wybudowano nowy kościół drewniany dzięki staraniom ks. Antoniego Bryczko i przy pomocy parafian. W 1830 r. był w dobrym stanie i nie wymagał remontu¹⁷².

SMILGIE

Pierwszy niewielki kościół drewniany we wsi wystawiony i uposażony około 1640 r. przez starostę generalnego żmudzkiego Hieronima Wołłowicza, za aprobatą króla Władysława IV, stał się parafialnym za rządów w diecezji żmudzkiej biskupa Piotr Parczewskiego (1649–1659). Po założeniu parafii powiększył się także jej fundusz, poprzez zapisy kolejnych darczyńców. Pierwotny kościół stary i zbyt mały, został w 1670 r. zastąpiony nową świątynią drewnianą ufundowaną przez proboszcza Jakuba Skiedejkiewicza. Kościół ten zniszczył w 1755 r. pożar. Po tym wydarzeniu w 1764 r. postawiono kościół parafialny p.w. św. Jerzego M., drewniany na kamiennym fundamencie, z fundacji podskarbiego WKL, Jana Jerzego Fleminga. W 1830 r. kościół był w dość dobrym stanie¹⁷³.

SRZEDNIK (ŚREDNIK)

Pierwszy kościół w dobrach stołowych królewskich wzniesiony około 1520 r. z rozkazu króla Zygmunt I Starego,

podczas reformacji został zamieniony na zbór kalwiński. Odzyskany przed 1580 r. przez jakiś czas pozostawał pod opieką księży augustianów. W latach 1635–1636 wojewoda nowogródzki Mikołaj Sapieha najpierw pomnożył fundację, a w krótko po tym ufundował nowy kościół drewniany pw. św. Jana Chrzciciela, konsekrowany 20 maja 1689 r. biskupa żmudzkiego Jana Kryszpina-Kriszensteina. W 1822 r. na miejscu grożącej zawaleniem ze starości świątyni, wybudowano nowy kościół drewniany na wysokim kamiennym fundamencie. Kościół ten w marcu 1829 r. został zniszczony przez wody i bryły lodu Niemna i Dubbisy. W 1830 r. wzniesiono w bardziej bezpiecznym miejscu (na wzgórzu), nowy kościół drewniany pw. św. Jana Chrzciciela. Do czasu zakończenia prac budowlanych nabożeństwa, za zgodą władz diecezji, odprawiano w domu kółatora¹⁷⁴.

STACZUNY

Kościół filialny p.w. św. Wawrzyńca, drewniany na podmurowaniu kamiennym, wybudowany w 1668 (lub 1676 r.) z fundacji Józefa Staczuwicza. W 1729 r. kapica zawaliła się, ale już wkrótce została odbudowana. Przypuszczalnie pierwotnie była to kaplica dworska, która w 1779 r. stała się filią parafii Ligumy. Na początku XIX wieku pozostawała w ruinie. Odbudowana w 1811 r. i w dokumentach z 1830 r., notowana jako nowy „potrzebujący ozdób wewnętrznych”¹⁷⁵.

STULGIE

Kościół p.w. św. Mateusza Ap. i Ew., drewniany, wybudowano w 1789 r. z fundacji pisarza ziemi rosieńskiej Mateusza Minmontta. Początkowo był on filią kościoła parafialnego w Niemoksztach. W 1801 r. po dodatkowym uposażeniu przez tego samego fundatora, decyzją biskupa koadiutora Józefa Arnulfa Giedroycia został podniesiony do rangi samodzielnej parafii. Była to świątynia na

174 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 305v–306, 317 [k. 24]; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 231; *Acta visitationum sub domino Casimiro Pac episcopo samogitiae anno 1675 et 1677 conscripta*, M. Pankys (edit.), Vilnae 2011, s. 909–910; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 984–986; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 64–67.

175 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 479–480, 491; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 441–441v; P. Spurgevičius, *Staćiūnų Šv. Lauryno bažnyčia* [w:] *Lygumai. Staćiūnai*, Robertas Jurgaitis (red.), Vilnius 2001, p. 110–121.

¹⁷⁶ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 506v–507, 518; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 406, 407v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 815, 817; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 147–148; D. Ramonienė, *Stulgių šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 219–222.

¹⁷⁷ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 329v–331, 333; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 77–77v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 977–979; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 55–56.

planie krzyża, pokryta gontem i oszalowana. Na dachu znajdowała się wieżyczka ozdobiona żelaznym krzyżem i dzwonkiem. Na dachu głównego korpusu umieszczona była mała kopułowa wieżyczka z krzyżem żelaznym. W 1830 r. kościół wymagał pilnej naprawy dachu¹⁷⁶.

SURWILISZKI

Prawdopodobnie pierwszy kościół pw. Znalezienia Krzyża Świętego ufundował i uposażył w 1506 r. biskup żmudzki Marcin Lintfari, w dobrach Surwiliszki darowanych rok wcześniej przez króla Aleksandra. Kościół ten znajdował się na terenach zalewowych tuż przy samej rzece Niewiaży. Z tego też powodu został przeniesiony decyzją biskupa Melchiora Giedrojcia w bardziej bezpieczne miejsce (na górę). W 1640 r. na miejscu pierwotnego kościoła wybudowano nowy z fundacji biskupa żmudzkiego Jerzego Tyszkiewicza i za zgodą kapituły katedralnej żmudzkiej. Trzeci kościół parafialny drewniany na kamiennym fundamencie wybudowano w 1791 r. na koszt biskupa Stefana Giedrojcia i parafian. Wyremontowany w latach 1803–1804, w 1830 r. pozostawał w dobrym stanie¹⁷⁷.

SZADÓW

Pierwszy kościół w mieście został wybudowany i uposażony około 1529 r. z fundacji król Zygmunta I. W późniejszych latach kolejni królowie powiększyli fundusz parafii. Nowy kościół drewniany ufundował w 1612 r. starosta żmudzki Hieronim Wołłowicz. Tenże ofiarodawca w latach 1638–1643 wybudował nowy kościół parafialny p.w. Znalezienia Krzyża Świętego, murowany i konsekrowany 3 października 1649 r. przez Jerzego Tyszkiewicza, biskupa żmudzkiego. Nowy kościół został zbudowany na planie krzyża. Posiadał jednonawowe sklepienie, wieże w kształcie ostrosłupa zwieńczone złożonymi krzyżami. Wnętrze zdobiło pięć ołtarzy. W czasie działań

wojennych w 1661 r. wieże kościoła zastały zniszczone. Kościół ponownie uległ zniszczeniu w czasie pożaru z 1676 r. Po odbudowie kościoła w 1762 r. doszło do kolejnego pożaru, który zniszczył dach, wieże i plebania. Po obudowie zabudowań w 1798 r. kościół ponownie spłonął (uszkodzony dach, wieże i dzwony). Na początku XIX wieku kościół został przebudowany i odrestaurowany. Pracę zakończono w 1804 r. W 1830 r. dach kościoła uległ zniszczeniu od uderzenia pioruna. Jeszcze w tym samym roku świątynię pokryto dachówką. Przy kościele była altaria pozostająca w kolacji biskupiej¹⁷⁸.

SZAKINÓW

Pierwszy kościół w miasteczku został wybudowany i uposażony około 1635 r. z fundacji króla Władysława IV Wazy. W 1650 r. decyzją biskupa Piotra Parczewskiego stał się on filią parafii w Zamuszu. W 1680 r. starosta szakinowski M. Berg ufundował większy kościół drewniany. W 1682 r. biskup Kazimierz Pac podniósł filię do godności samodzielnej parafii. W latach 1789-1790 na miejscu starej świątyni, wybudowany staraniem ks. Józefa Woronowicza, proboszcza szakinowskiego nowy kościół. Był to budynek murowany z kamieni z pojedynczą wieżą. Konsekrował go pod tytułem św. Michała Archaniola w dniu 29 września 1790 r. biskup sufragan żmudzki Adam Kościa. W 1830 r. pozostawał w stanie dobrym¹⁷⁹.

SZATEJKI

Kaplicę dworską filialną na terenie parafii Płotele, drewnianą wybudowano około 1700 r. z fundacji Platerów. W 1716 r. została ona przeniesiona z ogrodu owocowego do sadu. W 1776 r. staraniem ks. Pryżginta, proboszcza płotelskiego i z funduszy Platerów, wojskich inflanckich, wzniesiono nową kaplicę pw. św. Marka Ewangelisty, drewnianą na niskim fundamencie. W 1792 r. Platerowie przekazali na rzecz kościoła znacznej wielkości

178 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 473–475, 491; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 382–382v, 384v; *Codex Medicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 1, P. Jatulis (coll.), Romae 1984, s. 230–231; S. Czerski, *op.cit.*, s. 60; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 568–570; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 167–170; K. Misius, *Iš Šeduvos bažnyčios ir parapijos praeities iki 1945 metų* [w:] *Šeduva*, J. Linkevičius (red.), Vilnius: Versmė, 2016, p. 469–475.

179 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 426–427, 436; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 35; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 577–579; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 179–182.

¹⁸⁰ RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 218; S. Czernski, *op.cit.*, s. 33; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 368; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 472; K. Misius, *Šateikiai. Savininkai ir bažnyčios istorija* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 3, *Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žem. Kalvarija, Gegrėnai, A. Butrimas* (sud.), Vilnius 2005, p. 157–158.

¹⁸¹ RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 147–147v; S. Czernski, *op.cit.*, s. 31; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 321, 323; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 420–421.

¹⁸² V. Juzumas, *op.cit.*, s. 533–534; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 121–122; P. Spurgevičius, *Šiaudinės bažnyčios architektūra ir dailė* [w:] *Papilė*, d. 1, V. Girininkienė, L. Rozga, R. R. Trimonienė, P. Krikščiušas, J. Pabrėža (sud.), Vilnius 2004, p. 523–525.

grunty. Od 1793 r. zaczęto przy kaplicy prowadzić księgi metrykalne. W 1830 r. pozostawała w dobrym stanie „przystojnie opatrzona”¹⁸⁰.

SZATY

Kościół filialny pw. św. Jana Chrzyciela na terenie parafii Masiady w dobrach szkudzkich, wzniesiono w 1670 r. z fundacji Jana Wolskiego. Przez długi czas nie było przy nim stałego kapłana. Kościół uposażył dziedzic hrabia Kazimierz Jan Sapieha, za wstawiennictwem dzierżawczy dóbr szkudzkich Benedykta Wolskiego (dokument z 23 lutego 1701 r.). Wówczas biskup Jan Hieronim Kryszpin-Kirszenstein uznał kościół w Szatach za filię parafii masiadzkiej. W 1771 r. wybudowano nowy kościół drewniany, na kamiennym fundamencie, ufundowany przez kanclerza wielkiego litewskiego hrabiego Aleksandra Michała Sapiechę. W 1830 r. kościół pozostawał w dobrym stanie. Przy kościele była altaria, do której prawo prezenty posiadał książę Sapieha¹⁸¹.

SZAUDYNIĘ

Niewielki kaplicę drewnianą w Szaudyńiach, zwanych dawniej Meszkinie, na terenie parafii Popielany wstawił w 1780 r. na miejscowym cmentarzu dziedzic majątku Roch Godlewski, (według innych przekazów tenże Roch Godlewski wybudował małą drewnianą kaplicę w 1775 r. w swoim majątku). Nosiła ona wezwanie Matki Bożej Bolesnej. Początkowo nie było przy niej stałego duszpasterza. W 1814 r. pracował przy niej mansonarz Jerzy Dargiewicz, a w 1830 w charakterze kapelana ks. Stanisław Godlewski¹⁸².

SZAWKIANY

Pierwsza kaplica drewniana w miasteczku została wybudowana w 1497 r. przez Szemiotów niedaleko dworu.

Samodzielną parafię erygował w 1614 r. biskup Mikołaj Pac. Nowy kościół parafialny pw. Trójcy Świętej, drewniany ufundował i uposażył w 1632 r. Wacław Szamiot. Kolejny nowy kościół drewniany na fundamencie z kamienia, wybudowano w 1763 r. dzięki staraniom proboszcza ks. Andrzeja Lelugowicza i przy pomocy wiernych. Konsekrował go 8 maja 1788 r. Adam Kościa, biskup sufragan żmudzki. W 1830 r. kościół był w dobrym stanie¹⁸³.

SZAWKOTY

Pierwsza kaplica istniała już w pierwszej połowie XVIII wieku i została postawiona przez Herubowiczów. Nową, nieco większą świątynię (kościółek) pw. Trójcy Przenajświętszej wybudowano w 1771 r. z fundacji Szymona Piotra Herubowicza, cześnika księstwa żmudzkiego. Dwa lata później stała się ona filią parafii w Poszuszwiu. Obrzędu konsekracji w 1795 r. dokonał biskup sufragan żmudzki Tadeusz Bukaty. W 1803 r. dzięki staraniom altarzysty, księdza Danielkiewicza kościół powiększono i osadzono na fundamencie z kamienia¹⁸⁴.

SZAWLANY

Pierwotnie miasteczko nosiło nazwę Szauliszki. Pierwszy kościół drewniany ufundowany i uposażony w 1514 r. przez Mikołaj Stankiewicz Butrymowicz, został zastąpiony większym wystawionym w 1518 r. przez wdowę po fundatorze Barbarę Butrymowicz. Około 1580 r. kościół został zamknięty przez kalwinów i pozostawał przez kilka lat nieczynny. W 1731 r. w zupełnie innym miejscu, wzniesiono kolejny nowy kościół parafialny pw. św. Anny z fundacji Szemiotów. Była to świątynia drewniana na niskim kamiennym fundamencie, w 1830 r. wymagająca gruntownego remontu. Szemiotowie ufundowali również funkcjonującą przy kościele altarię¹⁸⁵.

¹⁸³ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 448–449v, 456; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 230; *Codex Medicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 2, P. Jatulis (coll.), Romae 1989, s. 641; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 583–585; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 186–188; D. Ramonienė, *Šaukėnų Švč. Trejybės bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 231–234.

¹⁸⁴ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 324v–325v, 333; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 60–61v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 541–542; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 132–133.

¹⁸⁵ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 487v–489, 491; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 487; S. Czernski, *op.cit.*, s. 60; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 589, 591–592; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 194–195.

SZAWLE

Pierwszy kościół drewniany w Szawlach wzniesiony w 1445 r. ufundował starosta żmudzki Michał Kieżgajło z Dziewałtowa. Kilkukrotnie remontowany, w końcu został zastąpiony nowym kościołem parafialnym pw. św. Apostołów Piotra i Pawła, murowanym z ośmio-kątna wieżą. Jego budowę rozpoczęto w 1617 z fundacji króla Zygmunta III i staraniem Hieronima Wołłowicza, starosty żmudzkiego. Prace zakończono w 1624 r. Rok później obrzędu konsekracji świątyni (8 października 1625 r.) dokonał biskup żmudzki Kazimierz Pac. W 1656 r. Szwedzi spustoszyli miasto, zniszczyli kościół i spalili okoliczne wsie. Nie wiadomo dokładnie, jakich rozmiarów były to zniszczenia. Dokumenty źródłowe mówią jedynie o zdewastowanym, splądrowanym i salonym wnętrzu. Przez kolejne lata nieremontowany popadał w ruinę. Podczas wizytacji przeprowadzonej w 1767 r. jego stan określono jako „opłakany”. Dach świątyni był dziurawy i zawilgocony. Bale i konstrukcja podtrzymująca dach była przegniła, do tego stopnia, że w niektórych miejscach zupełnie się zapadła. Do wnętrza lała się woda, zagrażająca murom wewnętrznym. W dekrete reformacyjny nakazano, aby popadający w ruinę kościół został jak najszybciej naprawiony i odnowiony. Nie posiadamy dokładnych danych kiedy rozpoczęto i zakończono remont, wiadomo jednak, że w 1680 r. w kościele prowadzono zakrojony na szeroką skalę prace remontowe i konserwacyjne. Kościół po raz kolejny ucierpiał podczas Wojny Północnej (1700-1721). Budynek kościoła był zniszczony, wymagał naprawy pokrycia dachowego. W późniejszym okresie budynek cierpiał z powodu strat wyrządzanych przez burze. W 1786 r. ponownie przeprowadzono rekonstrukcję dachu. Tym razem dach obniżono i wymieniono całe pokrycie. Odnowiono także sklepienia i ściany. Wnętrze nad emporą, pomiędzy okrągłymi oknami ozdobiono malowidłami z wizerunkami apostołów, świętych i innych postaci,

które przetrwały do 1844 r. Sklepienie i ściany świątyni natomiast ozdobiono malowidłami wykonanymi techniką „al fresco”. W 1809 r. malowidła mocno już wypłowiały zostały zamalowane białą farbą. W 1830 r. kościół był w dobrym stanie¹⁸⁶.

SZCZODROBÓW

Kościół filialny pw. Trójcy Przenajświętszej, na terenie parafii Szadów, wybudował i uposażył w 1829 r. dziedzic Mateusz Tracewski. Był to niewielki kościół murowany z kamienia, jednonawowy bez wieży i filarów¹⁸⁷.

SZKUDY

Pierwszy kościół drewniany wybudowano około 1654 r. Kolejny kościół drewniany pw. Trójcy Świętej ufundował 27 VIII 1614 r. Jan Karol Chodkiewicz, starosta żmudzki, hetmana Wojsk Księstwa Litewskiego. Po jego spaleniu przez Szwedów podczas III Wojny Północnej (1700–1721) nabożeństwa odprawiano w nowej tymczasowej świątyni wybudowanej ze słabej jakości materiałów. Obecny nowy kościół murowany wybudowany (ściany w technice „muru pruskiego”) w 1735 [1725] r. z fundacji Michała hrabiego Sapiehy, wojewody podlaskiego i Józefa Sapiehy, biskupa koadiutora wileńskiego, referendarza Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz ówczesnego proboszcza i parafian, konsekrowany 6 września 1741 r. przez Antoniego Tyszkiewicza, biskupa żmudzkiego; w 1830 r. w dobrym stanie i nie wymagający remontu. Przy kościele były trzy altarie, których prawo obsadzania posiadali Sapiehowie (dwie) i biskupi żmudzcy (jedna)¹⁸⁸.

SZWEKSZNI

Pierwszy kościół w Szwekszniach pw. św. Jakuba Ap. ufundował w 1507 r. i uposażył w 1509 r. Mikołaj Janowicz Kieżgajło. Był to kościół drewniany z jedną wieżą. Parafię

¹⁸⁶ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 420–421, 436; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 136; *Acta visitationum sub domino Casimiro Pac episcopo samogitiae anno 1675 et 1677 conscripta*, M. Pan-kys (edit.), Vilnae 2011, s. 469–470, 485–486; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 441–445; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 4–9; *Šiaulių Katedros Istorija*, <https://siauliukatedra.lt/siauliu-katedros-istorija/>, (data dostępu: 12 marca 2024 r.); A. Szymanowicz-Hren, *Ecclesia parochialis in oppido Szaule murata, tituli SS. Petri et Pauli apostolorum, habens omnem decorem*, „Menotyra” 19 (2012), nr. 4, p. 267–284.

¹⁸⁷ V. Juzumas, *op.cit.*, s. 573–574; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 174–176.

¹⁸⁸ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 365–368v, 308; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 1, 2v; S. Czernski, *op.cit.*, s. 29; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 400–401; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 515–516.

189 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 533–535, 551; RGLA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 414, 415v; S. Czernski, *op.cit.*, s. 42; M. Jučas, *Lietuvos parapijos...*, s. 81; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 881–884; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 230–233; R. Oželis, *Katalikų maldos pastatų kaita Švėkšnos parapijoje nuo XVI a. pr. iki XXI a. pr.*, „Tiltai. Priedas”, 2011, nr. 42, p. 177–184; SGKP, t. 12, s. 89.

przy nim erygował 21 maja 1509 r. biskup żmudzki Marcin Lintfari. W czasie reformacji przez jakiś czas pozostawał w rękach kalwinów (być może w latach 1569–1620). Stojący ponad 200 lat kościół w 1732 r. spłonął w wielkim pożarze miasta. Nie wiadomo kiedy rozpoczęto prace przy budowie nowego kościoła. Wiadomo natomiast, że w 1742 r. zakończono budowę i wyposażenie wnętrza. Rok później (1743) kościół został konsekrowany przez biskupa żmudzkiego Antoniego Dominika Tyszkiewicza. Był to kościół drewniany na planie krzyża, pomalowany na zielono, ozdobiony pięcioma kopułami pokrytymi białą blachą, bez fundamentów. Pod koniec XVIII w. kościół pozostawał w złym stanie do tego stopnia, że postanowiono go rozebrać i wybudować nowy. Trzeci z kolei kościół drewniany na fundamencie kamiennym, wzniesiono w latach 1800–1804 z fundacji kolatora i chorążego księstwa inflandzkiego Jerzego księcia Platerra oraz przy pomocy parafian i dzięki staraniom kanonika żmudzkiego ks. Nikodema Kownackiego oraz proboszcza w Szwekszniach ks. Michała Rostockiego. Nową świątynię konsekrował 3 czerwca 1810 r. biskup żmudzki Józef książę Giedroyć. Był to kościół podobnie jak dwa poprzednie drewniany, na planie krzyża, z dwoma wieżyczkami, osadzony na solidnym fundamencie. W 1830 r. pozostawała w bardzo dobrym stanie. Przy kościele były dwie altarie (obie kolacji biskupiej)¹⁸⁹.

SZYDŁÓW

Wedle najnowszych badań trudno jednoznacznie stwierdzić, czy pierwotny kościół pw. Narodzenia NMP ufundował i uposażył w 1457 r. przez Piotr Giedygowd. Niektórzy badacze przesuwają powstanie kościoła na rok 1451 lub początek lat 60. XV stulecia. Z całą pewnością natomiast pierwszy kościół zniszczył pożar. Około 1500 r. został odbudowany ze środków dziedzica Szydłowa Andrzeja Zawiszy. W 1532 r. nową świątynię, podobnie jak pierwszą strawił ogień. Przez długi czas w miasteczku

opanowanym przez kalwinów nie było świątyni katolickiej. W 1612 r. pastuszkom miała się objawić Matka Boża. W literaturze funkcjonuje również inna data objawień – 1608 r. Wieść o cudownym ukazaniu się Najświętszej Panny, sprawiła, że do miasteczka zaczęły przybywać pielgrzymki. W 1622 r. zakończył się trwający przez dziesięć lat przed Trybunałem Głównym Wielkiego Księstwa Litewskiego proces, w wyniku którego udało się odzyskać majątek kościelny przejęty przez kalwinów. Dopiero wówczas możliwe stało się wzniesienie nowej świątyni. Została ona wybudowana na miejscu objawień w 1623 r. dzięki staraniom kanonika księdza Kozakiewicza. Liczne cuda doznawane za przyczyną Matki Bożej sprawiły, że świątynia bardzo szybko okazała się zbyt mała, dla tłumnie przybywających pielgrzymów. W 1650 r. w miejscu objawień postawiono większy od poprzedniego kościół drewniany, w którym umieszczono otoczony kultem wizerunek. Kościół konsekrował w 1651 r. biskup Piotr Parczewski. W latach 1760-1786 wybudowano nowy kościół w innym miejscu, bliżej centrum miasteczka. Stary od tej pory pełnił funkcje kaplicy. Po zakończeniu budowy, 8 września 1786 r. na rynku szydlowskim odbyła się uroczystość koronacji cudownego obrazu koroną poświęconą przez papieża Piusa VI. Szydłów stał się wówczas jednym z najważniejszych ośrodków pielgrzymkowych nie tylko w diecezji żmudzkiej ale dla całej Litwy. Kościół murowany zbudowano jako halowy z trzema nawami, pięciobocznym prezbiterium i dwoma zakrystiami. Fasada posiadała dwie czworoboczne wieże, pomiędzy którymi wznosił się wysoki piętrowy fronton attykowy ozdobiony pilastrami. Ściany świątyni wzniesiono z czerwonej cegły, a jedynie niektóre elementy elewacji otynkowano. W ołtarzu głównym znajdował się (i znajduje do chwili obecnej) cudowny obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem. Była to pochodząca z I poł. XVII w. kopia oryginału datowanego na połowę XV w., spalonego przez kalwinów w czasie reformacji. Przy kościele był trzy altarie, wszystkie pozostawały w kolacji biskupiej.

190 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 352–357v, 364; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 83–83v, 88v–89v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 851–857; S. Czernski, *op.cit.*, s. 70; V. Kamuntavičienė, *Šiluvos parapija XVII a. „Meno istorija ir kritika” 5* (2009), p. 10–11; L. Jovaiša, *Švč. Mergelės apsireiškimas Šiluvoje: liudijimai, tradicija, kritika*, „Naujasis Židinys – Aidai”. 2007, nr. 11–12, p. 514–516; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 193–203; S. Maksvytis, *Švenčiausios Mergelės Marijos apsireiškimo Šiluvoje fenomeno vaidmuo tikinčiųjų evangelizacija*, Kaunas 2015, s. 65; A. Motuzas, *Švč. Mergelės Marijos apsireiškimas Šiluvoje: 400 metų atmintis*, „Gimtasai kraštas”, 1 (2008) 1, p. 15–16; S. Yla, *Šiluva žemaičių istorijoje*, Kaunas 2007.

191 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 496v–498, 518; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 380; S. Czernski, *op.cit.*, s. 49; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 843–845; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 182–184; K. Misius, *Iš Šilalės bažnyčios ir parapijos praeities iki 1940 m* [w:] *Šilalės valsčius*, E. Vidmantas, A. Aukšoriūtė, E. Korzonaitė, Vilnius 2006, p. 233–236; SGKP, t. 12, s. 108–109.

Kościół w 1826 r. został wyremontowany i w 1830 r. pozostawał w bardzo dobrym stanie¹⁹⁰.

SZYŁELE

Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP, pierwotnie drewniany, ufundowany i uposażony w 1533 r. przez dzieciów kielmieńskich Jana i Stanisława Orwidów. W tym samym roku biskup żmudzki Mikołaj Wiźgajło zatwierdził darowizny i erygował parafię. W czasie reformacji około 1573 r. synowie fundatorów porzuciwszy wiarę przodków, pozbawili parafię funduszy, zamknęli kościół i wygnali proboszcza. Kilkanaście lat później biskup Melchior Giedroyc odzyskał świątynię i przywrócił w niej nabożeństwa. Procesy sądowe zakończone przywróceniem parafii odebranych gruntów trwały aż do 1695 r. Nowy murowany kościół wybudowano w latach 1767–1776 r. z fundacji Pisarza WKŁ Franciszka Piłsudskiego. Kościół wyremontowany w 1806 r. dzięki staraniom ks. proboszcza Kazimierza Palkowskiego, 12 maja 1829 r. dotkliwie ucierpiał w wyniku pożaru. Nabożeństwa przeniesiono wówczas do tymczasowej kaplicy. W 1830 r. trwała odbudowa kościoła dzięki staraniom proboszcza i przy pomocy parafian. Przy kościele istniała altaria, której kolatorami byli Piłsudcy¹⁹¹.

TAUROGI

Pierwszy kościół ufundowano 21 marca 1507 r. Niektórzy badacze kwestionują jednak tą datę fundacji ze względu na prawdopodobieństwo fałszerstwa dokumentu fundacyjnego. Przy kościele miała działać szkoła parafialna i szpital. W czasie reformacji około 1575 r. dziedzic Melchior Szemiot przywłaszczył fundusz parafii, usunął proboszcz i zamknął kościół. Przez blisko 60 lat wspólnota katolicka nie miała stałego księdza. Dopiero po objęciu rządów w diecezji przez biskupa Jerzego hrabiego Tyszkiewicza kościół otwarto ponownie. W 1639 r.

świętynie odrestaurowano i rozpoczęto odprawiać w niej nabożeństwa. W latach 40. XVII w. w wyniku procesów sądowych udało się odzyskać należne kościołowi fundusze. Drugi kościół parafialny w Taurogach pw. Trójcy Przenajświętszej, drewniany na niskim fundamencie wybudowano w 1695 r. przy pomocy biskupa Kazimierza Paca oraz dzięki staraniom proboszcz ks. Leonarda Narmonta. Kościół konsekrował w 1705 r. biskup Jan Hieronim Kryszpin-Kirsztensztein. Mimo, że w późniejszym czasie kościół przeszedł remont dzięki staraniom proboszcz Sylwestra Narkiewicza i na koszt wiernych, to w 1830 r. w dokumentach kościelnych notowany była jako „stary” i wymagający przeprowadzenia gruntownych prac remontowych¹⁹².

192 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 494v–495v, 518; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 311–312; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 889–892; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 237; M. Paknys, *Tauragės Švč. Trejybės bažnyčia* [w:] *Tauragės kraštas: istorija, kultūra, meno paminklai* D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2007, p. 269–277.

TELSZE

W 1535 r. Aleksander Chodkiewicz, starosta telszewski, na polecenie Zygmunta I, króla polskiego wznosił tymczasową kaplicę. W 1556 r. rozpoczęto budowę kościoła. Zakończono ją w 1557 r. Jeszcze w tym samym roku król Zygmunt I powiększył uposażenie kościoła, a w 1554 r. jego syn Zygmunt August zapisał kościołowi kolejne dobra (przywilej z 13 sierpnia). W 1612 r. kościół odrestaurowano z funduszy Andrzeja Wołłowicza, sędziego ziemskiego i dzierżawcę telszewskiego, który na prośbę Zygmunta Augusta powiększył fundusz o kolejne dobra (przywilej z 26 sierpnia 1612 r.). Pod koniec XVII stulecia świątynię zniszczył pożar. Po pożarze, na miejscu spalonej świątyni, w 1700 r. wybudowano staraniem parafian i przy pomocy starosty telszewskiego Jerzego Firscha, nowy kościół parafialny pw. Ducha Świętego, drewniany, konsekrowany w dniu 8 października 1705 r. przez Jana Kryszpina, biskupa żmudzkiego. W 1830 r. w dokumentach kościelnych o kościele tym zapisano: „stary zupełnie zgniły i niebezpieczeństwem grożący z jakowych powodów przez miejscową policję opieczętowany i nabożeństwo do szopy przez seminarzystów wystawionej

¹⁹³ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 561v–562v, 587; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 289; *Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 2, P. Jatulis (coll.), Romae 1989, s. 31–34; S. Czernski, *op.cit.*, s. 38; V. Juzumas, s. 201–203; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 253–256.

¹⁹⁴ RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 302.

przeniesione². W kościele były dwie altarie. Jedną z nich ufundowali w 1803 r. Antoni Samowicz i ks. Tadeusz Kottowski, drugą w 1808 r. Agata Gniatyłłowa i Marcjanna Gierdowjanka¹⁹³.

TELSZE

Kaplica na cmentarzu parafialnym, drewniana wybudowana w 1818 r. przez ks. Michała Bowblewicza oraz przy pomocy finansowej parafian. W dokumentach kościelnych z 1830 r. wymieniana jako altaria¹⁹⁴.

TELSZE (BERNARDYNI)

Drewniany kościół pw. św. Antoniego z Padwy oraz klasztor bernardynów (częściowo murowany) zostały ufundowane w 1624 r. przez Pawła Sapię i jego żonę Katarzynę z Gosławskich (aprobata królewska Zygmunta III Wazy wydana 31 marca 1624 r.). Po śmierci fundatora klasztor uzyskał wsparcie finansowe biskupa żmudzkiego Piotra Parczewskiego. Z jego fundacji około 1650 r. na miejscu pierwszej świątyni, wybudowano nowy, większy i bardziej okazały kościół drewniany. Podczas potopu szwedzkiego (1655–1656) klasztor został dwukrotnie ograbiony z kosztowności. W 1702 r. w czasie pożaru miasta kościół i klasztor spłonął. Ocalała jedynie murowana część zabudowań klasztornych. Długotrwała wojna spowodowała, że kościół odbudowano dopiero po 46. latach. Świątynia drewniana konsekrowana 2 marca 1748 r. przez biskupa żmudzkiego Antoniego Dominika Tyszkiewicza spłonęła wraz z klasztorem w 1760 r. W latach 1761–1765 wybudowano nowy kościół murowany pw. Matki Boskiej Loretańskiej i św. Antoniego Padewskiego ufundowany przez Ignacego Koszucia, cześnika żmudzkiego. W tym samym czasie rozpoczęto wznoszenie murowanego klasztoru, połączonego z kościołem, składającego się z trzech korpusów. Konsekracji kościoła dokonał 18 maja 1794 r. biskup żmudzki Tadeusz Bukaty.

Prace budowlane prowadzono jeszcze w 1830 r. Stawiano wówczas dwie wież fasady kościoła, które w tym roku wprowadzono do połowy wysokości¹⁹⁵.

TENENIE

Pierwszy kościół w Teneniach wystawił w 1731 r. dziedzic miasteczka Wojtkiewicz. Była to kaplica dworska bez stałej obsady duszpasterskiej. W 1774 r. biskup Jan Dominik Łopaciński uznał ją za filię kościoła żwingskiego. W 1784 r. (w niektórych źródłach w 1782 r.) wzniesiono nowy kościół drewniany pw. św. Barbary PM ufundowany przez Adama Billewicza, poświęcony w 1785 r. przez kanonika żmudzkiego Nikodema Kownackiego. W 1789 r. ten sam fundator powiększył majątek kościelny i wówczas biskup księżę Stefan Giedroyc erygował w Teneniach samodzielną parafię. W 1828 r. rozpoczęto remont kościoła. Rok później (1829 r.) dobudowano do niego dwie zakrystie¹⁹⁶.

TRYSZKI

Pierwszy kościół wybudowano za panowania króla Zygmunta I. Nie wiadomo jednak kiedy został postawiony i przez kogo ufundowany. Podczas reformacji zamieniony na zbór i odzyskany w 1590 r. przez biskupa Melchiora Giedroycia. Drugi kościół drewniany pw. Trójcy Przenajświętszej ufundował i uposażył 5 listopada 1611 r. sędzia ziemski Andrzej Wołłowicz za przyzwoleniem króla Zygmunta III Wazy. Kolejny kościół, trzeci z kolei, drewniany na fundamencie z kamienia, wybudowano w 1751 r. dzięki staraniom proboszcza ks. Stanisława Burnejki. Konsekrował go 28 maja 1775 r. Michał Chomiński, biskup sufragan żmudzki. W 1830 r. był w bardzo dobrym stanie¹⁹⁷.

TUBINY

Drewniany kościół pw. Opatrzności Bożej, niewielki, wybudowany w latach 1823-1824 z fundacji wicemarszałka

195 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 630, 635; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 77-88v; K. Grudziński, *Telsze* [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, H. Wyczawski (red.), Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 378-381; E. Kazlauskaitė, *Telšių šv. Antano Paduviečio katedros didžiojo altoriaus restauravimo darbai*, „Kultūros paminklai”, 25 (2021), p. 150-151.

196 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 526-527v, 551; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 383; G. Błaszczyk, *Fundacje i fundatorzy klasztorów...*, s. 144; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 877-878; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 225-227.

197 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 450-451v, 456; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 254-254v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 597-598; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 204-206.

¹⁹⁸ RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 394; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 848–849; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 188–189.

¹⁹⁹ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 264, 268v–269, 298v–299 [10v–13]; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 351; *Codex Medicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 2, P. Jatulis (coll.), Romae 1989, s. 69–70; S. Czernski, *op.cit.*, s. 45; M. Jučas, *Lietuvos parapijos...*, s. 86; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 407–408; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 524–526; M. Paknys, *Tverai. Bažnyčios istorija [w:] Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 2, Rietavas, Tverai, Kantaučiai, Lieplaukė, Medingėnai, Žlibinai, A. Butrimas, Vilnius 2005, p. 60–66.

powiatu szawelskiego Ignacego Jucewicza i jego małżonki Tekli z Godlewskich wraz ze stacjami drogi krzyżowej (kałwaria tubińska). W 1830 r. kościół był filią na terenie parafii Szyłyte¹⁹⁸.

TWERY

Pierwszy drewniany kościół w miasteczku, prawdopodobnie wybudowano za czasów króla Zygmunta Augusta około 1568 r. W spisie kościołów z 1613 r. odnotowano go jako niewielką kaplicę. W latach 1614–1616 wybudowano nowy kościół drewniany ufundowany przez Eliasza Hłgowskiego. Dwa lata później przy kościele powstała samodzielna parafia. W 1670 r. wybudowano większy od poprzedniego, kościół drewniany na koszt Stankiewicza, ciwuna twerskiego i staraniem ks. Romana Paszkiewicza. Świątynia konsekrowana 11 listopada 1705 r. przez Kryspina, biskupa żmudzkiego, spaliła się w 1741 r. podczas pożaru miasteczka. Nabożeństwa przeniesiono wówczas do tymczasowej kaplicy na cmentarzu grzebalnym. W 1748 r. na miejscu spalonej świątyni, wybudowano nowy kościół parafialny pw. Nawiedzenia NMP, z fundacji ks. Macieja Słuckiego, kanonika żmudzkiego, proboszcza twerskiego. Konsekrowany w dniu 1 września 1748 r. przez Antoniego Dominika Hrabiego Tyszkiewicza, biskupa żmudzkiego. W 1830 r. kościół pozostawał w dobrym stanie. Przy kościele były trzy altarie, do których prawo prezenty posiadali biskupi żmudzcy¹⁹⁹.

TYRKSZLE

Pierwszy kościół drewniany funkcjonował w osadzie już w 1566 r. Podczas reformacji został zamieniony na zbór kalwiński. Po odzyskaniu kościoła przez katolików długo pozostawał bez stałej obsady duszpasterskiej. Początkowo był filią parafii Telsze. W 1679 r. został podniesiony do rangi parafii. Rok później (1680 r.) na miejscu starego kościoła, wybudowano kolejny także drewniany. Nowy

kościół parafialny pw. Trójcy Przenajświętszej, drewniany na kamiennym fundamencie, wybudowany w latach 1766–1767 dzięki staraniom i na koszt proboszcza ks. Mateusza Butkiewicz, przy udziale Benedykta i Joanny z Górskich Ważyńskich, skarbników WLK i starostów trykszlewskich. Budowę ukończono w 1803 r. na koszt parafian i miejscowego dworu tamtejszego. W 1816 r. przy kościele ks. Szymon Eynik ufundował altarię. W 1830 r. świątynia wymagała pilnego remontu ścian i wymiany dachu. Do tego też roku kościół nie był konsekrowany, jedynie poświęcony²⁰⁰.

200 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 559–560v, 587; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 262–262v; S. Czernski, *op.cit.*, s. 36; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 243–244; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 308–309.

201 RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 376; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 520–521; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 103–104.

UBISZKI

Pierwszą kaplicę drewnianą wybudowali mieszkańcy na cmentarzu grzebalnym w połowie XVIII wieku. W 1785 r. wzniesiono tutaj nowy drewniany kościół filialny pw. Świętych Aniołów Stróżów, staraniem ks. Antoniego Służewicza i przy pomocy okolicznych mieszkańców. Świątynia pozostająca filią parafii Łukniki, została w 1820 r. odrestaurowana przez ks. Michała Woronowicza. Mimo przeprowadzonych prac, już w 1830 r. budynek nie był w najlepszym stanie technicznym i wymagał remontu²⁰¹.

UGIANY (FILIA)

Małą drewnianą kapliczkę wybudowali około 1650 r. okoliczni mieszkańcy nieopodal źródła gdzie 28 listopada 1627 r. odnaleziono obraz Matki Boskiej. Kiedy obraz umieszczono w kapliczce i zaczęły dziać się przy nim cuda, biskup Piotr Parczewski wyznaczył komisję do ich zbadania. Decyzją komisji z 14 stycznia 1658 r. obraz uznany został za cudowny. Nowy niewielki kościół drewniany na kamiennym fundamencie pw. Wniebowzięcia NMP ufundował i uposażył w 1781 r. dziedzic Marceli Dyrda (w niektórych źródłach Benedykt) wraz z małżonką Marianna w Widmondów. Kościół został wystawiony na wzgórzu w niedalekiej odległości od rzeki

202 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 313, 317; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 256, 257; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 938–939; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 7–8; Waclawa z Sulgostowa, *O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej. Wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne*, Kraków 1902, s. 690; I. Buszyński, *Opisanie historyczno-statystyczne powiatu rossieńskiego gubernji kowieńskiej, z dodaniem listy poprawnej generalnych starostw b. Księstwa[!] Żmudzkiego i popisu szlachty żmudzkiej 1528 r.*, Wilno 1784, s. 72.

203 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 558–558v, 587; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 353; S. Czernski, *op.cit.*, s. 35–36; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 337–338; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 438–439.

204 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 502v–502a, 502a v, 518; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 363; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 874; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 222–223.

205 RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 374; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 522; W. Juzumowicz, *op.cit.*, 106.

Dubissy. Był filią parafii w Betygole. W 1830 r. pozostał w dobrym stanie. W miejscu objawień pozostała kaplica²⁰².

UKRYNY

Kościół w Ukrynach filialny pw. św. Antoniego Padewskiego na terenie parafii Pikiele, niewielki drewniany bez podmurowania ufundował wraz z altrią 20 września 1776 r. Wawrzyniec Piłsudski. W 1803 r. wybudowano nowy większy kościół drewniany z fundacji Wincentego Piłsudskiego, chorążego WKL oraz pomocy okolicznej szlachty. W 1830 r. kościół pozostawał w dobrym stanie²⁰³.

UPINA

Nie wiemy kiedy i kto ufundował pierwszy kościół. Ks. Juzumowicz twierdzi, że być może istniał on już około 1607 r., powołując się na testament Jerzego Kazimierza Mikulicza z 25 stycznia 1607 r. zapisujący na rzecz kościoła w Upinie trzy tysiące funtów. Kolejny kościół (być może też pierwszy) wzniesiony około 1689 r., spłonął w 1705 r. (niektóre źródła mówią, że spalili go Szwedzi). Odbudowany w 1706 r., otrzymał wezwanie Imienia Maryi Panny i był filią parafii Szyłe. W 1820 r. został gruntownie odrestaurowany. W 1830 r. kościół filialny w Upinie należał do parafii Girdyszki²⁰⁴.

UPINA

Kościół filialny pw. św. Jana Jąłmużnika na terenie parafii Łukniki, wybudowali w 1807 r. Jan Żukowski i jego żona Teresa z księżąt Giedroyciów. W rzeczywistości była to niewielka, drewniana kaplica grobowa, zachowana w 1830 r. w dobrym stanie²⁰⁵.

UŻLEKNIE

Kaplica na terenie parafii Wieksznie, drewniana na niskim fundamencie kamiennym, wzniesiona na miejscu starej kaplicy zniszczonej w 1807 r., staraniem proboszcza ks. Jana Bitowtta i na koszt dworu i włościan starostwa wiekszaniańskiego²⁰⁶.

UŻWENTY

Pierwszy kościół w miasteczku stanął w drugiej połowie XVI w. za sprawą fundacji skarbnika WKL Macieja Wojny. Po śmierci fundatora kościół przez kilka lat pozostał bez opieki duszpasterskiej. Dopiero po odnowieniu fundacji przez wdowę po staroście Elżbietę Gosławską w 1607 do kościoła powróciła stała obsada duszpasterska. Zatwierdzenie nadania przez króla Zygmunta III Wazę nastąpiło w 1609 r. W 1638 r. wybudowano nowy, znacznie większy od poprzedniego, kościół drewniany pw. Matki Boskiej Szkaplerznej. Fundatorem świątyni był ciwun użwentski Władysław Wojna. Kościół ten spłonął w 1701 r. podczas pożaru na początku Wojny Północnej. Trzeci z kolei kościół parafialny pw. św. Marii Magdaleny, drewniany tak jak dwa poprzednie, na niskim kamiennym fundamencie wybudowano w 1703 r. dzięki staraniom ówczesnego proboszcza ks. Józefa Judkiewicza i na koszt wiernych. Świątynia została wyremontowana w 1795 r. przez proboszcza ks. Tadeusza Kasprowicza. W 1827 r. kościół znadawał się w opłakanym stanie. Z inicjatywy proboszcza ks. Jerzego Twarjanowicza rozpoczęto kolejny jego remont. W 1830 r. wymagała przeprowadzenia dalszych poważnych prac remontowych („dach stary i przeciekający”)²⁰⁷.

WAJGÓW

Nie wiemy kiedy i kto ufundował pierwszy kościół w Wajgowie. Niektórzy badacze wskazują, że mogło to

²⁰⁶ RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 179.

²⁰⁷ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 284, 287v–288 [15–16]; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 331–331v; *Codex Medicen-sis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 1, P. Jattulis (coll.), Romae 1984, s. 624–626; WV. Juzumas, *op.cit.*, s. 601–604; . Juzumowicz, *op.cit.*, s. 210–212; M. Paknys, *Užvenčio Šv. Marijos Magdalenos bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė, Vilnius 2008, p. 269.

208 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 356–360, 364; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 165; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 607–608; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 218–219; M. Paknys, *Vaiguvos Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 281–282.

209 V. Juzumas, *op.cit.*, s. 586; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 189.

210 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 321v–322, 333; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 73–74; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 968–967; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 42–43.

nastąpić około połowy XVII w. Po raz pierwszy odnotowany został w spisie kościołów z 1689 r. przygotowanym za rządów w diecezji biskupa Kazimierza Paca. Początkowo była to altaria, później filia na terenie parafii Kroże, a w końcu od 1776 r. samodzielna parafia. Nowy kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela, niewielki, drewniany, wybudowano w 1804 r. z funduszy seminarium wornieńskiego, kolatorów i biskupa żmudzkiego księcia Józefa Giedorycia. Wnętrze kościoła ozdabiała pięć ołtarzy. W 1830 r. kościół pozostawał w dobrym stanie²⁰⁸.

WARPUCIANY

Mały kościół drewniany pw. św. Antoniego Padewskiego wybudował w 1788 r. właściciel dworu w Warpucianach Maciej Jeleński. Początkowo był filią parafii w Kielmy, później zaś należał do parafii w Szawkianach. Obok kościoła stała drewniana dzwonnica²⁰⁹.

WASILISZKI

Pierwszy kościół w Wasiliszkach na cmentarzu wystawiono w 1764 r. z fundacji Józefa i Joanny z Białozorów Billewiczów. Duszpasterz posługujący przy kościele pierwotnie mieszkał we dworze. W 1784 r. przeniósł się do domu przy kościele wybudowanym przez tych samych fundatorów. W 1785 r. Billewiczowie za aprobatą biskupa Stefana Giedorycia ufundowali przy kościele altarię. Jeszcze w tym samym roku fundację zatwierdził wspomniany biskup i uznał go za filię parafii Hrynkijszki. W 1812 r. wybudowany nowy kościół drewniany pw. św. Józefa Oblubieńca z fundacji Kazimierza i Antoniny Białozorów. Kościół w 1830 r. pozostawał w dobrym stanie²¹⁰.

WEGIERY

Pierwszy kościół funkcjonował w tym miejscu w XVII w. (akta wizytacji dziekańskiej z 1761 r. wymieniają go jako

„kościół stary, prawie grożący ruiną”. Niektórzy badacze twierdzą, że mogła to być świątynia misyjna wystawiona za rządów biskupa żmudzkiego Melchiora Gierdoycia (1576–1609). Kolejny drewniany kościół wybudował w 1765 r. ks. Godzewicz wspólnie z okolicznymi mieszkańcami. W 1803 r. trzeci już kościół, także drewniany, pw. św. Jerzego, filialny na terenie parafii Okmiany, postawiono z fundacji generałowej Teodory Piotrowskiej Witenhoffowej i wsparciu miejscowej ludności. W dokumentach z 1830 r. brak informacji w jaki stanie był kościół²¹¹.

WIDUKLE

Parafia w Widukłach należy do najstarszych na Żmudzi. Została erygowana zaraz po wprowadzeniu chrześcijaństwa na tym terenie przez króla Władysława Jagiełłę. Kościół wybudowano w 1416 r. z polecenia Wielkiego Księcia Witolda. Nie wiadomo jakie były jego losy podczas reakcji pogaństwa z 1418 r. Po stłumieniu buntu ten sam fundator w 1421 r. uposażył świątynię. Nie wiemy jak przedstawiało się pierwotne uposażenie. Pierwszy odnotowany zapis funduszowy pochodzi z końca XV w. kiedy to bojar Bartłomiej Mikołaj Kibort zapisał na rzecz kościoła dobra zwane Użmedzie. Nadanie to zatwierdził w 1528 r. król Zygmunt I Stary. Jeszcze w tym samym roku król pomnożył fundusz. Drugi kościół w miasteczku wybudowano w 1628 r. z fundacji biskupa hrabiego Jerzego Tyszkiewicza. Trzeci z kolei kościół ufundował w 1806 r. biskup Józef książę Giedroyc. Była to świątynia pw. Znalezienia Krzyża Świętego, drewniana osadzona na kamiennym fundamencie. Przez długi czas pozostawała niedokończona, bez podłogi i z tymczasowymi ołtarzami. W 1830 r. nadal trwały prace wykończeniowe we wnętrzu świątyni²¹².

WIEKSZNIIE

Pierwszy kościół wybudowano około 1565 r. Nie wiadomo jednak przez kogo został ufundowany. Kolejny

²¹¹ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 441v–442v, 456; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 197; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 512–513; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 93–94.

²¹² LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 360–362, 364; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 5; *Codex Medicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 2, P. Jatulis (coll.), Romae 1989, s. 633; A. Jankevičienė, *Viduklės šv. Kryžiaus bažnyčios ir varpinės architektūra* [w:] *Viduklės šv. Kryžiaus bažnyčia: architektūra ir sakralinės dailės vertybės*, G. Martinaitienė, R. Stankevičienė (red.), Vilnius 2003, p. 9–22; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 899, 901–902; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 247–250; A. Miškinis, *Viduklės istorinė urbanistinė raida (iki 1975 m.)*, „Kultūros paminklų” 10 (2003), p. 117; R. Stankevičienė, *Viduklės bažnyčios tapyba* [w:] *Viduklės šv. Kryžiaus bažnyčia: architektūra ir sakralinės dailės vertybės*, G. Martinaitienė, R. Stankevičienė (red.), Vilnius 2003, p. 43–46.

213 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 454–456; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 165; *Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 2, P. Jatulis (coll.), Romae 1989, s. 200–202; S. Czarski, *op.cit.*, s. 52; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 613–615; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 224–225; D. Ramonienė, *Keletas senosios Viekšnių bažnyčios istorijos faktų* [w:] *Viekšniai: istorija ir kultūra*, P. Šverebas (sud.), Vilnius 2013, p. 235–249.

214 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 314–314v, 317; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 197–198v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 908–911; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 259–263; R. Gustaitis, *Veliunos bažnyčios ir parapijos istorijos bruožai* [w:] *Veliunos bažnyčia: istorija, architektūra ir dailė*, A. Giniūnienė, S. Poligienė (sud.), Vilnius 2021, p. 12–29; P. Spurgevičius, *Veliunos bažnyčia* [w:] *Veliuona*, V. Girininkienė (red.), Vilnius, 2001, p. 431–453.

kościół p.w. św. Jana Chrzciciela, drewniany wybudowany w 1630 r. na mocy fundacji z 26 sierpnia 1626 r. króla Władysława IV, prawdopodobnie zniszczyli Szwedzi. W 1682 (lub 1685) r. w miasteczko postawiono nowy kościół drewniany z fundacji króla Jana III Sobieskiego. Czwarty z kolei kościół wzniesiony około 1740 r. z fundacji starosty Michała Górskiego, konsekrował 20 stycznia 1741 r. biskup Antoni Tyszkiewicz. Gruntownie odrestaurowany w 1816 r. staraniem proboszcza ks. Kacpra Bitowtta, przy pomocy dworu oraz włościan starostwa wiekszniańskiego. W 1830 r. był w dobrym stanie. W kościele funkcjonowały dwie altarie, do których prawo prezeny posiadali biskupi żmudzcy²¹³.

WIELONA

Według ks. Wincentego Juzumowicza pierwszy kościół wzniesli około 1400 r. Krzyżacy. Miała to być świątynia pogańska bogini Wielony przekształcona na kościół katolicki (prezbiterium późniejszych kościołów). Nowy kościół drewniany pw. Wniebowzięcia NMP, ufundował i uposażył w 1421 r. (budynek dobudowany do wcześniej wzniesionej niewielkiej kaplicy murowanej) Wielki Książę Litewski Witold. Fundusz kościoła powiększyli królowie polscy: Zygmunt I Stary w 1507 r., królowa Bona w 1554 r., Władysław IV w 1636 r., i Jan Kazimierz w 1665 r. Podczas reformacji kościół został przejęty przez ewangelików, pozbawiony uposażenia i przez jakiś czas nie było przy nim księdza (od około 1592 r.). Około 1616 r. powrócił do katolików. Budowę nowego kościoła murowanego rozpoczęto 1635 r. z fundacji starosty wielońskiego, kanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego Albrechta Stanisława Radziwiłła. Po zakończeniu prac świątynię konsekrował 10 stycznia 1644 r. biskup Jerzy hrabia Tyszkiewicz. Kościół w latach 1824–1827 został gruntownie odrestaurowany. W 1830 r. był w bardzo dobrym stanie²¹⁴.

WIESZWIANY

Kościół filialny pw. Trójcy Przenajświętszej, drewniany na kamiennym podmurowaniu, wybudowano w 1758 r. z fundacji Franciszka Piłsudskiego, starosty wieszniewiańskiego (przywilej wydany przez króla Augusta III 20 maja 1758 r.). Ukończony dzięki staraniom i na koszt Tadeusza Kotowskiego, ówczesnego altarzysty. Była to świątynia niewielkich rozmiarów z zakrystią i przedsionkiem, osadzona na kamiennym podmurówce. Kościół w 1830 pozostawał w dobrym stanie²¹⁵.

WIEŻAJCIE

Budowę kościoła filialnego pw. św. Kazimierza, na terenie parafii Gorzdy, drewnianego na podmurowaniu z cegły, rozpoczął w 1784 r. Kazimierz Wolmer, kasztelan grodzieński (fundacja z 2 maja 1784 r.). Pracę dokończono staraniem syna fundatora Leonarda Wolmera, podkomorzego powiatu rosieńskiego. W 1804 r. fundatorowie wyposażyli świątynię w organy, a w 1816 r. zakupili dzwon i zawiesili go w dzwonnicy. W 1830 r. kościół nie był jeszcze nie konsekrowany. W dokumentach z tego roku notowany jako „należycie opatrzony”²¹⁶.

WEWIRŻANY

Pierwszy kościół pw. św. Mateusza Ap. ufundował w 1639 r. ciwun retowski, wojewoda miński, starosta kowieński i jaswojski Aleksander Massalski z żoną Apolonią z Jasińskich, za zgodą króla Władysława IV. Początkowo był filią kościoła parafialnego w Retowie. Wspomniany król uposażył kościół (przywilej z 30 czerwca 1639 r.) i później pomnożył jej fundusze (przywilej z 5 września 1641 r.). W 1767 r. wybudowano ze środków parafian nowy i większy kościół drewniany, konsekrowany 11 czerwca 1775 r. przez biskupa żmudzkiego Michała Chomińskiego. W 1795 r. biskup Stefan Giedroyc na prośbę starosty

215 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 565–565v, 587; RGIA, 822, op. 12, dz. 3680, k. 310; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 213; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 274; M. Paknys, *Viešvėnų bažnyčios*, „Acta Academiae Artium Vilmensis” 28 (2003), p. 86.

216 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 539v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 491; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 230; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 293.

217 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 536–537v, 551; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 495, 497v–498; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 807, 809–810; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 139–141; A. Giniūnienė, *Veiviržėnų bažnyčios iliuzinė tapyba ir XVIII a. II pusės – XIX a. I pusės Kristaus kapo dekoracijos : politikos priemonės ir jų sėkmė*, „Menotyra”, 19 (2012), nr. 1, p. 18–36.

218 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 306v–307v, 317; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 235–235v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 993–994; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 74–78; J. Šumilova, *Church and community in Vilkija parish from the second half of the 16th century to the end of the 17th century*, „Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi”, 7 (2022), p. 32–34.

219 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 331v–332, 333; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3679, k. 40–40v; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 652; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 27–28.

retowskiego księcia Franciszka Ogińskiego, erygował przy kościele parafii. W 1819 r. staraniem proboszcza i przy pomocy parafian kościół został podniesiony i ustawiony na wysokim fundamencie, a w 1820 r. wyremontowany we wnętrzu i na zewnątrz. W protokole wizytacyjnym z 1830 r. odnotowano: „budowla nie nowa, lecz należyście opatrzona nie potrzebuje teraz żadnej reparacji”²¹⁷.

WILKIA

Pierwsza kaplica w Wilkii wybudowana około 1510 r. z rozkazu króla Zygmunta I Starego, należała do parafii Wielona. W 1542 r. biskup żmudzki Waclaw Wierzbicki erygował w miasteczku samodzielną parafię. Jeszcze w tym samym roku wspomniany król Zygmunt I Stary pomnożył fundację. W czasie reformacji kościół okresowo pozostawał zamknięty. Z czasem popadł w ruinę. Jego dach się zawalił. Zniszczeniu uległ ołtarz główny świątyni. Później powrócił do katolików wraz ze wszystkimi funduszami, co potwierdził dekretem z 11 lipca 1700 r. król August II Sas. Nowy drewniany kościół parafialny pw. św. Jerzego M., został wybudowany w 1751 r. staraniem ówczesnego proboszcza ks. Kazimierza Berka. W 1830 r. potrzebował pilnego i gruntownego remontu²¹⁸.

WODOKTY

Prawdopodobnie pierwszy kościół wybudowano około 1795 r. Był to budynek uprzednio przeniesiony i później przebudowany z kaplicy postawionej około 1760 r. na cmentarzu we wsi Cegielnia. Nowy drewniany kościół filialny pw. Matki Bożej Różańcowej na terenie parafii Krakinów, ufundowano i zbudowano w 1797 r. z fundacji Józefa Jodkiewicza, chorążego wojsk polskich i jego małżonki Bogumiły z Rekałtów. Był to budynek drewniany wystawiony w zupełnie innym miejscu niż poprzedni, od 1797 r. tytułowany w oficjalnych dokumentach kościelnych jako filialny²¹⁹.

WODŹGIRY

Kościół drewniany pw. Opieki św. Józefa Oblubieńca ufundował w 1786 r. dziedzic wsi ks. Staniewicz. W 1830 r. był filią kościoła parafialnego w Widukłach²²⁰.

WOJNUTA

Pierwszy kościół parafialny w Wojnucie wzniesiony około 1560 r., w czasie reformacji pozostawał zamknięty i pozbawiony kapłana. Fundację odnowił i pomnożył w 1606 r. Hieronim Wołłowicz, za aprobatą króla Zygmunta III Wazy. W 1770 r. wybudowano nowy kościół pw. św. Jana Chrzciciela, drewniany na podmurowaniu kamiennie-ceglanym. Kościół ufundowany przez starostę wojnuckiego i ciwuna Tadeusza Billewicza, konsekrował 24 czerwca 1770 r. biskup Jan Łopaciński. W 1830 r. świątynia była w bardzo dobrym stanie z niedawno wymienionym dachem²²¹.

WORNIE

Kościół katedralny pw. śś. Apostołów Piotr i Pawła, mury wybudowany w 1691 r. na miejscu przynajmniej trzech wcześniejszych kościołów drewnianych. Pierwszy kościół w Worniach, nazywanych wówczas Miednikami, wzniesiono z fundacji Wielkiego Księcia Litewskiego Witolda w 1413 r. W 1417 r. erygowana została diecezja żmudzka, której stolicą zostały Wornie. Wówczas pojawiła się konieczność wybudowania większego kościoła z przeznaczeniem na katedrę. Nastąpiło to w 1463 r. za rządów w diecezji biskupa Jerzego z Wilna (1453–1464) i przy pomocy Wielkiego Księcia Litewskiego Kazimierza. Katedrę z 1463 r. zniszczoną w połowie przez pożar jaki wybuchł w miasteczku przed 1530 r., odbudowano około 1540 r. z fundacji biskupa żmudzkiego Wacława Wierzbickiego. Nowy kościół katedralny ufundował biskup żmudzki Kazimierz Pac, po spaleniu się dotychczasowej

²²⁰ W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 53–54; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 739.

²²¹ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 530v–532, 551; RGIA, 822, op. 12, dz. 3680, k. 467, 468; *Codex Medicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 1, P. Jatulis (coll.), Romae 1984, s. 611–613; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 925–927; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 281–283.

222 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 1–9; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 2534, k. 107–108; f. 1671, ap. 4, b. 488, k. 117–150, 157–182; f. 1671, ap. 4, b. 488 II, k. 688–705; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3576, k. 36–36v; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3682, k. 1–2; *Acta visitationum sub domino Casimiro Pac episcopo samogitiae anno 1675 et 1677 conscripta*, M. Pankys (edit.), Vilnae 2011, s. 5–40; *Relationes status dioecesium...*, s. 277; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 183–188, s. 237; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 224–232; M. Paknys, *Žemaitijos regiono katalikų bažnyčios XV–XVIII a.*, „Acta Academiae Artium Vilnensis” 34 (2004), p. 237.

katedry w pożarze miasteczka z 1680 r. Do chwili otwarcia nowej świątyni nabożeństwa katedralne odprawiano w kościele parafialnym pw. św. Aleksandra. Prace budowlane zakończono w 1691 r. Jeszcze w tym samym roku biskup fundator nową katedrę. Ogień do 1830 r. niszczył katedrę jeszcze dwukrotnie. Pierwszy pożar po jej wybudowaniu z 1785 r. strawił całkowicie dach i częściowo wnętrze z kilkoma ołtarzami. Spłonęły częściowo dokumenty przechowywane w przykościelnym archiwum Drugi pożar z 1817 r. zniszczył dach i drewniane wyposażenie wnętrza i niektóre ołtarze. Jeszcze w tym samym roku katedra została odrestaurowana ze środków biskupa Józefa Arnolfa Giedroycia. Świątynia ufundowana przez biskupa Paca, wzniesiona została w stylu gotyckim, z dwoma wieżami i dachem z gontu. Wnętrze dzieliły trzy nawy wsparte na czterech filarach z architektonicznymi ozdobami. Wyposażenie wnętrza składało się z dziesięciu ołtarzy, drewniana ambona, obrazy stacyjne Męki Pańskiej oraz portrety niektórych biskupów żmudzkich. W prezbiterium znajdował o się dwa ołtarze: wielki z obrazem świętych Apostołów Piotra i Pawła, boczny Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej (nazywany kleryckim) przy którym codziennie odprawiano pierwszą mszę poranną (prymaria) dla kleryków. W podziemiach katedry znajdował się groby niektórych biskupów żmudzkich. Dodatkowo katedra posiadała dwie kaplice, w których było po dwa ołtarze²²².

WORNIE

Pierwotny kościół parafialny, drewniany pw. św. Aleksandra BM w Miednikach, bo taką nazwę dawniej nosiły Wornie, ufundował i uposażył w 1413 r. Wielki Książę Litewski Witold. Wzniesiono go zaraz po chrzcie Żmudzi w miejscu gdzie znajdowały się ołtarze przeznaczone do palenia ognia ku czci bożkom pogańskim. Miejsce to nosiło nazwę Ugiany „miejsce ognia”. Jako jedne z nielicznych nie został zniszczony w 1418 r. podczas trwającego

wówczas buntu pogan. Prawdopodobnie pierwszym proboszczem przy wornieńskim kościele był dominikanin Jan z Opatowa, przybyły tutaj wraz ze orszakiem królewskim do nawracania pogan Żmudzinów. Po ugruntowaniu się chrześcijaństwa na Żmudzi i znacznym powiększeniu się liczby wiernych, niezbędne okazało się wybudowanie większej świątyni. Wiemy, że stary kościół, został zastąpiony nowym. Nie wiadomo jednak dokładnie kiedy to nastąpiła i za sprawą czyjej fundacji. Ks. Juzumowicz twierdzi, że z dużym prawdopodobieństwem mogło to nastąpić za panowania króla Aleksandra Jagiellończyka (1501-1506) i rządów w diecezji Marcina III (Marcin Lintfari) (1492-1515). Za taką datacją przemawia pomnożenie funduszu kościoła, które dokonał wspomniany władca w 1506 r. Trzeci kościół parafialny wybudowano około 1676 r. z fundacji biskupa Kazimierza Paca. Czwarty kościół parafialny i archidiecezjalny także drewniany, podobnie jak wszystkie poprzednie, w stolicy diecezji wzniesiono w 1770 r. z funduszy biskupa żmudzkiego Jana Dominika Łopacińskiego. Obrzędu jego konsekracji dokonał w 1774 r. biskup sufragany żmudzki Michał Chomiński. W 1803 r. budynek został gruntownie odrestaurowany staraniem archidiecezjalnego ks. Kazimierza Ryłły. W 1830 r. był w dobrym stanie technicznym²²³.

ZAMUSZE (SZYPILĘ)

Pierwszy kościół w Szypilach wybudowali w 1619 r. rewiżorowie królewscy Piotr Wołłowicz i Mikołaj Brolnicki. Ci sami darczyńcy jeszcze w tym samym roku uposażyli parafię. Wówczas też zmianie uległa nazwa wsi na Zamusze. Fundację zatwierdził król Zygmunt III reskrytem z 16 marca 1623 r. Po przeniesieniu parafii do miejscowości Gruździe w 1680 r. kościół stał się jej filią. Od tego też czasu powrócono do pierwotnej nazwy wsi Szypile, chociaż w oficjalnych dokumentach diecezji filię nazywano Zamusze. Przed 1780 r. stary kościół został zastąpiony nową świątynią drewnianą na fundamencie

223 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 261, 262v-263; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 223, k. 372-381v; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 227, k. 364-372; LVIA, 669, ap. 2, b. 239, k. 287-295; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3576, k. 80; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 296-296v; *Acta visitationum Dioecesis samogitiae (a. d. 1611-1651), Relationes status dioecesium...*, s. 315; L. Jovaiša, Vilnae 2011, s. 429-430; *Acta visitationum sub domino Casimiro Pac episcopo samogitiae anno 1675 et 1677 conscripta*, M. Pankys (edit.), Vilnae 2011, s. 41-46; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 171-174; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 209-211.

224 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 424–424v, 436; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 61; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 39–40; P. Spurgevičius, *Šiupylių, arba Zamušės, bažnyčios ir parapijos istorijos bruožai* [w:] *Gruzdžiai*, d. 1, D. Šniukas (red.), Vilnius 2009, p. 258–268, 936.

z kamienia pw. św. Alojzego Gonzagi, wzniesioną staraniem proboszcz i przy pomocy wiernych. W 1799 r. został on przebudowany. Przed 1830 r. kościół ponownie funkcjonował jako samodzielna parafia. Przez długi czas pozostawał w dość dobrym stanie i nie wymagał remontów. Przeprowadzono je dopiero około 1846 r.²²⁴

ŻAGORY NOWE

Pierwszy kościół pw. św. Mikołaja został zbudowany prawdopodobnie w 1597 r. z nakazu króla Zygmunta I. Wykonawcą woli władcy był Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka”. Kościół w dokumentach z 1619 r. notowany był jako „stary i do odprawiania nabożeństwa niebezpieczny”. Wówczas rozpoczęto przygotowania do budowy nowego kościoła murowanego (z kamienia i cegły). W 1623 r. król Zygmunta III Waza zatwierdził fundację. Z niewyjaśnionych przyczyn w 1643 r. stary rozpadający się kościół z dziurawym dachem słomianym nadal stał. Jednak na cmentarzu zgromadzona niezbędny do prac budowlanych materiał (cegły i kamienie). Ostatecznie budowę nowego kościoła murowanego pw. świętych Piotra i Pawła Apostołów ukończono być może przed potopem szwedzkim. Pierwsza wzmianka o nim pojawia się w wizytacji biskupa Kazimierza Paca z 1676 r. W 1725 r. kościół odrestaurowano we wnętrzu i na zewnątrz, w 1745 r. wnętrze ozdobiono nowymi malowidłami. Po zakończeniu pewnego etapu prac kościół został konsekrowany. Aktu tego dokonał w 1745 r. biskup Antoni Tyszkiewicz. W latach 1755–1761 po raz kolejny został odrestaurowany ze środków Mikołaja Kazimierza „Rybeńko”, wojewodę wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego. Dobrze utrzymaną świątynię dość poważnie uszkodził pożar, który wybuchł podczas Mszy św. 24 maja 1805 r. Zniszczeniu uległ dach, prawie całe wyposażenie wnętrza (z wyjątkiem mensy ołtarza głównego. Spłonęła również plebania i budynek szpitalny. Kościół został odbudowany rok później (1806) na koszt hrabiego Płaton

Zubowa (ówczesnego właściciela ekonomii szawelskiej), parafian i staraniem proboszcza ks. Arkadiusza Horbaczego. W 1830 r. budynek wymagał remontu, na który rozpoczęto zbierać materiały. Przy kościele były dwie altarie. Obie kolacji biskupiej²²⁵.

ŻAGORY STARE

Pierwszy drewniany kościół prawdopodobnie istniał już przed 1499 r. Początkowo nie było przy nim stałego kapłana. Pojawił się on tam w 1523 r. wraz z pomnożeniem fundacji Marianny Stanisławowej Syrewiczowej (fundacja z 4 maja 1523 r.). W czasie reformacji prawdopodobnie został on przekazany na potrzeby wspólnoty ewangelickiej i pozbawiony funduszy. Nie wiadomo dokładnie kiedy kościół powrócił do katolików. Niektórzy autorzy twierdzą, że mogło to nastąpić około 1580 r. inni zaś, że około 1611 r. Wiadomo natomiast, że kościół spłonął w 1605 r. w czasie pożaru miasteczka. Być może jeszcze w tym samym roku biskup Melchior Giedroyc ufundował nowy kościół drewniany, który w 1705 r. spalili Szwedzi. Nowy murowany kościół parafialny p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP i Świętych Apostołów Piotra i Pawła, który zastąpił kilka wcześniejszych kościołów drewnianych, wzniesiono 1712 r. na koszt Kościuszków. Był to kościół postawiony z kamieni i cegieł, konsekrowany 11 sierpnia 1745 r. przez Antoniego Tyszkiewicza, biskupa żmudzkiego. Remontowany w latach 1805 i ponownie gruntownie odrestaurowany w latach 1820-1821. W krypcie kościoła pod prezbiterium znajdował się grób bł. Barbary Umiastowskiej (zwanej Barbarą Żagorską) zmarłej w 1648 r. w opinii świętości. W kościele znajdował się także słynący łaskami obraz św. Barbary Męczennicy. Przy kościele była altaria kolacji biskupiej²²⁶.

ŻEJMELE

Pierwszy kościół w miasteczku ufundowany w drugiej połowie XV w. przez Montwidów-Dohorajewskich,

²²⁵ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 414-415v, 436; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 89-89v; *Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 2, P. Jatulis (coll.), Romae 1989, s. 142-145; S. Czernski, *op.cit.*, s. 57; L. Jovaiša, *Naujosis Žagarės Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios istorija* [w:] *Lietuvos Sakralinė Dailė*, t. 2, *Šaulių Vyskupija*, cz. 1, *Joniškio dekanatas*, ks. 3, *Skaistgirys – Žukančiai*, D. Vasiūnienė (red.), Vilnius 2015, s. 169-176. V. Juzumas, *op.cit.*, s. 617, 618-619; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s., 232-234.

²²⁶ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 412-413, 436; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 113; S. Czernski, *op.cit.*, s. 57; L. Jovaiša, *Senosios Žagarės Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios istorija* [w:] *Lietuvos Sakralinė Dailė*, t. 2, *Šaulių Vyskupija*, cz. 1, *Joniškio dekanatas*, ks. 3, *Skaistgirys – Žukančiai*, D. Vasiūnienė (red.), Vilnius 2015, s. 429-437. V. Juzumas, *op.cit.*, s. 623-625; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 237-239.

227 V. Juzumas, *op.cit.*, s. 548–549; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 141–143; J. Šliavas, V. Cibulskas, *Žemelio bažnyčios* [w:] *Žemelis*, d. 1, sudarytojas A. Bėčius (red.), Vilnius 2010, p. 541–566.

228 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 553–554, 587; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 257–257v; R. Butvilaitė, *Žemalės bažnyčia* [w:] *Žemalė: gimtasis Dionizo Poškos kraštas*, P. Šverebas (sud.), Telšiai 2007, p. 35–41; S. Czernski, *op.cit.*, s. 35; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 239–240; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 305–306; D. Klajumienė, *Žemalės Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelės Marijai bažnyčios interjero dekoras* [w:] *Žemalė: gimtasis Dionizo Poškos kraštas*, P. Šverebas (sud.), Telšiai 2007, p. 43.

podczas reformacji został zamieniony na zbór kalwiński. Odzyskany w połowie XVII w., służył miejscowej wspólnocie katolickiej do 1826 r. W tym roku został zastąpiony nowym kościołem murowanym pw. Świętych Apostołów Piotr i Pawła, wybudowanym z fundacji Piotra Piotrowskiego. W 1828 r. wybudowano plebanię, a około 1830 r. zainstalowano organy. Kościół był filią parafii Poszwityń²²⁷.

ŻEMELANY

Filia istniała już w pierwszej połowie XVIII stulecia. Nic jednak nie wiadomo o kościele wówczas istniejącym. Pierwszy potwierdzony źródłowo kościół pw. Zwiastowania NMP, wybudowano z drewna w 1752 r. z fundacji Kazimierza Ludwika Piłsudskiego, starosty alkijskiego. Chociaż niektórzy autorzy twierdzą, że kościół w tym miejscu zbudowano już w 1731 r. W 1753 r. decyzją Antoniego Tyszkiewicza, biskupa żmudzkiego został on podniesiony do rangi samodzielnej parafii. Przy kościele funkcjonowała altaria powstała w 1803 r. z fundacji Jana Piłsudskiego. W miejscu starego kościoła drewnianego, w 1827 r. wybudowano nowy kościół murowany z fundacji Antoniego Gadona, marszałka i sędziego ziemskiego księstwa żmudzkiego i staraniem proboszcza ks. Adama Giecewicza oraz parafian. W 1830 r. z funduszy proboszcza kościół wyposażono w organy oraz dwa duże dzwony²²⁸.

ŻŁUBINY (RYWIANY)

Żłubiny pierwotnie nosiły nazwę Rywiany. Budowę kościoła filialnego pw. św. Onufrego na terenie parafii Kontowcie, drewnianego niegdyś na kamiennym podmurowaniu, rozpoczęto w 1772 r. z fundacji wojskiego księstwa żmudzkiego Michała Szukszty. W 1773 r. prace zakończono i wówczas też kościół poświęcono. Wnętrze świątyni ozdabiały trzy ołtarze: Matki Boskiej Częstochowskiej,

św. Onufrego i św. Michała Archanioła. W 1775 r. przy kościele powstała altaria ufundowana przez tego samego fundatora. W 1830 r. kościół był w złym stanie, grożącym niebezpieczeństwem i wymagającym natychmiastowej przebudowy²²⁹.

ŻOGINIE (FRANCISZKANIE)

Pierwszą kaplicę wybudowano w 1684 r. z funduszy Naruskich. 70. lat później Jan Wawrzyniec Nagurski, ciwun dyrwiański postanowił sprowadzić do miasteczka franciszkanów. W realizacji planów przeszkodziła choroba. Po jego śmierci, która nastąpiła w 1761 r. sprawą zajął się Jakub Nagurski. Chcąc wypełnić wolę rodzonego brata, już w 1762 r. rozpoczął rozmowy z Feliksem Towiańskim, prowincjałem franciszkanów w Wilnie. Jeszcze w tym samym roku fundator wraz z małżonką Urszula z Billewiczów przekazał ziemię i odpowiednie środki na ten cel (przyjęta w Trybunale w dniu 20 czerwca 1762 r.). W 1764 r. zakonnicy wybudowali drewniany klasztor, w 1770 r. kościół pw. św. Antoniego Padewskiego, a w 1790 r. kaplicę w należącej do nich wsi Legiecie. Wzniesiony w 1770 r. kościół był świątynią drewnianą, osadzoną na murowanym fundamencie, z zewnątrz oszalowany i nakryty gontem. Od frontu z dwoma wieżami i kopułą, w której znajdowała się sygnaturka. W jednej z wież urządzona była biblioteka klasztorna. Kościół w 1827 r. wyremontowano i nakryto nowym dachem z gontu. Na dwa lata przez kasałą klasztoru (1832 r.), zarówno kościół jaki i klasztor pozostawały w dobrym stanie²³⁰.

ŻOŁPIE

W 1760 r. majątek Żółpie kupił od niewiadomego poprzedniego właściciela Jan Płuszczewski, budowniczy Księstwa Żmudzkiego. Z powodu tego, że w pobliżu nie było kościoła, w 1814 r. wybudowano kaplicę pw. św. Benedykta, która pełniła funkcję filii kościoła parafialnego

²²⁹ RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 329; S. Czernski, *op.cit.*, s. 39; R. Butvilaitė, *Žilbinai. Bažnyčios istorijos ir architektūros bruožai* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 2, Rietavas, Tverai, Kantaučiai, Lieplaukė, Medingėnai, Žilbinai, A. Butrimas (sud.), Vilnius 2005, p. 267–268; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 255–256; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 320–321.

²³⁰ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 619v–623; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3681, k. 170–186; G. Błaszczuk, *Fundacje i fundatorzy klasztorów...*, s. 145; M. Wołonczewski, *op.cit.*, s. 186–187.

²³¹ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 3, *Województwo trockie, Księstwo Żmudzkie, Inflanty Polskie*, *Księstwa Kurlandzkie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, 295; M. Paknys, *Žalpių Šv. Benedikto bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai / sudarytoja D. Klajumienė* (sud.), Vilnius 2008, p. 309.

²³² LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 289, 290v–291; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 337–337v; *Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, t. 2, P. Jatulis (coll.), Romae 1989, s. 639; S. Czernski, *op.cit.*, s. 44; M. Jučas, *Lietuvos parapijos...*, s. 87; V. Juzumas, s. 421–422; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 541–543; P. Šverebas, *Žarėnų parapijos bažnyčių varpinės ir varpai* [w:] *Žarėnai*, J. Girdvainis (sud.), Vilnius 2021, p. 451–452.

²³³ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 427–427v, 436; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3678, k. 47; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 580; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 182–183.

w Widukłach. Rok później (1815) w kaplicy zainstalowano organy i dzwon W w 1830 r. kaplica nadal pozostawała filią należącą do parafii Widukłe²³¹.

ŻORANY

Pierwszy kościół w Żoranach musiał zostać wybudowany na początku XVI stulecia. Występuje on bowiem w spisie biskupa Mikołaja Paca z 1613 r. jako kaplica. Nowy kościół drewniany na kamiennym fundamencie, pw. św. Stanisława BM, wzniesiono w 1626 r. z fundacji króla polskiego Zygmunta III Wazy. W 1628 r. (według innych przekazów w 1626 r.) został on podniesiony do rangi parafii. Trzeci kościół drewniany wzniesiono w 1755 r. dzięki staraniom proboszcza ks. Marcina Milejki oraz parafian. Obrzędu jego konsekracji 22 lipca 1759 r. dokonał Dominik Tyszkiewicz, biskup żmudzki. W 1830 r. kościół pozostawał w niezbyt dobrym stanie, wymagał przeprowadzenia remontu. W parafii znajdowała się jedna altaria „dobrze zabudowana”, ufundowana 9 września 1635 r. przez króla Władysława IV²³².

ŻORANY

Kościół w Żoranach inaczej zwanych Łatwele, pw. św. Mikołaja z Tolentino, pierwotnie drewniany wybudowano 1787 r. z fundacji dziedzica i dworzanina Mikołaja Piotrowicza. W 1828 r. w tym samym miejscu wybudowano nowy kościół murowany. Jego fundatorem był W. Lutyk. W 1830 r. pozostawał on w dobrym stanie. Kościół był filią parafii Szakinów²³³.

ŻWINGIE (ŻWINGI)

Pierwszą kaplicę wybudowano prawdopodobnie około 1530 r. (według innych źródeł pierwsza wzmianka o kościele w miejscowości Żwingi pochodzi z 1588 r.). Początkowo nie było przy niej stałego duszpasterza. W 1604 r.

wzniesiono nowy kościół drewniany z fundacji biskupa Melchiora Giedroycia, który uposażył w 1606 r. król Zygmunt III. Jeszcze w tym samym roku erygowana została tutaj parafia. W 1778 r. na miejscu poprzedniego, wybudowano nowy kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego. Była to świątynia drewniana, osadzona na kamiennym fundamencie, którą konsekrował w 1791 r. biskup Tadeusz Bukaty. Przy kościele istniała szkoła parafialna również uposażona przez króla Zygmunta III. Pod koniec XVIII w. w szkole uczyło się pacierza, katechizmu, początków czytania i pisania w języku polskim i żmudzkiem, w porze zimowej 16, a w porze letniej 23. dzieci. W 1830 r. kościół znajdował się w dobrym stanie i „bez przerwy chwała Boska odprawuje się”²³⁴.

ŻYDYKI

Pierwszy kościół wybudowano na początku XVI wieku. Od około 1620 r. funkcjonowała tu stacja misyjna jezuitów należąca do kolegium w Krożach W 1636 r. kościół ten był filią parafii Siady. W latach 1644–1647 r. jezuita wybudowali nowy kościół drewniany pw. NMP. Został on spalony wraz z całą wsią w 1659 r. przez Szwedów. W 1691 r. jezuita zbudowali nowy kościół drewniany na fundamencie z cegły, będący filią parafii Pikiele (od 1739 r.). Po kasacie zakonu (1773 r.) Żydyki przeszły w posiadanie Antoniego Giełguda, kasztelana żmudzkiego. Wtedy też przy miejscowym kościele zamieszkał ksiądz świecki. W 1805 r. świątynia był „stara” i wymagała przebudowania. W 1819 r. wybudowano kolejny, większy od poprzedniego, kościół drewniany z fundacji Michała Giełguda, dziedzica Żydyk. W 1824 r. kościół, wraz z całą miejscowością zniszczył pożar. Po tym wydarzeniu M. Giełgud przy pomocy wiernych, wybudował nowy kościół filialny murowany pw. św. Jana Chrzciciela. Kościół przez długi czas pozostawał niedokończony. Przy kościele był altaria ufundowana w 1786 r. przez Stefana Dowginia²³⁵.

²³⁴ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 527v–528v, 551; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3576, k. 154; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 400, 401v; M. Jučas, *Lietuvos parapijos...*, s. 83; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 823–824; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 155–156; SGKP, t. 14, s. 873–874.

²³⁵ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 556v–557v, 587; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 345; S. Czernski, *op.cit.*, s. 35; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 804; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 336; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 436–437.

236 LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, k. 529v–530v, 551; RGIA, f. 822, op. 12, dz. 3680, k. 407; V. Juzumas, *op.cit.*, s. 919, 921; W. Juzumowicz, *op.cit.*, s. 275–277; D. Klajumienė, *Žygaičių Šv. apaštaly Petro ir Pauliaus bažnyčia* [w:] *Tauragės kraštas: istorija, kultūra, meno paminklai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2007, p. 286–287.

ŻYGAJCIE

Pierwszą kaplicę filialną w Żygajciach p.w. Świętych Apostołów Piotra i Pawła należącą do parafii Żwingie wzniesiono w 1658 r., chociaż w niektórych źródłach odnajdujemy informację o roku 1608. Według wizytacji z 1739 r. kaplica była zupełnie stara i grożącą zawaleniem. W 1743 r. zastąpiono ją nowym kościołem drewnianym ufundowanym przez Michała Wornickiego. Do 1760 r. nie było przy nim stałego kapłana, a kościołem opiekował się proboszcz parafii Żwingie (Żwingi). W 1785 r. wybudowano nowy i większy kościół drewniany pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła, dzięki staraniom ks. Tadeusza Kierbedzia i z fundacji włościan oreszańskich oraz tamtejszego dworu. Kościół remontowano w latach 1819, 1821. W 1830 r. był w dobrym stanie i nie potrzebował napraw²³⁶.

BIBLIOGRAFIA

A. ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie [LVIA]

sygn. f. 669, ap. 2, b. 221,
sygn. f. 669, ap. 2, b. 223,
sygn. f. 669, ap. 2, b. 227,
sygn. f. 669, ap. 2, b. 239,
sygn. f. 669, ap. 2, b. 242,
sygn. f. 669, ap. 2, b. 243,
sygn. f. 669, ap. 2, b. 247,
sygn. f. 669, ap. 2, b. 2534,
sygn. f. 1671, ap. 4, b. 488,
sygn. f. 1671, ap. 4, b. 488 II.

Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu [RGIA]

sygn. f. 822, op. 12, dz. 3576,
sygn. f. 822, op. 12, dz. 3678,
sygn. f. 882, op. 12, dz. 3679,
sygn. f. 822, op. 12, dz. 3680,
sygn. f. 822, op. 12, dz. 3681,
sygn. f. 822, op. 12, sp. 3682.

B. ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Acta visitationum diocesis samogitiae (A.D. 1611-1651), L. Jovaiša (ed.),
Vilnae 2011.

*Acta visitationum sub domino Casimiro Pac episcopo samogitiae anno
1675 et 1677 conscripta*, M. Pankys (edit.), Vilnae 2011

Codex Medicensis seu Samogitiae Dioecesis, t. 1, P. Jatulis (coll.), Romae 1984.

Codex Medicensis seu Samogitiae Dioecesis, t. 2, P. Jatulis (coll.), Romae 1989.

Collectanea Constitutionum Synodaliū Dioecesis Samogitiensis, Vilnae 1690.

*Directorium horarum canonicarum et missarum juxta computum
veteris calendarii pro dioecesi Samogitiensi in Annum D[omi]ni
MDCCCXXXI...*, Vilane [1831], (nlb.).

Jucewicz L. A., *Wspomnienia Żmudzi*, Wilno 1842.

Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lithuaniae, t. 1, wyd.
P. Rabikauskas, Romae 1971.

Synodus Diaecesana Mednicensis, seu Samogitiae, sub auspiciis Illustrissimi, Excellentissimi, ac Reverend: Domini, Domini Antonii Dominici Comititis in Łohoysek et Bardyczow Tyszkiewicz Dei et Apostolicae Sedis Gratia Episcopi Samogitiae, Equitis Albae Aquilae in Regno Poloniae etc. etc. in Ecclesia sua Cathedrali Vornensi Anno Dni MDCCLIII (1752) diebus 4. 5. et 6. 7bris celebrata, Vilnae 1752.

Valančius M., *Namų užrašai*, A Prašmantaitė (sud.), Vilnius 2003.

C. OPRACOWANIA

Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 3, *Województwo trockie, Księstwo Żmudzkie, Inflanty Polskie, Księstwa Kurlandzkie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.

Aleksandravičiūtė A., *Duktė Naumiesčio bažnyčios*, „Menotyra”, 36 (2004), nr. 3 (36), s. 26–33.

Aleksandrija, <https://www.skouds.lt/lt/heraldika/73-aleksandrija>, (data dostępu: 12 marca 2024 r.).

Aleksandrijos Nukryžiuotojo Jėzaus bažnyčios istorija, <https://skuodo-parapija.lt/aleksandrijos-nukryziuotojo-jezaus-parapija>, (data dostępu: 12 marca 2024 r.).

Ausz M., *The Piarist School in Raseiniai*, „Res Historica”, 51 (2021), s. 289–312.

Biegański S., *Szkoły pijarskie w Polsce*, Lwów 1898.

Balčiūnaitė B., *Kražių jėzuitų kolegijos mokytojų bendruomenė 1616–1773 metais : mokytojavimo patirtis jėzuitų biografijose*, „Senoji Lietuvos literatūra” 44 (2017), p. 73–95.

Baužienė M., *Kas ir kada suprojektavo Kvėdarnos bažnyčią?*, „Žemaičių žemė”, 2010, nr. 3, s. 73–76.

Błaszczyk G., *Diecezja żmudzka od XV do początku XVII wieku*. Ustrój, Poznań 1993.

Błaszczyk G., *Fundacje i fundatorzy klasztorów diecezji żmudzkiej w XVII i XVIII wieku*, „Lituanio-Slavica Posnaniensia Studia Historica”, 1 (1985), s. 141–173.

Brigys J., *Ariogalos Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia* [w:] *Raseinių kraštas*, A. Pocius (sud.) Kaunas 2008, p. 257–267.

Bulak J., *Ekonomiczne podstawy funkcjonowania kościołów parafialnych w diecezji żmudzkiej (telszewskiej) w latach 1795–1844*, Kraków 2023.

Bulak J., *Rozwój sieci parafialnej w diecezji żmudzkiej (1772–1845)* [w:] 51. *Międzynarodowe Seminarium Kół Naukowych w Olsztynie*. „Seminarium innowacyjnych rozwiązań w dobie pandemii”, t. 2, *Aktualne problemy nauki badawczej: nauki społeczne i humanistyczne*, D. Ossowska-Salamonowicz, M. Giżyńska (red.), Poznań 2022, s. 123–134.

Buszyński I., *Kroże. Ich przeszłość i stan obecny*, Wilno 1872.

- Buszyński I., *Opisanie historyczno-statystyczne powiatu rossieńskiego gubernji kowieńskiej, z dodaniem listy poprawnej generalnych starostw b. Księztwa Żmudzkiego i popisu szlachty żmudzkiej 1528 r.*, Wilno 1874.
- Butrimas A., K. Misius, *Kražių benediktinių vienuolynas ir bažnyčia [w:] Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 73–89.
- Butrimas A., K. Misius, *Kražių jėzuitų vienuolynas, bažnyčia ir kolegija [w:] Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 59–71.
- Butrimas A., Misius K., *Kražių parapinė Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia [w:] Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė, Vilnius 2008, p. 91–115.
- Butrimas A., *Žemaičių Kalvarija, buvęs dominikonų vienuolynas ir Svč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčia [w:] Žemaičių Kalvarija: vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys*, A. Butrimas, N. Markauskaitė, A. Vitėnas, A. Pacevičius, Vilnius 2003, s. 15–74.
- Butvilaitė R., *Pakėvio Šv. Teklės bažnyčia [w:] Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.) Vilnius: 2008, p. 159–169.
- Butvilaitė R., *Žemalės bažnyčia [w:] Žemalė: gimtasis Dionizo Poškos kraštas*, P. Švėrebas (sud.), Telšiai 2007, p. 35–41.
- Butvilaitė R., *Žlibinai. Bažnyčios istorijos ir architektūros bruožai [w:] Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė, t. 2, Rietavas, Tverai, Kantaučiai, Lieplaukė, Medingėnai, Žlibinai*, A. Butrimas (sud.), Vilnius 2005, p. 267–268.
- Cibulskas V., *Šiaurės Lietuvos bažnyčios: Akmenė. Biržai, „Žiemgala“*, 2007, nr. 1, p. 27–33.
- Cibulskas V., *Šiaurės Lietuvos bažnyčios: Pašvitinys. Šiaudinė, „Žiemgala“*, 2007, nr. 2, p. 30–34.
- Czerski S., *Opis Żmudzkiey Dyecezyi (z trzema mapkami)*, Wilno 1830.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, L. Grzebień (opr.), Kraków 2004.
- Giniūnienė A., *Dotnuvos Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčios tapybos kūriniai*, „Menotyra“, t. 25 (2018), nr. 1, s. 12–34.
- Giniūnienė A., *Skaidvilės bažnyčios didysis altorius ir kiti Felikso Gedvilo kūriniai*, „Kultūros paminklai“, 26 (2022), p. 160–175.
- Giniūnienė A., *Veiviržėnų bažnyčios iliuzinė tapyba ir XVIII a. II pusės – XIX a. I pusės Kristaus kapo dekoracijos: politikos priemonės ir jų sėkmė*, „Menotyra“, 19 (2012), nr. 1, p. 18–36.
- Grudziński K., *Cytowiany [w:] Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, H. Wyczawski (red.), Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 42–44.
- Grudziński K., *Datnów [w:] Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, H. Wyczawski (red.), Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 44–47.

- Gustaitis R., *Veliuonos bažnyčios ir parapijos istorijos bruožai* [w:] *Veliuonos bažnyčia: istorija, architektūra ir dailė*, A. Giniūnienė, S. Poligienė (sud.), Vilnius 2021, p. 12–29.
- Hałaburda M., *Szpitala diecezji żmudzkiej na początku XIX stulecia*, „*Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Medyczną*”, 24 (2028), z. 2, s. 103–145.
- Jakulis M., *Rokitai: santvarka ir veikla XVIII–XIX a. I pusėje*, „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis”, 33 (2010), p. 59–95.
- Jankevičienė A., *Platelių bažnyčia*, „Liaudies kultūra”, 2001, nr. 4, p. 23–27.
- Jankevičienė A., *Viduklės šv. Kryžiaus bažnyčios ir varpinės architektūra* [w:] *Viduklės šv. Kryžiaus bažnyčia: architektūra ir sakralinės dailės vertybės*, G. Martinaitienė, R. Stankevičienė (red.), Vilnius 2003, p. 9–22.
- Jovaiša L., *Švč. Mergelės apsireiškimas Šiluvoje: liudijimai, tradicija, kritika*, „Naujasis Židinys – Aidai”, 2007, n r. 11–12, p. 511–518.
- Jučas M., *Lietuvos parapijos XV–XVIII a.*, Vilnius 2007.
- Jučas M., *Senoji Baisogalos parapija* [w:] *Baisogala*, J. Linkevičius (red.), Vilnius 2009, s. 130–135.
- Juzumas V., *Žemaičių vyskupijos aprašymas*, Varniai 2013.
- Juzumowicz W., *Miedniki albo opisanie dawnej Dyecezyi Miednickiej albo Żmudzkiej z dodatkiem różnych wiadomości*, [B.m.] 1899 (rękopis przechowywany w Archiwum Archidiecezjalnym Warszawskim, b. sygn.)
- Kamuntavičienė V., *Problem języka w klasztorze siostr katarzynek w Krokach w pierwszej połowie XX wieku*, „*Acta Baltico-Slavica*” 2019, nr. 43, s. 1–22.
- Kamuntavičienė V., *Šiluvos parapija XVII a.*, „Meno istorija ir kritika” 5 (2009), p. 9–18.
- Kazlauskaitė E., *Telšių šv. Antano Paduviečio katedros didžiojo altoriaus restauravimo darbai*, „Kultūros paminklai”, 25 (2021), p. 150–157.
- Kazys M., *Gegrėnai. Bažnyčios istorija* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 3, Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žem. Kalvarija, Gegrėnai, A. Butrimas (sud.), Vilnius 2005, p. 281–282.
- Klajumienė D., *Gintališkės bažnyčios altoriai* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 3, Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žem. Kalvarija, Gegrėnai, A. Butrimas (sud.), Vilnius 2005, p. 79–84.
- Klajumienė D., *Adakavo šv. Jono Krikštytojo bažnyčia* [w:] *Tauragės kraštas: istorija, kultūra, meno paminklai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2007, p. 205–211.
- Klajumienė D., *Alsėdžių švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčios altorių istorinė ir plastinė raida* [w:] *Alsėdžiai*, A. Butrimas, L. Griciūtė (sud.), Vilnius 2002, p. 73.

- Klajumienė D., *Beržoro bažnyčios ir kapinių koplyčios altoriai* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*. t. 3, *Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žem. Kalvarija, Gegrėnai*, A. Butrimas (sud.), Vilnius 2005, s. 51–56.
- Klajumienė D., *Karklėnų Šv. apaštalo Baltramiejaus bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 11–23.
- Klajumienė D., *Kiaunorių Šv. Juozapo bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, Vilnius 2008, p. 41–49.
- Klajumienė D., *Pagramančio Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo prasidėjimo bažnyčia* [w:] *Tauragės kraštas: istorija, kultūra, meno paminklai*, sudarytoja D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2007, p. 240–246.
- Klajumienė D., *Pašilės Šv. Jurgio bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 209–217.
- Klajumienė D., *Tytuvėnų Angelų Švč. Mergelės Marijos bažnyčia ir bernardinų vienuolynas* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, s. 247–267.
- Klajumienė D., *Tytuvėnų Angelų Švč. Mergelės Marijos bažnyčia ir bernardinų vienuolynas* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 247–252.
- Klajumienė D., *Tytuvėnų bernardinų bažnyčia ir vienuolynas*, Vilnius 2006, s. 37–60.
- Klajumienė D., *Žemalės Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčios interjero dekoras* [w:] *Žemalė: gimtasis Dionizo Poškos kraštas*, P. Švėrebas (sud.), Telšiai 2007, p. 43–49.
- Klajumienė D., *Žygaičių Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus bažnyčia* [w:] *Tauragės kraštas: istorija, kultūra, meno paminklai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2007, p. 286–293.
- Krzepkowska A., *Jezuici na tle przemian politycznych, społecznych, religijnych i kulturalnych na Litwie i Żmudzi w końcu XVI-go i pierwszej połowie XVII wieku*, „Saeculum Chistianum”, 12/2 (2005), s. 63–81.
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 19 (1969), s. 271–351 [65–146].
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 20 (1970), s. 253–374 [147–268].
- Kumor B., *Projektowanie reorganizacji Kościoła w Rzeczypospolitej Obojga Narodów z 1790 roku* [w:] *Ecclesia Posnaniensis. Opuscula Mariano Banaszak peptuagenario dedicata*, F. Lenort, K. Lutyński (red.), Poznań 1998, s. 107–111.
- Kumor B., *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980.
- Kviklys B., *Lietuvos bažnyčios*, t. 1, *Telšių vyskupija*, Chicago 1980.
- Laukaitytė R., *Kretinga Lietuvos pranciškonų ordino istorijoje*, „Inter-studia humanitatis”, 18 (2015), p. 80–89.

- Liškevičienė J., *Kražių bažnyčios statybos pradžia*, „Acta Academiae Artium Vilnensis”, 36 (2005), p. 33–38.
- Liškevičienė J., *Lieplaukė. Bažnyčios architektūra* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 2, Rietavas, Tverai, Kantaučiai, Lieplaukė, Medingėnai, Žlibinai, A. Butrimas (sud.), Vilnius: 2005, p. 161–164.
- Liškevičienė J., *Raseinių Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų bažnyčia ir dailės kūriniai joje* [w:] *Raseinių kraštas*, A. Pocius (sud.), Kaunas 2008, p. 227–239.
- Litak S., *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Lublin 2006.
- Litak S., *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, Lublin 2005.
- Maksvytis S., *Švenčiausiosios Mergelės Marijos apsireiškimo Šiluvoje fenomeno vaidmuo tikinčiųjų evangelizacija*, Kaunas 2015.
- Miltakis E., *Gargždų bažnyčios ir parapijos istorinė raida: nuo pirmosios bažnyčios 1540 m. iki XVIII a. pab* [w:] *Krikščionybės raidos kontekstai Žemaitijoje*, J. Boruta, V. Vaivada (sud.) Vilnius: 2010, p. 106–135.
- Misius K., *Iš Salantų bažnyčios ir parapijos istorijos* [w:] *Salantų bažnyčia: istorija, meno vertybės ir žmonės*, P. Šverebas (sud.) Vilnius, 2011, p. 15–117.
- Misius K., *Iš Šėduvos bažnyčios ir parapijos praeities iki 1945 metų* [w:] *Šėduva*, J. Linkevičius (red.), Vilnius: Versmė, 2016, p. 469–495.
- Misius K., *Iš Šilalės bažnyčios ir parapijos praeities iki 1940 m* [w:] *Šilalės valsčius*, E. Vidmantas, A. Aukšoriūtė, E. Korzonaitė, Vilnius 2006, p. 233–254.
- Misius K., *Kuliai. Bažnyčios ir parapijos istorija* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 1, Plungė, Kuliai, Stalgėnai, Pakutuvėnai, A. Butrimas (sud.), Vilnius 2005, p. 133–139;
- Misius K., *Šateikiai. Savininkai ir bažnyčios istorija* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 3, Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žem. Kalvarija, Gegrėnai, A. Butrimas (sud.), Vilnius 2005, p. 157–158.
- Miškinis A., *Viduklės istorinė urbanistinė raida (iki 1975 m.)*, „Kultūros paminklai” 10 (2003), p. 115–153.
- Motuzas A., *Švč. Mergelės Marijos apsireiškimas Šiluvoje : 400 metų atmintis*, „Gimtasai kraštas”, 1 (2008) 1, p. 15–20.
- Nedzinskaitė Ž., *Žemaičių vyskupai Pacai ir jų ryšiai su Kražių kolegija XVII a.*, „Kauno istorijos metraštis”, 20 (2022), p. 41–56,
- Oželis R., *Katalikų maldos pastatų kaita Švėkšnos parapijoje nuo XVI a. pr. iki XXI a. pr.*, „Tiltai. Priedas”, 2011, nr. 42, p. 177–195.
- Pacevičius A., *Knygos kultūra Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyne: komunikacinis aspektas* [w:] *Žemaičių Kalvarija: vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys*, A. Butrimas, N. Markauskaitė, A. Vitėnas, A. Pacevičius, Vilnius 2003, s. 149–169.

- Paknys M., *Gaurės Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia* [w:] *Tauragės kraštas : istorija, kultūra, meno paminklai*, Dalia Klajumienė (sud.). Vilnius 2007, p. 225–236.
- Paknys M., *Kantaučiai. Bažnyčios istorija : XVII a. pabaiga – XIX a. vidurys* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 2, Rietavas, Tverai, Kantaučiai, Lieplaukė, Medingėnai, Žlibinai, A. Butrimas (sud.). Vilnius 2005, p. 115–120.
- Paknys M., *Kolainių Svč. Mergelės Marijos Karmelio kalno Karalienės bažnyčia ir karmelitų vienuolynas* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, s. 51–57.
- Paknys M., *Liolių Šv. apaštalo Simono ir Judo Tado bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 117–133.
- Paknys M., *Medingėnai. Bažnyčios istorija* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, t. 2, Rietavas, Tverai, Kantaučiai, Lieplaukė, Medingėnai, Žlibinai, A. Butrimas (sud.). Vilnius 2005, p. 213–216.
- Paknys M., *Pakražančio Svč. Mergelės Marijos Apreiškimo bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 171–177.
- Paknys M., *Rietavas. Bažnyčios istorija XVI–XIX a* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė. T. 2, Rietavas, Tverai, Kantaučiai, Lieplaukė, Medingėnai, Žlibinai, A. Butrimas (sud.)*, Vilnius: 2005, p. 13–17.
- Paknys M., *Tauragės Svč. Trejybės bažnyčia* [w:] *Tauragės kraštas : istorija, kultūra, meno paminklai* D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2007, p. 269–282.
- Paknys M., *Užvenčio Šv. Marijos Magdalenos bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė, Vilnius 2008, p. 269–279.
- Paknys M., *Vaiguvos Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 281–289.
- Paknys M., *Viešvėnų bažnyčios*, „Acta Academiae Artium Vilmensis” 28 (2003), p. 84–89.
- Paknys M., *Žalpių Šv. Benedikto bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai* / sudarytoja D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 309–313.
- Paknys M., *Žemaitijos regiono katalikų bažnyčios XV–XVIII a.*, „Acta Academiae Artium Vilmensis” 34 (2004), p. 229–244.
- Paknys P., *Batakių Šv. Onos bažnyčia* [w:] *Tauragės kraštas : istorija, kultūra, meno paminklai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2007, s. 212–224.
- Paknys M., *Alsėdžių bažnyčios iki XVIII a. pabaigos* [w:] *Alsėdžiai*, A. Butrimas, L. Gričiūtė (sud.), Vilnius 2002, p. s. 63–72, 350.

- Pelczar J. S., *Zarys dziejów miłosierdzia w Kościele katolickim*, Kraków 1916.
- Piechnik L., *Jezuickie seminaria diecezjalne w Polsce (1564–1773)*, „Colloctanea Theologica”, 46/4 (1976), s. 45–69.
- Prašmantaitė A., *Žemaičių Vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*, Vilnius 2000.
- Prašmantaitė A., *Žmudzki biskup Józef Arnulf Giedroyć (1757–1838) i jego diecezja*, Poznań 2001.
- Ramonienė D., *Keletas senosios Viekšnių bažnyčios istorijos faktų* [w:] *Viekšniai: istorija ir kultūra*, P. Šverebas (sud.), Vilnius 2013, p. 235–249.
- Ramonienė D., *Kelmės Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 25–39.
- Ramonienė D., *Sartininkų Šv. Jurgio bažnyčia* [w:] *Tauragės kraštas: istorija, kultūra, meno paminklai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2007, p. 253–258.
- Ramonienė D., *Šaukėnų Švč. Trejybės bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 231–245.
- Ramonienė D., *Skaudivilės Šv. Kryžiaus bažnyčia* [w:] *Tauragės kraštas: istorija, kultūra, meno paminklai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2007, p. 259–268.
- Ramonienė D., *Stulgių šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčia* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė (sud.), Vilnius 2008, p. 219–229.
- Ražinskaitė U., *Raudondvario senosios kapinės XVIII a. pabaigoje – XX a. 1-ojoje pusėje: paveldo aspektai*, „Kauno istorijos metraštis”, 2021/19 s. 197–215.
- Ražinskaitė U., *Raudondvario senosios kapinės XVIII a. pabaigoje – XX a. 1-ojoje pusėje: paveldo aspektai*, „Kauno istorijos metraštis”, 2021/19, p. 200.
- Šimaitis S., *Pašiaušės jėzuitų kolegija* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė, Vilnius 2008, p. 197–207
- Šimaitis S., *Pašiaušės jėzuitų kolegija* [w:] *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, D. Klajumienė, Vilnius 2008, p. 197–207;
- Skarbek J., *Kościół rzymskokatolicki na Białorusi i Litwie w XIX i początkach XX stulecia*, „Symposium”, 3 (1999), nr 1 (4), s. 7–28.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, F. Sulimierski (red.), t. 1, Warszawa 1880.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, F. Sulimierski (red.), t. 2, Warszawa 1881.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, F. Sulimierski (red.), t. 3, Warszawa 1882.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, B. Chlebowski (red.), t. 6, Warszawa 1885.

- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*,
B. Chlebowski (red.), t. 7, Warszawa 1886.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*,
B. Chlebowski (red.), t. 9, Warszawa 1888.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*,
B. Chlebowski (red.), t. 12, Warszawa 1892.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*,
B. Chlebowski (red.), t. 14, Warszawa 1895.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*,
B. Chlebowski (red.), t. 15, Warszawa 1900.
- Spurgevičius P., *Šiaudinės bažnyčios architektūra ir dailė* [w:] *Papilė*,
d. 1, V. Girininkienė, L. Rozga, R. R. Trimonienė, P. Krikščiūnas,
J. Pabrėža (sud.), Vilnius 2004, p. 523–531.
- Spurgevičius P., *Šiupylių, arba Zamušės, bažnyčios ir parapijos isto-
rijos bruožai* [w:] *Gruzdžiai*, d. 1, D. Šniukas (red.), Vilnius 2009,
p. 258–268, 936.
- Spurgevičius P., *Staciūnų Šv. Lauryno bažnyčia*, [w:] *Lygumai. Stačiūnai*,
Robertas Jurgaitis (red.), Vilnius 2001, p. 110–121.
- Spurgevičius P., *Veliuonos bažnyčia* [w:] *Veliuona*, V. Girininkienė (red.),
Vilnius., 2001, p. 431–453.
- Stankevičienė R., *Joniškėlio bažnyčios sakralinė dailė. Istorija ir išsau-
gotos vertybės* [w:] *Joniškėlis*, E. Petrovas, A. Garliauskas (sud.),
Vilnius 2007, p. 528–560.
- Stankevičienė R., *Palangos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažny-
čios didžiojo altoriaus paveikslas „Švč. Mergelė Marija su vaikelium“:*
tyrimai, restauravimas, Vilnius 2008, s. 7–10.
- Stankevičienė R., *Viduklės bažnyčios tapyba* [w:] *Viduklės šv. Kryžiaus
bažnyčia : architektūra ir sakralinės dailės vertybės*, G. Martinaitienė,
R. Stankevičienė (red.), Vilnius 2003, p. 43–74.
- Šumilova J., *Church and community in Vilkija parish from the second half
of the 16th century to the end of the 17th century*, „Jauno vēsturnieku
zinātniskie lasījumi”, 7 (2022), p. 29–39.
- Šverbas P., *Beržoro bažnyčios varpinė ir varpai* [w:] *Plungės dekanato
sakralinė architektūra ir dailė*. t. 3, Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai,
Žem. Kalvarija, Gegrėnai, A. Butrimas (sud.), Vilnius 2005, s. 74–78.
- Šverbas P., *Buvusio Šilalės valsčiaus bažnyčių varpai ir varpinės* [w:]
Šilalės valsčius, E. Vidmantas, A. Auksoriūtė, E. Korzonaitė (sud.).
Vilnius 2006, s. 262–270.
- Šverbas P., *Buvusio Šilalės valsčiaus bažnyčių varpai ir varpinės* [w:]
Šilalės valsčius, E. Vidmantas, A. Auksoriūtė, E. Korzonaitė (sud.).
Vilnius 2006, p. 269.
- Šverbas P., *Kuliai. Bažnyčios varpai* [w:] *Plungės dekanato sakralinė
architektūra ir dailė*, t. 1, Plungė, Kuliai, Stalgėnai, Pakutuvėnai,
A. Butrimas (sud.), Vilnius 2005, p. 159–164.

- Švėrebas P., *Renavo parapija* [w:] *Renavas*, A. Butrimas, A. Miltenytė, P. Švėrebas (sud.), Vilnius: 2001, p. 191–228.
- Švėrebas P., *Žarėnų parapijos bažnyčių varpinės ir varpai* [w:] *Žarėnai*, J. Girdvainis (sud.), Vilnius 2021, p. 451–471.
- Szymanowicz-Hren A., *Ecclesia parochialis in oppido Szaule murata, tituli SS. Petri et Pauli apostolorum, habens omnem decorem*, „Menotyra” 19 (2012), nr. 4, p. 267–284.
- Vasiliauskas E., Trimonienė R. R., *Joniškio bažnyčios parapijos archyvas*, „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis”. 42 (2019), t. 42, p. 346–384.
- Vasiliūnienė D., *Žemaičių Kalvarijos dominikonų bažnyčios altorių ikonografinė programa XVIII a. II pusėje – XIX a. pr.*, „Acta Academiae Artium Vilmensis” 27 (2002), p. 67–81.
- Vėlavicius R., Norvaišienė L., *Nevarėnų parapijos istoriografija*, „Tiltai”, 2006, nr. 1 (34), p. 59–72.
- Vitėnas A., *Žemaičių Kalvarija. Kančios kelias: istorija, tradicijos ir architektūrinis ryšys su evangeline Jeruzale* [w:] *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė. T. 3, Plateliai, Beržoras, Gintališkė, Šateikiai, Žem. Kalvarija, Gegrėnai*, A. Butrimas, Vilnius 2005, p. 229–251.
- Vitėnas A., *Žemaičių Kalvarijos Kančios kelias: istorija, tradicijos ir architektūrinis ryšys su evangeline Jeruzale* [w:] *Žemaičių Kalvarija: vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys*, Butrimas A., N. Markauskaitė, A. Vitėnas, A. Pacevičius, Vilnius 2003, s. 99–146.
- Wacława w Sulgostowa, *O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej. Wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne*, Kraków 1902.
- Wasilewski T., *Kiszka Stanisław*, PSB, t. 12, s. 517–518.
- Wołoczewski M., *Biskupstwo Żmujdzkie*, Kraków 1898.
- Wołyniak [Giżycki J. M. A.], *Wiadomości o dominikanach prowincji litewskiej*, cz. 1, Kraków 1917.
- Wołyniak [Giżycki J. M. A.], *Z przeszłości karmelitów na Litwie i Rusi*, cz. 1, Kraków 1918.
- Yla S., *Šiluva žemaičių istorijoje*, Kaunas 2007.
- Załęski S., *Jezuici w Polsce*, t. 4, cz. 4, *Kolegia i domy założone za królów Jana Kazimierza, Michała, Jana III, obydwóch Sasów i Stanisława Augusta*, Kraków t. 4, cz. 4, Kraków 1905.
- Załęski S., *Jezuici w Polsce*, t. 4, *Kolegia i domy założone w pierwszej dobie rządów Zygmunta III. 1588–1608*, Kraków 1904.
- Załęski S., *Jezuici w Polsce, w skróceniu 5 tomów w jednym, z dwoma mapami*, Kraków 1908.
- Załęski S., *Jezuici w Polsce*, t. 4, cz. 2, *Kolegia i domy założone w pierwszej dobie rządów Zygmunta III (1588–1608)*, Kraków 1904.
-

Od redakcji

W środowisku historyków związanych z Uniwersytetem Papieskim Jana Pawła II w Krakowie pojawiła się inicjatywa powołania międzynarodowego pisma promującego historię, a zwłaszcza dzieje Kościoła katolickiego w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Dotychczas w żadnym polskim uniwersytecie oraz instytucie badawczym nie wydaje się podobnego naukowego czasopisma.

Ważną przesłanką do powołania takiego pisma jest zamysł twórcy uczelni św. Jana Pawła II, który w akcie erygującym wydział historyczny wyraził życzenie, by związani z nim pracownicy naukowcy zajmowali się dziejami Kościoła, „ze szczególnym uwzględnieniem dziejów chrześcijaństwa w krajach Europy Środkowej i Wschodniej”. W zamysle redakcji czasopismo ma być wydawane cztery razy w roku w wersji elektronicznej i papierowej (pierwotna wersja wydawnicza – wersja elektroniczna).

Przyjęto następujące zasady wydawnicze:

1. Publikuje się artykuły i edycje tekstów źródłowych: (a) dotyczące historii i dziejów Kościoła, „ze szczególnym uwzględnieniem dziejów chrześcijaństwa w Europie Środkowej i Wschodniej”; (b) poświęcone nowej tematyce lub zasadniczo zmieniające dotychczasowe rezultaty badań; (c) oparte na pierwszorzędnych i kompletnych źródłach.
2. W tekście artykułu baza źródłowa ma być regularnie cytowana.
3. Preferowane będą teksty, w których we wstępie autor będzie omawiał: (a) problem badawczy; (b) dotychczasową literaturę przedmiotu; (c) umiejscowienie opisywanego zagadnienia w historii; (d) informacje dotyczące metodologii badań.
4. Artykuły będą przyjmowane w języku: polskim, francuskim, angielskim, niemieckim, hiszpańskim, włoskim, rosyjskim.
5. Każdy tekst opublikowany w innym języku niż angielski będzie posiadał angielskie streszczenie.
6. Autorzy powinni złożyć oświadczenie, że ich prace nie były w części lub w całości publikowane lub że nie zostały złożone do druku w żadnym innym wydawnictwie.
7. Objętość tekstu ma wynosić ok. 25 stron (60 tys. znaków) oraz posiadać *résumé* na 10 linijek.
8. Każdy artykuł będzie recenzowany przez dwóch zewnętrznych recenzentów, na formularzach znajdujących się na stronie redakcji.
9. W razie sugestii recenzentów dotyczących wniesienia poprawek muszą one być uwzględnione przez autora.

From the Editor

The historians working at the Pontifical University of John Paul II in Cracow have come up with an idea to establish an international journal promoting knowledge and academic reflection on the history and activity of the Catholic Church in Central and Eastern Europe. None of the Polish universities or institutes has published a journal of such kind until now.

The initiative of establishing the journal has been greatly inspired by the intention of the University founder – John Paul II, who in the foundation act of the University (that time The Pontifical Academy of Theology) expressed his desire for all the scholars associated with the University to make every effort to study the history of the Church with special attention paid to the history of Christianity in Central and Eastern Europe.

It is worth emphasising that the title “Textus et Studia” was chosen and approved for the new academic journal. The intention of the editors is to publish the journal quarterly both in paper and electronic version (with electronic version as the primary one).

The editors agreed all the articles intended to be published in the journal “Textus et Studia” are to fulfil the following criteria:

1. An academic texts, article or edition of a historical source: (a) should concern the history of the Christianity “with special attention paid to the history of the Church in Central and Eastern Europe”; (b) should be devoted to a new field of studies or bring a new understanding of old concepts; (c) should be based on the primal and comprehensive materials.
2. The archival sources should be regularly quoted in the article.
3. Preference will be given to articles in which authors: (a) explain the research problem; (b) analyse the existing literature in the field of the research; (c) present the problems described in a broader historical context; (d) give some methodological accounts.
4. The language of the submitted article should be English, Polish, French, German, Spanish, Italian or Russian.
5. Each article written in a language other than English should contain an abstract in English.
6. The authors should make a statement that their works have not been published either in parts or in whole, and that their works have not been set in any other publishing house.
7. The average length of an article should be 25 pages (60,000 signs) and the text should be accompanied with a 10-line abstract.
8. Each article will be reviewed by two independent reviewers (double blind peer-review).
9. All the suggestions made by the reviewers for amending the text are to be considered by the author.

